

POLAR BOKEN

2013 – 2014

POLARBOKEN

2013 – 2014

Utgitt av
NORSK POLARKLUBB

OSLO 2014

Redaksjonskomité:

SUSAN BARR

IAN GJERTZ

FRIDTJOF MEHLUM

Omslagsbildet:

Isbjørn (kullstift) av Ellen Linde Nielsen.

ISSN 0332-7620 Polarboken

Trykk: Balto Print, Litauen

Innhold

Fjerning av reinsdyr på Sør-Georgia – nok et avsluttet kapittel i norsk hvalfangsthistorie. <i>Av Carl Erik Kilander</i>	5
Å filme de dypfrosne hemmelighetene til en aktiv vulkan. <i>Av Jason Roberts</i>	24
Anteckningar från ett fotografiskt fältarbeite på Svalbard 2012. <i>Av Tyrone Martinsson</i>	34
Billedkunstneren Ellen Linde-Nielsen. <i>Av Fridtjof Mehlum</i>	51
Hvalfangerkirken i Grytviken 100 år. <i>Av Kjell Tokstad</i>	58
Nederlandsk minnestein på Jan Mayen 1930/2014. <i>Av Susan Barr</i>	64
Anton Martin – den første svensken på Svalbard. <i>Av Fridtjof Mehlum</i>	68
Mosaikk-kunst fra polartraktene. <i>Av Harriet Backer</i>	75
Inspeksjonsordningen under Antarktistraktaten. <i>Av Jon Bech</i>	79
Sagbruket i Hiorthhamn <i>Av Per Johnson</i>	93
Hotellet i Ny-Ålesund 1936-39. <i>Av Susan Barr</i>	102
Et besøk på Bettyfjellet. <i>Av Monica Kristensen og Neil McIntyre</i>	115
Simon Simonsen – en grubestiger fra Telemark <i>Av Finn Roaas</i>	126
Luftwaffen-Wetterstation <i>Taaget</i> i Kvalrossbukta på Bjørnøya. Et kulturminne etter en tragisk og dramatisk krigshistorie . <i>Av Gustav Rossnes</i>	134
Sku ikke hunden på hårene! <i>Av Ian Gjertz</i>	149
Mindeord om Ivar Ytreland fra en af hans danske venner. <i>Av Peter Schmidt Mikkelsen</i>	151
Norsk Polarklubb	156

Fjerning av reinsdyr på Sør-Georgia – nok et avsluttet kapittel i norsk hvalfangsthistorie

Av Carl Erik Kilander

Carl Erik Kilander er prosjektleder i Statens naturoppsyn (SNO) hvor han i tillegg til naturoppsyn har ledet ulike prosjekter. I perioden 2010–2014 hadde han en sentral rolle i planlegging og gjennomføring av reinsdyrfjerningen på Sør-Georgia. Kilander har jobbet med naturforvaltning i det meste av sitt yrkesliv og var i perioden 1999–2001 miljøvernsjef hos Sysselmannen på Svalbard. I årene etterpå har han på fritid hatt årlige engasjementer som naturguide på ekspedisjons-cruiseskip til Svalbard og andre deler av Arktis, samt et par turer til Antarktis.

Innledning

Et større britisk-norsk prosjekt på Sør-Georgia er nylig avsluttet. I løpet av to antarktiske sommersesonger (2012–13 og 2013–14) har et team av norske og svenske reindriftssamer samt en gruppe skyttere fra Statens naturoppsyn (SNO) bistått de britiske myndighetene på Sør-Georgia (Government of South Georgia and the South Sandwich Islands - GSGSSI) med å fjerne mer enn 6600 reinsdyr på denne øya i Sørishavet. I denne artikkelen vil jeg bl.a. si litt om hvordan norske reinsdyr kom til Sør-Georgia, hvorfor det etter hvert ble nødvendig å fjerne dem, og hvordan selve feltoperasjonen ble gjennomført.

Selv ble jeg første gang involvert i saken i 2010, som medlem av en internasjonal faggruppe som skulle gi råd til GSGSSI om valg av metode for reinsdyrfjerningen. I utgangspunktet hadde britene vurdert skyting fra helikopter som en mulig metode. Etter forslag fra norsk side landet man imidlertid på en kombinert metode basert på samisk tradisjonskunnskap for innsamling og slaktning av rein, samt bruk av profesjonelle jegere til skyting av øvrige reinsdyr fra bakken (dvs. dyr som det ville være vanskelig å samle inn til slaktning). Dette ble vurdert som en hensiktsmessig metode, både ut fra dyrevernhensyn og muligheten for å utnytte mest mulig av kjøttet til menneskeføde. Som ledd i de videre forberedelsene til en slik feltoperasjon foretok min samiske SNO-kollega Henrik I. Eira og undertegnede en rekognosering på Sør-Georgia i januar 2012. Vi trengte en oppdatert oversikt over utbredelsesområdene for reinsdyr på øya, et estimat på antall dyr og en kartfesting av de viktigste trekkveiene. I tillegg var det viktig å finne egnede lokaliteter for innsamling og feltslaktning, og i det hele tatt vurdere om innsamling og slaktning ville være en egnet metode for reinsdyrfjerningen. På rekognoseringen deltok også Dr. Martin Collins fra GSGSSI med overordnet ansvar for fiskeri- og miljøforvaltning på Sør-Georgia.

Reinsbukker ved Sörling Beach

På grunnlag av rekognoseringen og våre anbefalinger i SNO-rapporten som fulgte (SNO-rapport 2012–1: “*Report from reconnaissance January 1st–31st 2012 regarding eradication of reindeer on South Georgia*”) ble det inngått en samarbeidsavtale mellom GSGSSI og SNO om norsk bistand til de videre forberedelsene og selve gjennomføringen av reinsdyruttaket. Både min samiske kollega og undertegnede brukte deretter en del tid for å bistå den britiske prosjektlederen, Dr. Jennifer Lee, i den detaljerte planleggingen av selve feltoperasjonen, herunder avklaring av materiellbehov og anskaffelse av utstyr. Det alt vesentlige av prosjektkostnadene skulle dekkes av GSGSSI (sluttsummen beløper seg til ca. ni millioner norske kroner). Under selve reinsdyrfjerningen var min egen rolle å bistå GSGSSIs prosjektleder i styringen av feltoperasjonen. Jeg hadde også i oppgave å fotodokumentere arbeidet i felt og ellers å delta i

praktiske feltoppgaver etter behov.

Kort om Sør-Georgia og utsettingene av reinsdyr på øya

Sør-Georgia er et av Storbritannias mest fjerntliggende oversjøiske territorier. Guvernøren på Falklandsøyene er også øverste leder (Commissioner) av administrasjonen på Sør-Georgia (GSGSSI). Øya forvaltes som et nær urørt villmarksområde, med strenge krav til turister og andre som vil oppholde seg på øya.

Denne sub-antarktiske, vakre og ville øya ligger 1600 km nord for Antarktis-kontinentet i Sør-Atlanteren (Sørishavet) og dekker et areal på 3756 km². Øya er ca. 17 mil lang, har en langsgående fjellkjede med topper opp til 2900 m. Mer enn 70 prosent av øya er dekket av permanent snø og isbreer. Det lille som fins av vegetasjon er i hovedsak konsentrert rundt bukker og andre lavtliggende områder langs kysten,

Dr. Martin Collins fra GSGSSI og Henrik I. Eira fra SNO under rekognoseringen, her ved Husvik.

og da særlig på øyas nordside. Med unntak av tidligere hvalfangststasjoner viser øya svært få spor av menneskelig virksomhet.

Sør-Georgia er særlig kjent for sitt spektakulære dyreliv. Her fins mer enn 50 millioner sjøfugl, herunder globalt viktige bestander av vandrealbatross og gullpingvin. I tillegg har øya store bestander av andre albatross- og pingvinarter samt flere arter av petreller og lirer. Noen fuglearter, som sørgeorgiapiplerke og en egen underart av spissshaleand fins bare på Sør-Georgia. Livsmiljøet for flere av fugleartene har i lang tid vært truet av to innførte arter: brunrotte og reinsdyr. Rottene er en trussel mot egg og fugleunger, mens mange tiårs reinsdyrbeiting har gjort store innhogg i øyas naturlige vegetasjon og dermed redusert hekkemulighetene for flere fuglearter. I løpet av sommermånedene er strendene og de bakenfor-

liggende skråningene tilholdssted for 4–5 millioner antarktisk pelssele og en halv million elefantseler.

Ellers forbindes øya med en av britenes største polarhelter, Sir Ernest Shackleton, som her fant sitt siste hvilested. For nordmenn er Sør-Georgia særlig kjent for de mange hvalfangststasjonene og aktivitetene knyttet til disse i perioden 1904–1962. Historien om reinsdyrene på Sør-Georgia begynte med brødrene Carl A. Larsen og Lauritz Larsen som begge sto sentralt i etablering og drift av Grytviken, den første hvalfangststasjonen på øya

Utsettingene av norske reinsdyr

I avisen *Valdres* den 10. oktober 1911 sto følgende å lese:

“Norsk rein til Syd Georgia

Ivar Opdal i Øye har netop været i Larvik

“Norske” reinsdyr blant kongepingviner i St Andrews Bay.

med 11 reinsdyr, 8 simler og 3 bukker, som han hadde solgt til hvalfanger L. E. Larsen. Hr Larsen vil fragte disse reinsdyr til øen Syd Georgia og slippe dem ut der. Hvis reinen trives der, er det hr Larsens mening at kjøpe ind en hel del tamrein her fra Valdres for at faa dem omplantet paa Syd Georgia”.

Journalist Svend Einar Hansen, som oversendte meg en kopi av dette avisutklippet, sier følgende i en e-post: *“Det var C.A. Larsen, bestyrer i Grytviken, som i 1911 bestilte de første reinsdyrene gjennom sin bror Lauritz E. Larsen som da var hjemme i Larvik med frakteskipet “Ocean”. L.E. Larsen var bestyrer på hvalstasjonen Ocean Harbour i New Fortuna Bay på Syd Georgia”.*

Også Ivar Opdals oldebarn, Asgrim Opdal som i dag er daglig leder av Filefjell Tamreinlag, bekrefter i en epost: *”Rein-*

sdylene blei solgt av min oldefar Ivar Opdal til C. A. Larsen i 1911. Han kjøpte 8 simler og 3 bukker; ein døde på reisen til Sør-Georgia. Reinen på Sør-Georgia kommer opprinneleg fra Filefjell i Valdres.”

I et brev av 11. november 1911 fra Carl A. Larsen til Magistraten på Sør-Georgia skriver Larsen følgende:

*“Sir;
I have the honour to inform you that my brother, who is Manager of the Ocean Whaling Co, and I have imported here to South Georgia 10 reindeer (3 bulls and 7 cows) as these thrive very well in the cold region of the North, I feel sure they will thrive and become prolific in time, if they are left alone, which would most assuredly be an asset to South Georgia.*

I would deem it a great obligation if an order could be issued for their protection.

*Awaiting the favour of your reply,
I have the honour to remain, Sir,
yours respectfully,
C. A. Larsen”*

(Kilde: British Antarctic Service (BAS Archives Ref LS7/3/7)).

Senere ble det foretatt to utsetninger av norske reinsdyr på Busen-halvøya: Mars 1912: 3 simler og 2 bukker settes ut i Leith Harbour på Busen-halvøya. I 1918 hadde flokken vokst til 20 dyr. Alle omkom imidlertid i et snøskred.

1925: 3 bukker og 4 simler settes ut i Husvik på Busen-halvøya. Denne utsettingen skulle vise seg å bli vellykket.

Bakgrunnen for utsettingene var angivelig et ønske fra hvalfangerne om avveksling fra en diett dominert av hval- og selkjøtt. Dessuten så man for seg at

reinsdyrene kunne gi mulighet for jakt.

Etter et par års omstilling til antarktisk sommertid begynte reinsdyrene å kalve til rett tid, og stammen vokste forholdsvis raskt. Etter hvert som bestanden økte ble en stigende andel av det høstbare overskuddet tatt ut ved jakt. Men spesielt etter siste verdenskrig gikk aktiviteten på landstasjonene kraftig ned, grunnet økt bruk av flytende hvalkokerier. Dermed avtok også jakten på reinsdyr. De siste femti år har det ikke bodd folk på hvalfangststasjonene, og reinsdyrstammen har fått utvikle seg uten nevneverdig beskatning. På Sør-Georgia fins det heller ingen rovdyr, så reinen har vært uten naturlige fiender. I 2010 estimerte britiske forskere bestanden til ca 2600 dyr. På grunnlag av rekognoseringen vi selv foretok i 2012 anslø vi bestanden til å være 3000–3500 dyr. Vi visste imidlertid at dette var et svært usikkert anslag.

Her i Ocean Harbour ble de første ti reinsdyrene satt i land, i november 1911.

Etter hundre års reinsdyrbeiting er tussok-vegetasjonen her blitt erstattet av erosjon, artsfattig mosedekke og norsk gras som kom med høyet til Sør-Georgia.

Vi hadde ikke tilgang til helikopter og måtte i tillegg basere en del av tellingen på observasjoner fra et oppsynsskip pga vanskelige ilandstigningsforhold. Etter første års feltoperasjon (2013), med uttak av 3496 dyr, ble bestandsanslaget oppjustert til 4500–5000 dyr i alt. Da hele feltoperasjonen var avsluttet i februar 2014, var 6704 reinsdyr blitt fjernet, dvs om lag det dobbelte av anslaget fra 2012!

Virkingen av reinsdyrbeiting på Sør-Georgias naturmiljø

Over store deler av kloden er introduksjon av fremmede arter en av naturforvaltningens store utfordringer. Noen av de grelleste eksemplene på hvordan innførte arter skader økologiske systemer finner vi på øyer på den sørlige halvkule. Det gjelder også Sør-Georgia. Her har artene brunrotte og reinsdyr ført til stor skade

på øyas spesielle naturmiljø. De første rottene kom til Sør-Georgia med skotske selfangstskuter på slutten av 1700-tallet, mens reinsdyrene kom med norske hvalfangere vel hundre år senere.

Med det som skulle vise seg å være rundt 2000 reinsdyr på Busen og nær 4700 dyr på Barff/Royal Bay er det ikke til å undres over at virkningen på økosystemet måtte bli svært merkbar.

En stor del av det naturlige vegetasjonsdekket på Sør-Georgia domineres av tussokgras *Poa flabellata*, en grasart som danner en karakteristisk tueformet vegetasjon. Denne vegetasjonstypen utgjør et helt sentralt livsmiljø for mye av øyas naturlige dyreliv. Tussokgraset har imidlertid også vært viktig for reinsdyr, både for overlevelse vinterstid (stikker opp gjennom snøen) og for feiring av gevir sommerstid. Tussoktuene tåler reinsdyrbeiting svært dårlig, og etter hundre års beiting er store

Busen South Georgia

Kartet viser området for fase I: Inndriving og slakting kombinert med skyting av rein i vanskelig tilgjengelige områder på Busen-halvøya. Tallene på kartet angir antall reinsdyr som ble observert under rekognosering til fots og fra skip i januar 2012. Pilene viser hovedrutene for inndriving av rein til slakting ved Tønsberg Point. (Kilde: SNO-rapport 2012–1).

områder med tussok blitt avløst av artsfattig mosedekke med påfølgende tråkkslitasje og erosjon. Flere steder er den naturlige vegetasjonen også blitt erstattet av fremmede grasarter, bl.a. tunrapp *Poa annua* som inngikk i høyet som fulgte reinsdyrene fra Norge. Skadene på vegetasjonen har også redusert hekkeområdene for en rekke fuglearter og dermed blitt en trussel for disse, eksempelvis hvithakepetrell.

På grunn av de omfattende skadene på naturmiljøet besluttet GSGSSI i 2011 at reinen måtte fjernes. En lengre betenkning utarbeidet av GSGSSI konkluderte med at en fullstendig utryddelse av reinsdyrbestanden var nødvendig for å unngå fortsatt ødeleggelse av naturmiljøet på øya. De to områdene med reinsdyr på Sør-Georgia har vært effektivt isolert av isbreer. De

siste tiårene har disse breene imidlertid smeltet i et økende tempo, og det var bare et tidsspørsmål før reinsdyrene her ville kunne ekspandere til nye områder langs øyas nordkyst. En total fjerning ville også være en forutsetning for utryddelsen av rotter og mus som i lang tid hadde vært planlagt gjennomført i regi av South Georgia Heritage Trust. På områdene med reinsdyr skulle fjerningen av rotte- og musebestanden foretas snarest mulig etter at reinsdyrene var blitt fjernet.

Gjennomføringen av første fase (2013)

Ut fra rekognoseringen i januar 2012 var bestanden i Busen-området anslått til ca 1000 dyr, og en så for seg at det ville la

seg gjøre å samle og slakte ca 8–900 dyr ved bruk av samisk tradisjonskunnskap. De resterende reinsdyrene var det meningen å felle ved skyting fra bakken. Fire erfarne skyttere fra Statens naturoppsyn (SNO) var valgt ut for å gjøre denne delen av jobben. Dersom SNO-skytterne skulle bli ferdige på Busen før planlagt hjemreise, var det lagt opp til at de også kunne påbegynne uttaket av reinsdyr på halvøya Barff. Etter planen skulle reinen i dette området tas ut først i 2014, så eventuelt uttak på Barff i 2013 ville være en bonus.

I januar 2013 ankom et team på 16 personer Sør-Georgia for å ta fatt på jobben – 14 fra Norge og to fra Nord-Sverige. Teamet besto av seks personer fra Statens naturoppsyn (SNO) – herav én reindriftsekspert og fire skyttere – samt 10 reindriftspersoner fra Kautokeino, Alta, Tana,

Karasjok og Jokkmokk (Sverige). GSGSSI stilte med prosjektleder, lege, veterinær og fire feltassistenter. I tillegg fungerte GSGSSI sitt oppsynsskip, *Pharos SG*, som kommunikasjonssentral og forsyningsbase. Her kunne også feltpersonellet fra tid til annen komme om bord for dusjing, vask av tøy og bli forflyttet mellom de ulike delene av aksjonsområdet.

De første par dagene på King Edward Point gikk med til omlasting av gjerde-materiell og annet utstyr, orienteringer og førstehjelpskurs (bl.a. om behandling av selbitt). De først ankomne skytterne fra SNO fikk også skutt inn sine våpen med aktuell ammunisjon. Deretter deltok vi alle i arbeidet med å sette opp et komplett gjerdesystem med innhegninger for slaktingen. Her sto vi overfor en hektisk og temmelig tung jobb. Vi kunne bare i

Reindriftsteamet, fra venstre: Ulf Tomas Hansen (Alta), Nils Thomas M. Oskal (Kautokeino), Henrik I. Eira (SNO/Kautokeino), Ivar Ailu A. Utsi (Tana), Per Anders J. Eira (Karasjok), Mikkel Isak N. Buljo (Kautokeino), Rickard Länta (Jokkmokk, Sverige), Mikkel Isaksen Buljo (Kautokeino), Kirsten J. Gaup Eira (Kautokeino), Annica Läntha (Jokkmokk, Sverige), Nils Isak I. Eira (Kautokeino)

beskjeden grad anvende motorisert hjelp (to ATV'er til utkjøring av deler av gjerde-materiellet), så svært mye av jobben måtte gjøres med håndmakt. Vi visste at været på Sør-Georgia kan by overraskelser også sommerstid, og noen dager med dårlig vær kunne fort skape problemer. Vi bestemte oss derfor for å stå på nesten uten stans til jobben var gjort. Vi hadde ca. fire uker på oss før det innleide slakteskipet skulle ankomme og slaktingen måtte ta til. Vi regnet med å trenge opp mot to uker på å få gjerder og innhegninger på plass og ca. to uker på selve inndrivingen av rein til slakting, alt avhengig av værforholdene.

Arbeidet med gjerding, innhegning og slaktesystem på land gikk heldigvis greit unna og ble fullført på litt over en uke. I denne perioden fikk reindriftssamene også vist sine ferdigheter med lasso. Det

var gitt tillatelse til å fange og avlive inntil 20 matrein på tradisjonelt samisk vis, og vi hadde derfor god tilgang på ferskt reinskjøtt. Etter at inndrivingen av rein til slakting var sluttført fikk vi også ferskt reinskjøtt fra dyr som ble felt av skytterne fra SNO, så vi var rikelig forsynt med filet under hele feltoperasjonen. Det var interessant å se at samene i hovedsak foretrakk å koke kjøttet.

På Busen var planen å drive flest mulige dyr ut på en liten halvøy, Tønsberg Point, like utenfor Husvik hvalfangststasjon. Når all slaktereinen var drevet ut dit, skulle denne lille halvøya holdes avstengt til slakteoperasjonen var fullført. Etter at dyrene var kommet på plass på Tønsberg Point skulle de så drives i mindre flokker inn mot samlekke og slaktekke for avliving og slakting. Det var de sentrale og

Det ble satt opp mer enn to kilometer med ledegerder inn mot samlekkeveet.

Ferdig oppsatt samleleve. Korridoren langs den hvite duken forbinder samleleveet med slakteleveet bak haugen.

lett tilgjengelige delene av Busen som lå best til rette for inndriving av rein. Basert på rekognoseringen året før ble en del av reinens ytterområder vurdert å være for vanskelige å drive dyrene fra. Her skulle SNO sine skyttere gjøre jobben. Disse skulle også gå over områder hvor inndriving av slaktedyr var avsluttet og ta ut den reinen som det ikke hadde lyktes å drive inn.

Søndag den 13. januar gjorde vi det første forsøket på å drive rein fra området rundt hvalfangststasjonen Leith. De fleste av oss gikk en drøy mil gjennom dels bratt og urete terreng via Strømnes Harbour og ut til Leith Harbour. Noen personer fortsatte noen kilometer til. Været var imidlertid svært krevende. Det sluddet og blåste kraftig, med storm i kastene. Med et slikt ufyselig vær var samene betenkte på å starte inndriving, fordi de visste at

reinen ville være vanskelig å få med seg under slike forhold. De var derfor ikke så overrasket over at det første forsøket gikk i vasken. Den britiske prosjektlederen på sin side mente dette hadde vært en nyttig øvelse. Neste forsøk skjedde under langt bedre værforhold, og da ble det lettere å få med seg dyrene. Inndrivingen foregikk for en stor del gjennom bratt og urete terreng; noen steder helt på grensen av det som er mulig for folk og reinsdyr å forsere. Vi var derfor spente på å se hvordan driving gjennom det steileste terrenget ville fungere. Driverne måtte ofte bruke mye krefter på raske forflytninger i bratte skråninger for å stoppe dyr som prøvde å komme seg rundt øvre ende av driverkjeden. Der dyrene skulle passere trange passasjer på vei mot Tønsberg Point satte vi opp stoppgjerder med åpning som raskt kunne stenges når dyrene hadde passert. Dermed

Noen av de gamle bukkene var absolutt ikke innstilt på å bli med resten av flokken til Tønsberg Point. Disse bukkene ble senere felt av SNO sine skyttere.

kunne drivingen fortsette neste dag uten at dyrene trakk tilbake til utgangspunktet. Spesielt der terrenget var mer åpent og flatt måtte driveprosessen gjentas flere ganger før gjenværende dyr til slutt måtte oppgis og tas hånd om av SNO sine skyttere.

Etter at inndrivingen var gjennomført over store deler av Busen-halvøya kunne skytterne begynne å felle dyr som ikke var blitt fanget opp under drivingen. De opererte to og to sammen, og det viste seg å bli mye å gjøre for dem. Mens vi av en antatt bestand på 1000 dyr på Busen hadde regnet med en fordeling på opp mot 80 prosent til slaktning og kanskje 20 prosent igjen til skytterne, var sluttresultatet på Busen 989 dyr slaktet (49 %) og 1012 dyr felt av SNO sine skyttere (51 %). I tillegg felte britisk feltpersonell åtte dyr som ble funnet senere. I og med at bestanden på Busen viste seg å være det dobbelte av

det vi først hadde anslått, fikk vi likevel fylt opp så å si all tilgjengelig slaktekapasitet innenfor perioden der vi hadde tilgang på det innleide slakteskipet. I tillegg rakk skytterne å felle 1555 dyr på Barff-halvøya.

Metoden med skyting fra bakken viste seg altså å være langt mer effektiv enn vi hadde ventet. Dette kan tilskrives SNO sine svært erfarne skyttere (profesjonelle jegere) samt bruk av lydtemper som gjorde at reinsdyrene ble mindre skremt enn de ellers ville blitt. Vi var likevel overrasket over at mange av dyrene ikke var enda vanskeligere å komme innpå.

Slaktning av rein på en fiskebåt i Sørishavet

Før avreisen til Sør-Georgia hadde jeg brukt mange ukeverk på å forberede selve slakteprosessen. Jeg hadde rådført meg med

SNO-skytter Knut Nylend speider innover mot Carlita Bay.

eksperter på reinslakting både i Valdres, i det samiske miljøet og også hos en veterinær med ansvar for slik slaktekontroll i Mattilsynet. Sammen med Asgrim Opdal fra Filefjell Tamreinlag tilbrakte jeg en uke i Nord-Spania noen uker før avreisen til Sør-Georgia, for å detaljplanlegge slakteopplegget på skipet vi skulle bruke. Her var det mye som kunne svikte om vi ikke var godt forberedt! I tillegg var tanken på de krevende værforholdene på Sør-Georgia et ekstra usikkerhetsmoment (etter flere søk på internett har det foreløpig ikke vært mulig å finne tegn på at andre noensinne har gitt seg i kast med slakting av rein i stor skala på et fiskeskip). Hele opplegget hadde med andre ord det en må kunne kalle en høy risikoprofil. Og med et betydelig ansvar for denne delen av forberedelsene er det ikke til å nekte for at jeg var mer enn middels spent på

om alt ville fungere, og om kjøttet i siste instans ville bli godkjent til menneskeføde.

På grunn av høye kostnader ville det innleide slakteskipet bare være tilgjengelig i ca. to uker, så vi hadde ikke mye å gå på i tilfelle uhell eller værproblemer. Etter at drivingen av rein var avsluttet, var mer enn 1000 rein blitt samlet ute på Tønsberg Point. Vi visste at dette var omtrent det maksimale vi ville rekke å slakte, henge til modning, skjære ned, og pakke på den tiden som sto til disposisjon. Derfor var det bra at skytterne rakk å gjøre sin del av jobben så effektivt som de gjorde. Det ble for øvrig berget vel ett tonn med kjøtt fra dyr som SNO-skytterne felte. Dette kjøttet gikk i sin helhet til personellet på den britiske basen King Edward Point og mannskapet på oppsynsskipet *Pharos SG*.

Slaktingen av dyrene som var samlet på Tønsberg Point tok til i begynnelsen

SNO-skytter Tord Bretten i aksjon.

av februar. Grupper på 100–150 dyr om gangen ble drevet inn i hovedinnhegningen (samlekveet). Derfra ble 30–40 dyr om gangen drevet videre inn i slaktekveet. Hvert dyr ble så tatt inn i et avlukke og avlivet med boltpistol. Deretter ble dyret umiddelbart avblødd og hodet kuttet av. Resten av dyret (med innmat og skinnnet på) ble så fraktet med en tilbringerbåt fra land til slakteskipet som lå for anker en drøy kilometer unna. Der ble skrottene heist opp på akterdekket og hver skrott lagt på en slaktelinje med krybber som kunne skyves forover etter hvert som hver skrott var blitt flådd og vommet. Skinnnet på skrodden ble sprettet opp i buken og langs bena. Resten av flåingen skjedd ved at en vinsj meget effektivt trakk skrodden ut av skinnnet. Når vom og annen innmat var fjernet, ble skrodden hengende i et skinnsystem under et kraftig seil som var spent

over hele denne delen av tråldekket. En veterinær fra “Mattilsynet” på Falkland-søyene overvåket hele slakteprosessen og sjekket hver eneste skrott for mulige skader eller sykdommer. Svært få skrotter ble kassert av slike årsaker. Derimot ble nær tohundre skrotter kassert fordi de var for magre og dermed lite egnet til menneskeføde. Slakteopplegget måtte tilfredsstillende krav på linje med det som gjelder i EU, både med hensyn til dyrehelse/dyrevern og hygienekrav. På skipet var slaktelinjen oppdelt i henholdsvis “skitten” og “ren” sone der vi måtte dyppe støvlene i et desinfiserende fotbad hver gang vi beveget oss inn i den rene sonen. Lufttemperaturen de to ukene slaktingen pågikk var stort sett svært gunstig: 6–8 grader og unntaksvis litt høyere på dagtid. Dermed var det uproblematisk å la skrodden henge og lufttørke før de neste morgen

ble løftet over i store stålbur og senket ned i kjølerom der temperaturen ikke måtte overstige åtte grader Celsius. Hvert bur ble påført slaktedato, slik at vi kunne ha kontroll på modningstiden på kjøttet i kjølerommet. Under hele slakteperioden ble temperaturen nøye overvåket: flere ganger pr dag ble det foretatt og loggført måling av lufttemperaturen og temperaturen i kjøttet som hang til modning. I tillegg ble det foretatt måling av vanntemperaturen i sterilisator for slakteknivene både på land og på skipet. Denne temperaturen måtte holde minimum 82 grader Celsius for å unngå bakterier på knivene. Det var også strenge krav til håndvask og at slaktetøyet skulle være rent (ble ofte skiftet to ganger per dag).

Nedskjæringen og den etterfølgende pakkingen av kjøttet foregikk i en spesialinnredet konteiner på trållekket. Her var det

også installert en vakuumpakkemaskin for kjøttstykker opp til en viss størrelse. Hele lår ble rullet inn i selvklebende plastfolie og alt kjøttet ble lagt i esker merket med etiketter som ble påført data om innhold og vekt. Samtlige i reindrifts-gjengen var også vant med slaktning og gjorde en meget profesjonell og effektiv jobb både i anlegget på land og på skipet. Når været var godt valgte vi å arbeide lange dager for å være sikre på å komme i mål før skipet måtte seile til Stanley på Falklandsøyene. Under slakteprosessen var jobben min å overvåke og logge temperaturene i luft og kjøtt på slakteskipet og å delta i pakking i esker og merking av disse før kjøttet ble overført til eget fryserom på skipet. Slik slaktning er tungt arbeid, og det var mange som var glade for at vi klarte å fullføre jobben innenfor den forholdsvis trange tidsrammen!

Noen av de siste dyrene på Busen er kommet inn i samlekeveet. Mange av dyrene var svært magre.

Kjøttskjærerne på slakteskipet etter at siste skrotten var skåret ned og pakket. Fra venstre: Annica Läntha, Ulf Tomas Hansen, Mikkel Isaksen Buljo, Rickard Länta, Kirsten J. Gaup Eira, Nils Thomas M. Oskal, Ivar Ailu A. Utsi, Mikkel Isak N. Buljo (slakteformann).

Etter at også SNO sine skyttere hadde fullført fellingen av gjenværende reinsdyr i terrenget, ble så å si alle skrotter som lå igjen etter skytingen slept ned i fjæra og ut i sjøen. De få skrottene som ble værende i terrenget ble vommet og ellers åpnet slik at åtsselfugl – og da særlig sørjo – kunne renske skrottene for kjøtt. Dette var viktig for å unngå konkurranse med rottegiften som skulle spres få uker etterpå i det samme området. Vi erfarte at en åpnet skrott kunne bli helt rensket for kjøtt i løpet av 1–2 uker.

Til tross for at mye kunne gått galt under så spesielle forhold, kan innsamlingen og slaktingen sies å ha gått helt etter planen. Ved at skyting fra bakken viste seg å fungere mer effektivt enn forutsett, ga denne metoden en vesentlig lavere kostnad pr dyr

enn metoden med inndriving og slakting (også etter at inntekter ved salg av kjøtt var trukket fra).

Gjennomføringen av fase to (2014): Skyting fra bakken på Barff/Royal Bay

På grunnlag av erfaringene fra første feltseong besluttet GSGSSI at det som var igjen av reinsdyr på Barff-halvøya og området videre mot Royal Bay utelukkende skulle felles av profesjonelle jegere fra SNO, dvs ved skyting fra bakken. I tillegg til de vesentlig lavere kostnadene ved denne metoden, var det også blitt avklart at det pga mangel på tilfredsstillende ankringsplasser for et slakteskip rundt Barff-halvøya ville bli svært vanskelig å

gjennomføre en slakteoperasjon der etter mønster av Busen. For øvrig viste første års feltoperasjon at skyting fra bakken kunne gjennomføres uten nevneverdige lidelser for dyrene. Mange av dyrene som året før ble drevet inn for slakting viste seg å være i svært dårlig forfatning, og inndringen var derfor vanskelig å gjennomføre uten belastninger for dyrene, ikke minst simler, ungdyr og åtte-ti uker gamle kalver. Ut fra en samlet vurdering bestemte derfor GSGSSI at hele uttaket i sesong to skulle gjennomføres ved skyting fra bakken.

Den 26. desember 2013 reiste et team på sju personer fra SNO til Sør-Georgia: seks skyttere og undertegnede, for å gjennomføre resten av oppdraget. Min rolle var i hovedsak å fotodokumentere operasjonen og ellers bistå med innsamling av vitenskapelige prøver samt hjelpe til med

bæring og oppdeling av kjøtt fra felte dyr. Etter som det ikke var aktuelt å sette opp feltslakteri eller leie inn slakteskip dette året, var det kun kjøtt til lokalt konsum på den britiske basen King Edward Point som skulle tas vare på. I alt ca. 400 kg reinskjøtt (vesentlig lår og fileter) ble samlet og transportert til basen. Alle reinsdyrskrotenene som lå igjen i terrenget ble som sist åpnet tilstrekkelig til at åtsel fugl effektivt kunne spise opp alt av kjøtt og innvoller.

Logistikkmessig ble opplegget i 2014 vesentlig enklere enn året før. Fire av de seks skytterne hadde samlet verdifull erfaring etter første års uttak og kunne veilede de to nye som var tatt ut i tillegg. De seks skytterne ble fordelt på tre tomannslag og utplassert fra *Pharos SG* sammen med et antall depoter bestående av telt, annet feltutstyr og proviant. Dermed

SNO-teamet 2014: Fra venstre prosjektleder Carl Erik Kilander sammen med de seks skytterne: Tord Bretten, Tore Solstad, Knut Nylend, Peter Hermansen, Lars Olav Lund og Lars Gangås.

kunne skytterne spare mye bæring utover våpen, ammunisjon og det som ellers var nødvendig for en dag i felt. Delvis ble også noen få hytter brukt for overnatting under deler av operasjonen. Ved hjelp av satellittelefon eller VHF-radio var det hver morgen og kveld kontakt mellom hvert lag og den britiske legen på *Pharos SG*. I tillegg til å stå i beredskap som lege fungerte hun som fast kontaktledd og koordinator for tildeling av områder som skytterne kunne operere i. GSGSSI hadde lagt opp til et strengt system for å ivareta sikkerhet – både med hensyn til annet personell på land og med hensyn til skip som måtte befinne seg i nærområdet rundt Sør-Georgia.

Tomannslagene av skyttere søkte systematisk gjennom tildelte teiger og felte enkelt dyr og flokker fortløpende. Der terrenget var kupert og flokkene ikke for store (opptil ca. ti dyr) gikk skytingen relativt raskt unna. I mer åpent terreng kunne skyting mot én flokk virke skremmende på andre dyr som måtte være i nærheten, og dyr som kom seg unna under skytingen ble vanskeligere å komme innpå igjen. Skyteaktiviteten førte også ofte til at enkelt dyr og småflokker samlet seg til større flokker. En av skytterne fortalte at han kunne telle opptil 180 dyr i en slik flokk. Skytterne måtte da stille inn på de samme flokkene gang på gang, og dyrene ble selvsagt skyere for hver runde.

I sin oppsummering forteller skytterne videre at hvis det første påskutte dyret falt i skuddet, skapte dette vanligvis ingen nevneverdig panikk i flokken. Dersom skytteren kunne felle det første dyret slik at det falt i skuddet, og deretter lyktes å felle "utbryterne", kunne man ofte lykkes

i å felle en hel liten flokk i løpet av få minutter.

Både i 2013 og 2014 ble det samlet inn vitenskapelige prøver av felte dyr (prøver av ulike vevstyper og mageinnhold fra et begrenset antall dyr). Det ble tatt prøver av minimum fem dyr innenfor hvert av de seks-sju delområdene som skytterne opererte i.

Oppsummering

Av de 6704 dyrene som ble fjernet i 2013 og 2014 sto SNO sine skyttere alene for uttak av 5707 dyr (85 %). Fellingen foregikk med stor presisjon og ble gjennomført under svært variable værforhold i et meget krevende terreng. Den høye effektiviteten kan tilskrives høy kompetanse basert på lang jakt- og skyteerfaring, god fysisk form og grundige forberedelser knyttet til feltutstyr, våpen og logistikk. Evne til å innrette seg etter skiftende og tidvis svært krevende værforhold er også verdt å nevne

Samle- og slakteoperasjonen som reindriftspersonellet gjennomførte sammen med øvrig personell må sies å ha vært så vellykket som vi hadde planlagt, ikke minst i betraktning av de spesielle vær- og terrengforhold. Det er selvsagt synd at ikke en mye større andel av kjøttet kunne utnyttes til menneskeføde, men under de rådende økonomiske og logistikkmessige begrensningene var det i praksis ikke realistisk å berge mer kjøtt enn det vi gjorde.

På Busen-området tyder alt på at den siste reinen er tatt ut. Området vil imidlertid bli sjekket og overvåket de nærmeste årene.

Her er skytterne Peter Hermansen (t.v.) og Tore Solstad blitt satt i land sammen med depot i Hound Bay. Oppsynsskipet Pharos SG skimtes i bakgrunnen.

På Barff og området mot Royal Bay vil det ennå være behov for noen runder med overvåking – både fra sjøen, fra bakken og fra helikopter – før vi kan være trygge på at området er helt tømt for reinsdyr. GSGSSI vil for øvrig gjennomføre et langvarig opplegg for å overvåke hva som skjer med vegetasjon og dyreliv (særlig fugl) i kjølvannet av både reinsdyr- og rottefjerningen. Tidligere forsøk med inngjerding av prøveflater som ikke skal beites av reinsdyr viser at den naturlige vegetasjonen mest sannsynlig kommer tilbake i løpet av 30–40 år. Dersom en også lykkes med å fjerne rottene på øya, vil effekten på fuglelivet ventelig gi positive effekter allerede etter få år.

Etter at skytterne hadde forlatt Sør-Georgia kom det melding om at åtte dyr var blitt observert i et område lengst nord på Barff-halvøya. Her fikk skytterne ikke

tilstrekkelig tid til en siste sjekk før de måtte rekke båtskyssen hjem fra Sør-Georgia. Men om det nå skulle dukke opp ytterligere dyr, sier skytterne at det neppe kan være mange igjen. GSGSSI som oppdragsgiver har i sine pressemeldinger uttrykt stor tilfredshet med jobben som er utført av hele det norsk-svenske teamet og at vi rakk å fullføre jobben til planlagt tid. Dette til tross for at det viste seg å være dobbelt så mange reinsdyr som først anslått. De få dyrene som måtte være igjen nå formerer seg heldigvis langsomt, og dersom det vil være behov for det, vil det være en grei sak for en eller to SNO-skyttere å gjøre den aller siste jobben.

Mange mennesker spør hvorfor det var nødvendig å fjerne alle disse reinsdyrene, og da er det om å gjøre å kunne gi et godt svar. Noen måneder etter at første fase var avsluttet sto jeg overfor

Også på Barff ble det berget noe kjøtt til lokalt konsum. Her skjærer SNO-skytter Lars Gangås ut lår og ytrefileter.

en gruppe amerikanske turister og fortalte om prosjektet. Selv om jeg utførlig hadde forklart med ord og bilder hvorfor reinsdyrene på Sør-Georgia måtte bort, fikk jeg likevel høre hvor trist de syntes dette var, etterfulgt av følgende lett humoristiske kommentar:

- *“You are killing Rudolph, so, what does Santa Claus say?”.* Hvorpå jeg valgte å ty til følgende svar: *“Yes, of course it is sad, but at least we waited till after Christmas...”*.

Alle fotos: © Carl Erik Kilander

Å filme de dypfrosne hemmelighetene til en aktiv vulkan

Av Jason Roberts

Jason Roberts er en prisbelønnet australsk filmskaper og polarekspert som gjennom mange år har vært bosatt på Svalbard. Han har inngående kunnskap om isbjørn, er en ivrig miljøverner og har i tjuer år vært med på å produsere naturfilmer i Arktis og Antarktis.

Som et ledd i produksjonen av BBCs storslåtte naturdokumentar serie “Frozen Planet” skulle en filmgruppe bo på Mount Erebus og arbeide dypt nede i isgrottene på fjellet.

Mount Erebus er 3794 meter høyt. Denne vulkanen ble igjen aktiv i 1972

og er dermed den eneste aktive vulkanen i Antarktis – i tillegg til Deceptionøya. Fjellet, som ligger på Ross Island, er verdens sjetteste høyeste ultrafjell som ligger på en øy. Et ultrafjell er et fjell som rager mer enn 1500 meter over omgivelsene. Fra dette fjellet har man utsikt over til Mount Terror, Mount Bird og Mount Terra Nova, alle tre med navn som henspiller på kjente polarekspedisjoner. Alt dette er for så vidt interessant, men når man skal filme er det gjerne gunstig at det en skal filme er samarbeidsvillig – hvilket det jo ikke alltid er!

Erebus byr på midnattssol når man skal

Mount Erebus med damp og røyk som kommer ut av krateret.

sove og totalt mørke der man skal filme. Fjellet er så høyt at oksygenmangelen merkes godt, særlig når man samtidig puster inn giftige vulkanske gasser. Stedet er ekstremt kaldt og det blåser en nesten konstant polarvind, det er nærmest som å jobbe i en eksperimentell vindtunnel. All ferdsel foregår enten som fjell- eller isklattring på vulkanen eller i hulrommene som befinner seg mellom selve vulkanen og breen som dekker den. Inne i hulene er luftfuktigheten tilnærmet som i tropene, mens man ute i friluft nærmest blir dehydrert. Legg så til at vi skulle benytte tonnevis med høyteknologisk filmutstyr. For oss var det ikke helt opplagt om vi skulle til "himmel" eller "helvete"!

Den tredje og siste sesongen med filming av "Frozen Planet" i Antarktis skulle være svært omfattende. Jeg hadde det logistiske ansvaret for å filme på mange ulike lokaliteter spredd ut over hele det frosne kontinentet. Et av disse var å filme fra den eneste aktive vulkanen i Antarktis, og det var noe jeg svært gjerne ville være med på selv. Jeg pleier å sette meg grundig inn i lokalhistorien, lokale forhold og logistikken forbundet med alle lokalitetene der vi filmer, men siden jeg alt var sterkt overarbeidet rakk jeg ikke å gjøre mitt vanlige forarbeid selv. Jeg overlot dette til "Frozen Planet"s forskningsgruppe.

Vi var først to måneder i Weddelhavet for å filme keiserpingviner på de siste restene av fastisen, både fra luften og fra under sjøisen. Deretter skulle vi forflytte oss til motsatt side av kontinentet. Dette bød på noen logistiske utfordringer. Først måtte vi dra nordover fra Weddelhavet til Sør-Amerika. Så bar det med rutefly rundt den sørlige halvkulen til New Zealand.

Deretter sørover igjen til Rosshavet. Denne reisen kan trygt betegnes som en omvei. Underveis ba jeg om at kontoret skulle sende over bakgrunnsmateriale om Erebus og arbeidsskissen for resten av prosjektet. Skissen var svært kortfattet, men i virkeligheten var arbeidet altomfattende. Instruksen lød "Du har inntil siste transportmulighet ut av området med å skaffe filmdokumentasjon fra hele Rosshavet, de vestlige delene av den antarktiske is-shelfen, med alle tiliggende områder inkludert Sydpolen". Ja-ja uten andre alternativer var det bare å kaste seg ut i det!

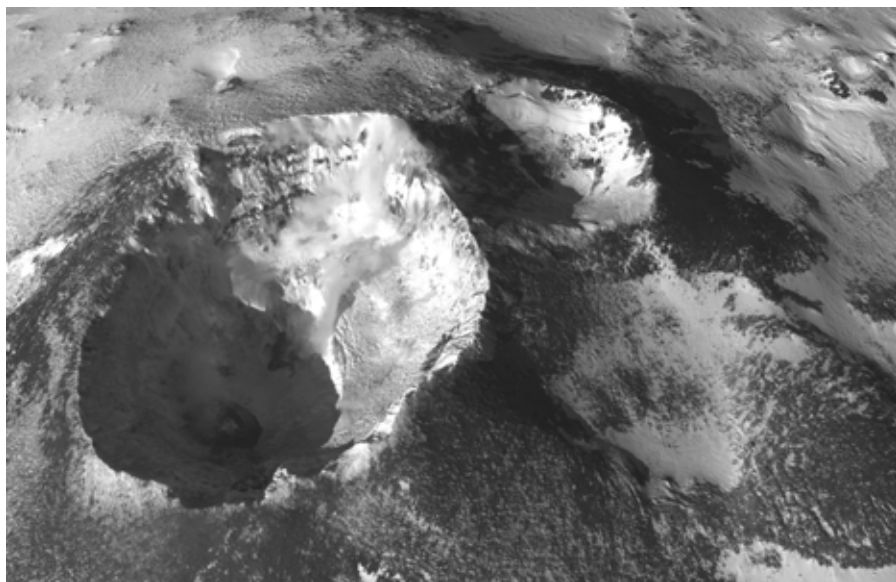
Mount Erebus-skissen var like tynn som resten. Etter en lang reise helt fra Weddelhavet gikk jeg i Christchurch New Zealand om bord i militærflyet som skulle til McMurdo-basen. På flyplassen i Christchurch var det et stort oppbud av pressefolk. Det viste seg at det skulle være 30-års markering av ulykken der Air New Zealand rutefly 901 kræsjet i Mount Erebus 28. november 1979, og der alle 257 om bord omkom. En del prominente personer og familiemedlemmer til de som omkom skulle være med flyet. På turen til McMurdo snakket jeg med datteren til sjefspiloten på det havarerte flyet. Siden jeg er fra Australia kjente jeg jo godt til ulykken, men etter hvert dreide samtalen seg inn på hva jeg skulle gjøre i Antarktis. Jeg fortalte at jeg skulle lage dokumentarfilm om naturmiljøet ved Erebus og prøve å få frem hvor isolert og vakkert det var der. Der satt jeg, svært begeistret for å være på vei til et av jordens minst gjestmilde fjell, mens det ved siden av meg på militærflyet satt en kvinne som mistet faren sin på det samme fjellet da hun var 9 år gammel. Da

vi nærmet oss McMurdo Sound kunne de av passasjerene som ønsket det komme opp i cockpiten for å se fjellet. Jeg hadde flydd der mange ganger tidligere og syntes at det var viktigere at familiene til de som mistet livet i ulykken skulle få se stedet. Vanligvis når man nærmer seg Antarktis kjenner man spenningen, en blanding av adrenalin og eventyrlyst. Denne gangen var stemningen en helt annen, en stille ettertanke til de som dro sørover, men aldri vendte hjem igjen.

Første natten i sovesalen på McMurdo basen lå vi stuert sammen drøye tretti mann. Fra sengen ved siden av meg var det en kar som sa “Hei, jeg kjenner navnet ditt. Du må være Jason fra Frozen Planet gjengen. Jeg heter Philip”. Der satt vi så i hver vår seng og pratet om mulighetene til å lage en så storslått dokumentarfilm fra vulkanen som “Frozen Planet” forventet. Det tok

ikke lange stunden før jeg ble bekymret. Vår forskningsavdeling hadde ikke fått med seg hvilke enorme logistiske utfordringer og praktiske problemer vi hadde i vente. Jeg hadde bare denne ene kvelden til å få med meg mest mulig informasjon før jeg neste dag skulle dra på oppdrag til “dry valleys”. Om morgenen sendte jeg en bekymringsmelding tilbake til kontoret før jeg dro på en uforglemmelig måneds oppdrag til jordens tørreste sted.

Da vi etter hvert returnerte til McMurdo lå det beskjed til oss om at vi “om nødvendig” kunne bruke “noen få dager” til å filme vulkanen. Jeg var fortsatt skeptisk, men i løpet av noen timer hadde vi skaffet nye forsyninger og satt på ny i helikopteret. Vi skulle til en akklimatiseringsleir på Fangbreen, på den nedre delen av Erebus. Drømmen min var i ferd med å bli virkelighet.

Satellittfoto av krateret til Erebus. Lavasjøen kan skimtes som en mørk flekk midt i krateret.

Da vi nærmet oss Fangbreen ble jeg på ny bekymret. Flyveren hadde regnet ut at vi var "litt tungt lastet". Jeg kikket først på drivstoffmåleren, deretter på høydemåleren og så en kjapp hoderegning av hvor tungt last vi hadde med. Jo, vi var tungt lastet! Svært tungt! Landingen var kommet så langt at det var for sent å avbryte. "Landingene pleier nå å gå bra" tenkte jeg for meg selv og smilte anstrengt. I det vi minsket farten og gjorde oss klar til å gå ned mistet vi sikten som følge av tåke og snøfokk skapt av rotoren. BANG! Det ble betegnet som en "tung landing". Det gikk ut over egoet til flygeren og helikopteret ble skadet. Vi karret oss tilbake til McMurdo for å fikse på helikopteret og tenke nøyere gjennom planene våre. Etter noen dager var helikopteret ordnet, og nervene roet etter å ha søkt trøst i baren. Vi forsøkte

på nytt og nå med bedre vær. Vi nærmet oss toppen av fjellet for å sette av første last med utstyr. Da vi skulle lande så jeg vraket av et 1960-talls militærhelikopter liggende like ved landingsplassen. Det minnet mistenkelig om en fly-kirkegård, men som sagt så får man kaste seg ut i det.

Etter å ha tilbrakt et par dager på Fangbreen for å akklimatisere oss var vi klare til å sette i gang. I løpet av en lang dag klarte vi å flytte utstyret opp til stedet der vi skulle sette opp hovedbasen. Det lå like ved Erebus forskningsstasjonen, som bestod av to små hytter. Siden filmgruppen bestod av fire mann tenkte vi at hver skulle ha sitt eget telt. Det viste seg å være så krevende å sette opp et lite tunneltelt at vi nøyde oss med å dele telt to og to. De to andre teltene og selve hovedbasen skulle vi sette opp neste dag da vi igjen var kommet

Den fuktige luften fra ventilasjonssjaktene til vulkanen fryser i friluft og bygger seg opp til store konstruksjoner over bakken. Legg merke til personen i bildet.

til krefter. Livet høyt til fjells skulle vise seg utfordrende. Etter en lang uke var hovedbasen ferdig og kamerautrustningen klar til bruk. Så fikk vi en satellitt-telefon fra kontoret i England “Hvordan går det gutter? Er dere ferdige eller trenger dere et par dager til?” Jeg svarte som sant var at vi trengte flere uker, om ikke måneder om vi skulle gjøre en god jobb. Vi hadde ennå ikke brukt kameraet.

Første rekognoseringsturen tok vi opp til kanten av vulkankrateret. Det var svært krevende å komme opp dit, men utsikten

var verdt det. Vi stod på en isrand og fra snaue 3800 meter over havet så vi ned på en kokende sjø av lava. Vi frøs og håpet at den skulle gi oss litt varme, men den gang ei. Antarktis gir ikke fra seg noe gratis, selv så nære vi var. Da vi snudde oss så vi NED på skyene, deretter bort på den Transantarktiske fjellkjede. Jeg kjente en tåre komme, eller kanskje var det en svettedråpe etter den strabasjose klatreturen. Det var egentlig ikke så viktig om det var tåre eller svette, den frøs til is på et blunk. Jeg var opprømt av glede,

På vei ned i ventilasjonssjakten ved hjelp av klatreutstyr.

Forfatteren blant isskulpturer dypt nede under breen.

følte meg privilegert. Likevel var det ingen grunn til å dvele ved følelsene, det var forferdelig kaldt, så vi trakk litt lavere ned på fjellet. Vi var ikke så mye lavere, men du verden så stor forskjell det gjorde for oksygeninntaket. Jeg følte meg nærmest som jeg skulle være dopet i det vi sjekket ut de første hulene i isen. Arbeidet med å rigge til sikringstau i den bitende kulden og isende vinden var krevende, og jeg lurte på hvordan vi skulle klare å jobbe med det høyt teknologiske kamerautstyret under slike forhold. Da alle var ferdig utrustet med klatreutstyr skulle vi rappellere ned i et svart rykende hull. Det var en av vulkanens ventilasjonssjakter. Det var en surrealistisk følelse å fire seg ned i en oppadgående strøm av varm luft og giftig gass i en skorstein av is. Vi gikk fra tørt dehydrert utemiljø til tropisk fuktighet. Beskyttelsesbrillene dugget øyeblikkelig og klærne følte fuktige. Jeg løste meg fra

sikringstauet, slo på hodelykten og gikk på alle fire mot et svart hull av en åpning foran meg. Vi befant oss i et hulrom fylt opp av vulkanske gasser som sammen med varmluften skapte hulene, grottene og iskatedralene der. Det var som en bryter ble slått på i hjernen. Man merket straks en kronisk hodepine, en solid banking fra midt i hodet. Hodepinen varte helt til vi igjen var ute av ventilasjonssjakten og kunne puste frisk luft.

Vi kom oss inn i det første kammeret. Åpningen inn var så trang at vi måtte ta av sekk og jakke for å skli gjennom mellom lavasteinen og isen. Vi ville aldri ha kunnet forestille oss hvilken iskatedral vi hadde i vente. Min første tanke var at vi aldri ville kunne få denne skjønnheten på film. Vi beveget oss mellom ulike kamre og plutselig slo det meg at vi faktisk hadde vandret et godt stykke under isen, sannsynligvis hundrevis av meter. Hvordan

Makrofilming av iskrystaller.

finne veien ut igjen? Heldigvis er ingen områder like, på samme måte som at ingen iskrystaller er like. Noen kamre hadde massive isskulpturer, andre var fylt opp med krystaller i pudderform dypere enn at man kunne stå. Så fulgte en vindtunnel, det var en luftesjakt fra vulkanen rett under. Så lenge vi hadde lys og la merke til hvor vi gikk burde det ikke være vanskelig å finne veien ut. Med ett gikk det opp for meg at vi kun hadde én hodelykt, og at vi senere måtte sørge for alle i laget hadde to lykter hver og minst fire sett batterier. Jeg slo av lykten for å se hvor mørkt det var, og det var totalt mørke. Uten en lyskilde ville man her dø en langsom giftig død. På den annen side ville forskere i neste årtusen nok bli godt fornøyd over å finne noen godt bevarte eksemplarer.

Vel tilbake i basen vår diskuterte vi filmplanene våre. Det var opplagt at vulkankrateret ville medføre en tøff klatretur, men at det var mulig å få filmutstyret dit opp. Vi kunne få en god kameradekning

av den kokende lavasjøen. Verre var det å finne ut hvordan vi skulle klare å vise hvor storslått og vakkert iskatedralene var. Det var i hvert fall sikkert at det å filme under breen ville ta flere uker. Pussig nok slo tanken meg brått at her hadde jeg en god historie å fortelle mine fremtidige barnebarn.

I de neste ukene prøvde vi å yte iskatedralene rettferdighet på film. Vi tilbrakte så mange timer under isen i vulkanens blåsebelg som hodepinene våre tillot. Det var nivået på giftig gass og tilgang på oksygen som ville bli avgjørende for hvor fort vi klarte å jobbe. Vi bar på oss måleapparater som viste gassnivået, men jeg ble aldri helt klar over hvordan målene skulle forstås. Jeg satset mest på å følge nivået på hodepinene mine. Vi tilbragte en dag i et kammer som var spesielt ubehagelig. Da vi var tilbake i basen vår nevnte jeg for forskerne ved Erebus-basen at hodet mitt virkelig verket i det ene kammeret. Svaret var ikke egnet til trøst “Å ja, det

er den verste av hulene, men hvordan klarte dere egentlig å tilbringe en hel dag i blåsebelgen?” Tydeligvis var den hulen en del av luftesjakten til selve djevelkammeret under vulkanen og vi lærte dette på den tungvinte måten.

Nettene tilbrakte vi sovende i telt i ekstrem kulde på en bre som klynget seg fast til siden av vulkanen. På dagtid var vi på “kontoret” under breen med hundrevis av iskatedraler dannet av iskrystaller. Jeg tenkte hele tiden at selv med vår ekspertise og arbeidsinnsats ville vi neppe klare å lage en film som virkelig viste skjønnheten vi opplevde der nede. Dette måtte i sannhet være en av jordens mest spektakulære kreasjoner. Så var julen like om hjørnet, vi hadde planlagt å være ferdige med innspillingen for flere uker siden. Vi trøstet oss med at julenissen nok fant oss her

og! Juleforberedelsene var herlige. Jeg forestilte meg at det nok var som i tiden før alt ved Julen handlet om salgshall og elektroniske gaver. Julemorgen stod vi opp og tenkte å ta en fridag, muligens med unntak av å filme selve julefeiringen. Naturskjønnheten slapp likevel ikke taket i oss, så vi tok en rask klatretur opp til kanten av krateret. På nedturen tok vi en liten avstikker inn til den katedralen vi syntes var flottest. Deretter bar det tilbake til en god lunsj og den beste julegaven man kan forestille seg – en liten pust oksygen fra vår medbrakte trykkluftflaske til medisinsk bruk.

Vi hadde satset alt på arbeidet med iskatedralene, men siden det var mindre vind enn vanlig var det på tide å gå løs på kraterkanten. Alle måtte bidra med å slepe utstyret opp til toppen. Etter en

Laserkartlegging og filming.

Kamerautstyr og telt øverst på kraterkanten.

kjempeinnsats hadde vi fått alt utstyret opp til kanten av krateret, også kranen vår. Filmkraner er tunge saker og det har i tillegg behov for motvekter av bly for å stå støtt. Da den siste 25 kg blyvekten var slept opp var vi alle helt utslitt. Vi satte derfor fra oss utstyret der oppe og dro ned igjen for å komme oss. De påfølgende dagene var vinden igjen tilbake så vi dro heller tilbake i hulene og fullførte arbeidet der. Nok en uke gikk og det var på tide å komme seg hjem, men vinden løyet ikke. Vi fant derfor ut at vi fikk prøve å sikre oss i hvert fall noen opptak fra krateret. Vi tilbrakte en hel dag på den helvetes plassen og filmet det vi fikk til i den sterke vinden. Så fant vi ut at vi kunne la kranen bli stående og komme tilbake hvis vinden løyet i løpet av de neste par dagene.

Det å avslutte og pakke ned var en lek sammenlignet med slitet da vi kom opp. Kroppen var nå akklimatisert til de lave oksygennivåene og jeg trivdes godt, men ingen venner seg til de giftige gassene

under breen. Vi ble enige om at det siste vi gjorde der nede var å gå til “Hyttehula”, en av yndlingshulene våre. Der hadde vi en liten rituell avslutning i en katedral av blå is, og jeg merket nok en gang en tåre på kinnet mitt. På tide å dra hjem, men først en snartur opp til krateret for å se på lavasjøen. Igjen slo det meg hvordan selv kokende lava ikke kunne gi noe varme her oppe. Så var det å pakke ned kranen å dra den ned vulkanen igjen. Filmserien “Frozen Planet” var den første til å utrette mange ting, men dette måtte vel være det underligste av dem alle. Dette var første gang en tung filmkran var slept opp på en antarktisk vulkan, for aldri å kunne brukes på grunn av de sykloniske vindene der oppe. Så måtte kranen med skam å melde fraktes ned igjen, MEN kom ikke og si at vi ikke forsøkte!

Neste morgen dro vi tilbake til sivilisasjonen på McMurdobasen. Det følte som om man var en Apollo-astronaut som vendte tilbake til jorden. Hvordan skulle

jeg klare å forklare for vennene mine hvordan den utenomjordiske verdenen jeg hadde opplevde egentlig var? Og vil min mor noensinne tilgi meg om jeg forteller henne at den beste julefeiringen

jeg har hatt var på toppen av verdens minst gjestmilde vulkan?

Til Mount Erebus har jeg en ting å si – *Du har min fulle respekt!*

Sir David Attenborough, i rød jakke, er som vanlig med i BBCs naturfilm. Her sammen med Jason Roberts ved Robert Scotts historiske hytte på Kapp Evans, McMurdo Sound.

Alle fotos: © Jason Roberts.

Anteckningar från ett fotografiskt fältarbete på Svalbard 2012

Av Tyrone Martinsson

Tyrone Martinsson är fotograf och praktiskt baserad fotohistoriker och forskare vid Akademien i Valand, Göteborgs Universitet. Intresset för miljö och fotografi har inkluderat Svalbard de senaste tio åren.

Det som har intresserat mig i min forskning under många år är visuella berättelser om platser, miljö och natur. Under arbetet med min avhandling i fotografi för tolv år sedan kom jag i kontakt med Andréxpeditionens fotograf Nils Strindbergs bilder av landskapet i området runt Danskøya och Amsterdamøya på Svalbard. I det materialet fanns en rad bilder som visade glaciärer i området. Under ett par resor till Svalbard några år senare hade jag med mig bilderna från Strindberg och gjorde en del preliminära jämförande studier av förändringar av vyerna i landskapet utmed nordvästkusten och i Smeerenburgfjorden.

Hösten 2010 erhöll jag från svenska Vetenskapsrådet finansiering för att genomföra ett forskningsprojekt med ambitionen att påbörja en visuell kartläggning och berättelse om landskapet i nordvästra hörnet av Spetsbergen baserat på historiskt material från 1596 och framåt. Det har blivit en omfattande arkiv och källforskning för att hitta fotografier, teckningar, målningar, skriftliga beskrivningar och kartor.

Våren 2011 erhöles finansiering från Göteborgs Universitet för att genomföra

en resa till Svalbard tillsammans med en grupp konstnärer, forskare och författare med syfte att gemensamt arbeta med frågor kring hur vi berättar om förändringar i klimat och miljö på grund av global uppvärmning och den moderna människans problematiska livsstil. Genom ett generöst bidrag av PolarQuest i Göteborg kunde vi chartra *M/S Stockholm* i elva dagar. Resan gick från Longyearbyen till Sjuøyane och tillbaka. Vi följde i spåren av Adolf Erik Nordenskiölds övervintringsexpedition 1872–73. Under denna resa fick jag tillfälle att göra ytterligare studier och fältresearch i nordväst hörnet av Spetsbergen. Sommaren 2012 genomfördes ett fältarbete under tre veckor i det aktuella området med syfte att i första hand refotografera en del av det fotografiska material som samlats in. Den här texten är ett kortare nedslag i resultatet av fältarbetet som genomfördes med stöd av Vetenskapsrådet, Göteborgs Universitet, Polarforskningssekreteriatet samt med hyra av utrustning och god samverkan med Norsk Polarinstitut, Ingenjör Paulsen och Henningsen Transport och inte minst en mycket god kontakt med Sysseلمان.

Danskeneset

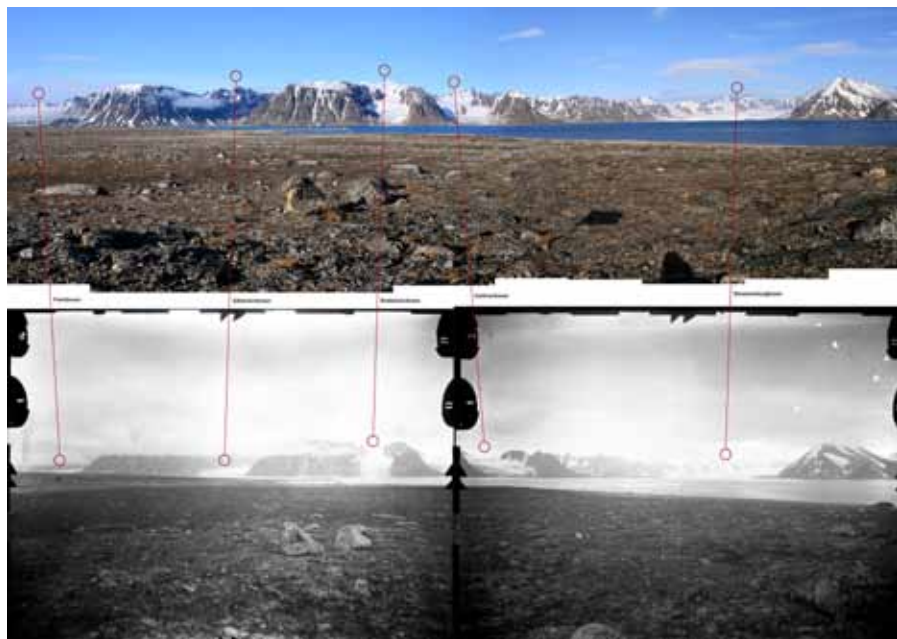
Vi ankom vår utvalda lägerplats på Danskeneset den 12 juli. En plats vald efter kriteriet att ha nära till vatten och med god sikt i alla riktningar men inte för

utsatt. Geologen Otto Salvigsen bekräftade södra Danskøya som en bra lägerplats vilket avgjorde vårt val. Vi etablerade vårt läger i sydvästra hörnet av udden. I planläggningen av fältarbetet hade ett antal platser valts ut som prioriterade för fotografering; Magdalenefjorden, Albertøya, Smeerenburgområdet, Gjøavatnet och Fuglefjorden. Vi ville också besöka området kring Smeerenburgbreen, Scheibukta och Holmiabukta. Invid vår lägerplats fanns en varde. Vid närmare bekantskap med vyerna från lägerplatsen kände jag igen landskapet från ett antal bilder jag hade med. Det visade sig att vi hade slagit läger där Gerard de Geer tagit en serie bilder 1901. De Geer hade tagit ett panorama som nästan var 360° med kameran placerad vid varden. Jag refotograferade vyn ut mot öster och syd. I De Geers bilder

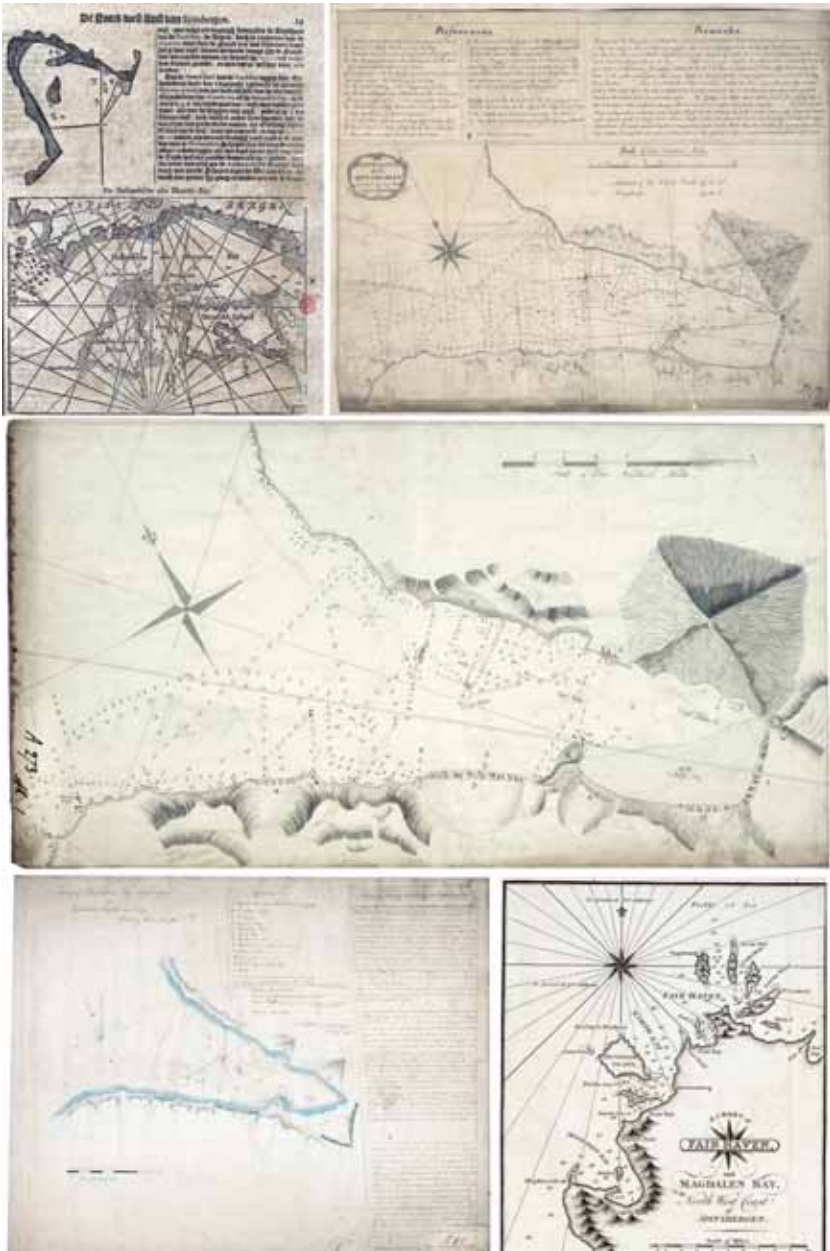
kan man se Frambreen, Sällströmbreen, Bratteklevbreen, Gullmarbreen och den mäktiga Smeerenburgbreen. Idag ser man inte Frambreen eller Sällströmbreen som dragit sig tillbaka en bra bit. Bratteklevbreen och Gullmarbreen har förlorat både volym och sin kontakt med havet och i 2012 års bild av Smeerenburgbreen talar trimlines om hur glaciären en gång låg vilket blir tydligt i jämförelsen med De Geers bilder.

Magdalenefjorden

Vi kom till Magdalenefjorden den 15 juli. Vädret var stilla med lätta molnskyar. Havet på rutten ned till fjorden från Danskeneset hade varit betydligt mer oroligt än vi föreställt oss. Vi hade fått

Övre bild, Danskeneset 2012, vy öst, undre bild Gerard de Geer 1901.

Magdalenefjorden kartor: övre vänster, Hendrick Doncker 1693, övre höger, Broke 1807, mittenbild, Broke 1807, nedre vänster, David Buchan 1818, nedre höger William Heather 1815.

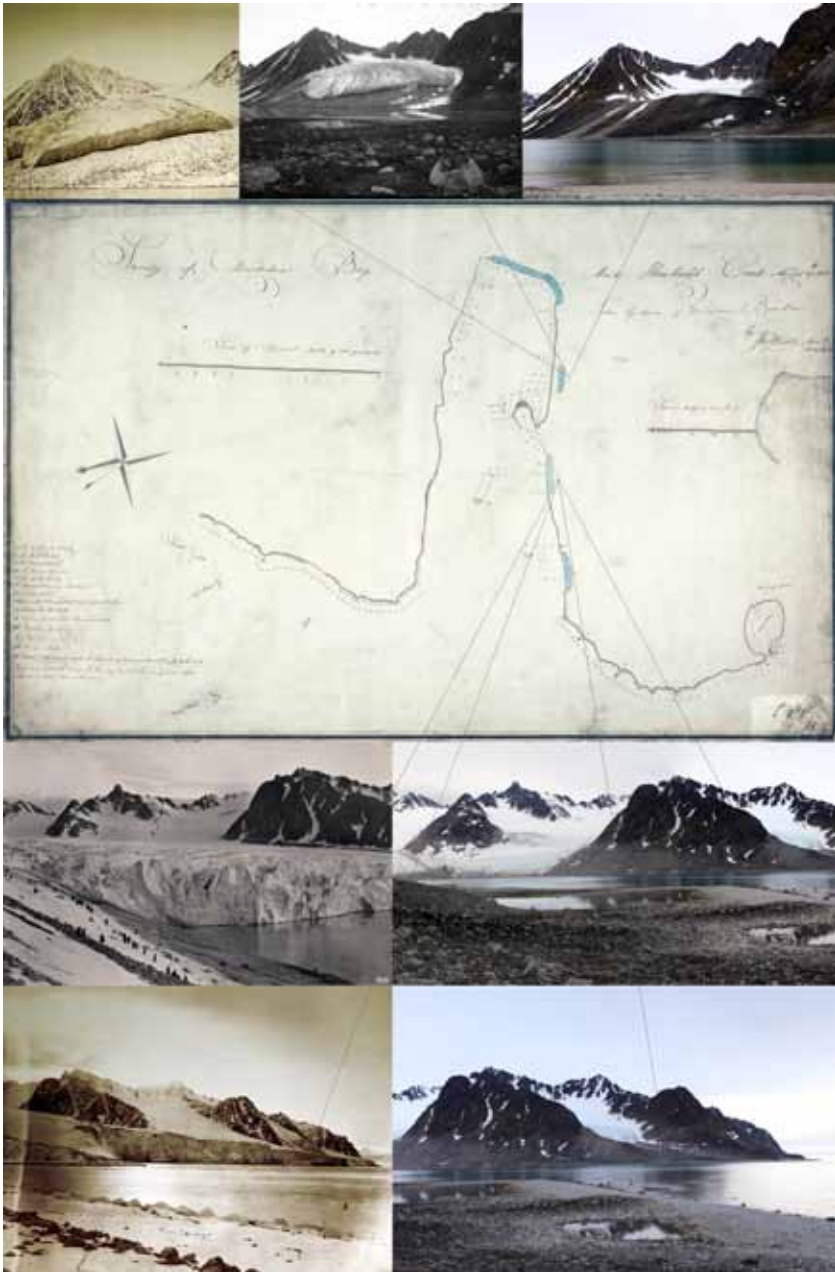
varningar om att vi i utloppet från Sørgattet och fram till vi rundade Knattodden skulle möta starka strömmar från olika håll med krabb sjö och besvärliga förhållanden för vår Zodiak. Peter Johansson vår Zodiakförare var dock inte särskilt bekymrad i strömmarna men desto mer observant på de kraftiga dyningar som vi fick i ryggen i inloppet till fjorden. Min andre fältassistent Thomas Nydén och jag höll oss fast i båten i tystnad. Peter tog oss dock in i fjorden och iland på nordstranden som planerat. Vi var redan tidigare överens om att den största risken med vårt fältarbete på Svalbard var havet och inte isbjörn.

Enligt Hessel Gerritsz historia om Spitsbergen från 1613, där en del av Barentszs journal publicerades, besöktes Magdalenefjorden första gången den 25 juni 1596 när Svalbard upptäcktes. Platsen för dagens Gravneset noterades av Barentsz men någon utförligare beskrivning av fjorden gjordes inte. Någon sådan beskrivning görs inte heller i Gerrit de Veers version 1598 av upptäckten av Svalbard. År 1682 publicerades i Jan van Loon och Claes Jansz Vooght, *De Nieuwe Groote Lichtende Zee-Fackel* utgiven i Amsterdam av Johannes van Keulen, en lokal mycket enkel karta över fjorden men där Waggonwaybreen, Gullybreen och Adambreen är markerade. Det är dock först 1807 som kapten Broke på *HMS Shannon* gör en första mer detaljerad kartering av fjorden med djupangivelser och där glaciärer och omgivande bergsformationer är inritade. David Buchans expedition 1818 omarbetade Brokes karta och gjorde ytterligare karteringsarbeten i området kring fjorden där också William Beechey gör en

serie teckningar där glaciärer och fjordens karaktär beskrivs. Precis som Constantine Phipps expedition 1773 hade Buchan inte någon specifik konstnär med ombord. Under Phipps expedition dokumenterade kadetten Philippe d’Auvergne en del vyer, djur och expeditionens fartyg. I uppdraget från brittiska amiralitetet för Buchans expedition noteras särskilt sjöofficeraren William Beechey som tecknare vilket föranleder att man inte ser ett behov att skicka med en konstnär. Det är också Beechey som står för publikationen om expeditionen som inte utkommer förrän 1843. Beechey var en skicklig tecknare och producerade de första konstnärliga dokumentationerna av landskapet runt fjorden och han gör det i samma stil som han skriver. Det är intressant att notera skillnaden i hur landskapet dokumenteras av Beechey och efterföljande konstnärer, till exempel Barthélemy Lauvergne, August Mayer och François-Auguste Biard, konstnärer på La Recherche-expeditionen 1839, som arbetar i området. Beechey kom till Magdalenefjorden tjugo år före fotografen och han ser ut att ha försökt uppnå en så noga visuell beskrivning av landskapet som möjligt, och till skillnad från både föregångare och efterföljare som tecknar landskapet i området, undvika alltför vidlyftiga estetiska korrigeringar av de avbildade vyerna. År 1861 besökte den svenske konstnären Gerhard von Yhlen fjorden som medlem av Otto Torells spetsbergsexpedition. Med på expeditionen fanns också den unge läkarstudenten Axel Goës med en kamera. Torells expedition är ett exempel på bryttiden mellan traditionella visuella tekniker som teckning och måleri till kamera och glasplåtar från

Magdalenefjorden, Buchanbreen: från övre vänster till nedre höger, Barthélemy Lauvergne 1839, Gerhard von Yhlen 1861, Axel Enwall 1872, Henri de Bourbon med Fleur de Lys, fotograf okänd 1891, Trenchard ca. 1935 turistbåt, nedre bilder 2012 från Garvneset och 2011 från Trankollane.

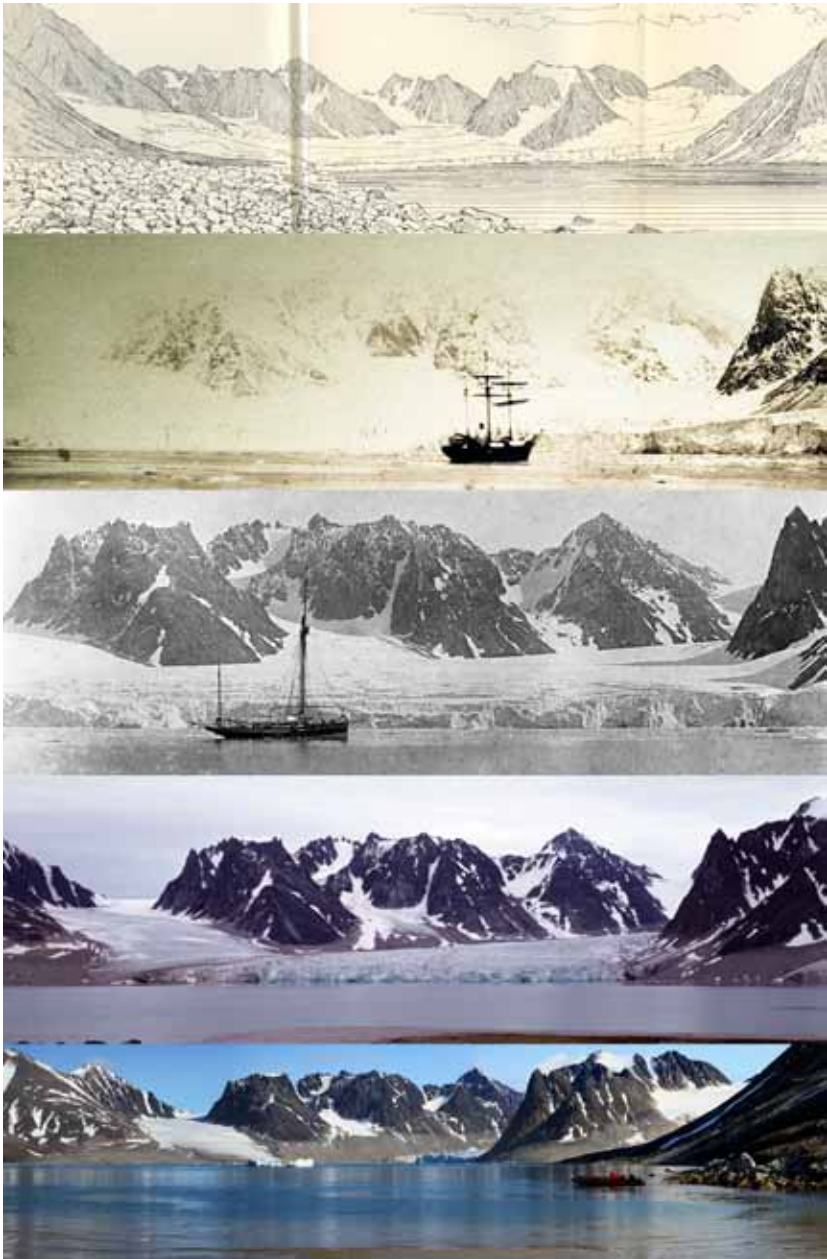

Magdalenefjorden, karta Buchan 1818, övre bilder den "hängande glaciären" från vänster: Axel Enwall 1872, Nils Strindberg 1896, vy från 2012, undre bilder Gullybreen från övre vänster: Carl Müller & Sohn ca 1937, vy 2012, Axel Enwall 1872 och vy 2012.

tekniker i relation mellan hand och öga till visuella uttryck där relationen är ögat och den instrumentella registreringen av ljus via kameralinsen. Gerhard von Yhlens vackra bilder från expeditionen är karaktäristiska för sin tid och gör landskapet till ett drama. Det är dock svårt att använda dessa bilder för att mer exakt säga något om landskapets förändring på grund av de dramatiska effekter som den konstnärliga friheten kryddat bilderna med. Axel Goës originalnegativ eller kopior från hans fotografier saknas. Det som finns är ett utvikspanorama i 1865 års bok om expeditionen. Det i detalj litograferade panoramat anges vara gjort efter fotografier av Goës och där fotografens kameraposition är enklare att finna i landskapet och precisionen i bilderna erbjuder en god referenspunkt till hur landskapet såg ut för 150 år sedan.

Näste fotograf som besöker området är den svenske läkaren Axel Enwall. Besöket är del av Adolf Erik Nordenskiölds övervintringsexpedition 1872–1873. Enwall fotograferar fyra av glaciärerna i Magdalenefjorden. Han utgår från Gravneset och tar bilder av Waggonwaybreen, Buchanbreen, Gullybreen och den ”hängande glaciären”. Den senare är vid Enwalls besök den mest omtalade glaciären i området och beskrivs på både Brokes och Buchans kartor. Beechey beskriver glaciären som den mest spektakulära i fjorden och anger den också som ett riktmärke för säker navigering och ankring i Trinityhamna. Vi besökte platsen där denna omtalade glaciär en gång legat på den branta sluttningen mellan bergen Trankollane ovanför Gravneset. Glaciären är tydligt utritad på

Goës panorama och Beecheys teckningar. Nils Strindberg, fotografen på Andrées Polarexpedition besökte fjorden 1896 och fotograferade glaciären från Gravneset. På turistbilder mellan 1905 och 1938 kan man se glaciären och därefter resterna av den sakta försvinna någon gång framåt slutet av 1950-talet början av 1960-talet. Idag finns inte något som indikerar var glaciären en gång legat. På Goës panorama finns också Gullybrens mäktiga front ut i fjorden. Enwall fotograferade dess utbredning utmed sydsidan av fjordens bergssluttningar. Gullybreen har genom åren varit ett populärt turistmål då man via en idag väl upptrampad stig kan komma glaciären nära. Det är en glaciär som retirerar snabbt. Kartbilden från 1818 visar en stor glaciärfrent där dagens kartor visar en ny bukt där glaciären dragit sig tillbaka. I Enwalls bilder sammanfaller nästan fronten av glaciären med Adambreen och hela sydsidan väster om Gravneset syns vara en istäckt kust. På grund av väderomslag kunde vi inte helt genomföra alla de arbeten med att refotografera Gullybreen som det var tänkt och det är planerat att återvända. Från Gravneset fotograferades också Buchanbreen som tappat både kontakt med havet och sin volym. Glaciären fotograferades av Enwall och finns i ett rikt antal bilder från 1872 och framåt. Vi har endast en bild av Waggonwaybreen från Enwall. Expeditionsfartyget ligger ankrat i Trinityhamna och Enwall står på Gravneset och tar bilden. Glaciären gick långt ut i fjorden och bildade tillsammans med Miethebreen och Brokebreen en mäktig bottenglaciär som satte karaktär på upplevelsen av fjorden. Glaciärens utbredning och hela fjordens karaktär framgår

Magdalenefjorden, Waggonwaybreen, bilder från topp och ned: Axel Goes 1861, Axel Enwall 1872, Henri de Bourbon med Fleur de Lys, fotograf okänd 1891, Erling J. Nødtvedt 1960 och vy 2012.

Magdalenefjorden, Gullybreen, Axel Enwall 1872 och vy 2012.

delvis i Goës panorama. Fortfarande på 1960-talet är glaciären relativt stor men har då förlorat kontakten med Brokebreen och Miethbreen samt förlorat mycket av sin volym. Idag är trimlines, de spår i bergslutningarna som glaciären lämnar efter sig då den retirerar, väldigt tydliga. Waggonwaybreen håller på att försvinna ur sikte från Gravneset. På hundra år tappade glaciären sin mäktiga storlek ut i fjorden och fyrtio år efter det är vyn 2012 inte jämförbar när man står där Enwall tog sina bilder.

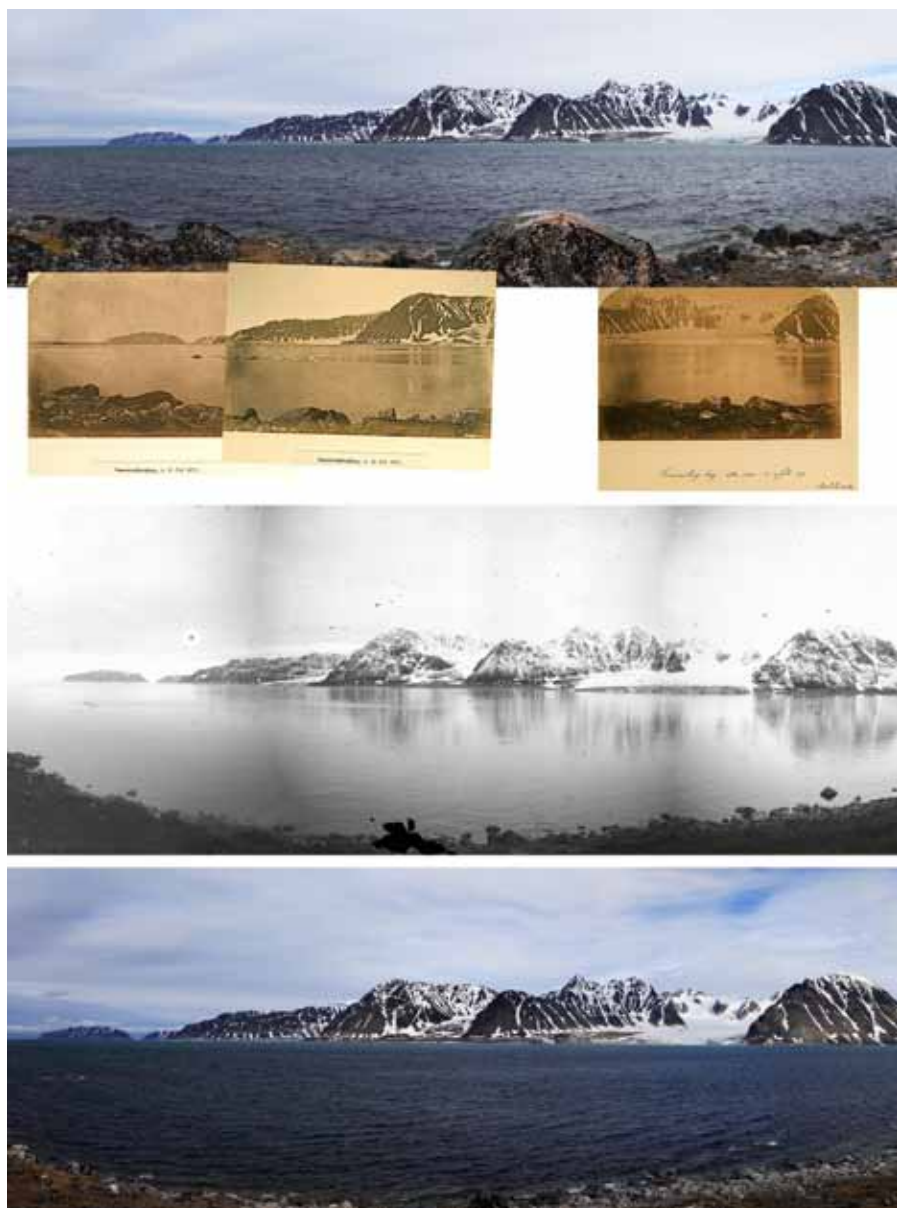
Albertøya

En landstigning på ön i juli är förenad med att aktivt undvika attacker från silvertärnor. Vi valde den sydligaste spetsen för landstigning på grund av dess skyddade läge från nordliga vindar och djupt vatten in till en fin grusstrand. Här är enkelt att lägga till zodiaken och att säkra utrustningen. Vi gick sedan utmed den västra kustlinjen på ön och lyckades hitta en passage över till den lilla höjden med korset utan att störa tärnorna. Korset som placerades på ön av besökare på ångaren *Albert* från Bremen 1869 står än idag kvar. Vårt syfte med att ta oss till öns högsta punkt och korset var att fotografera Strindberg och Enwall varit där. Enwall fotograferade 1873 från en punkt strax nedanför på nordsidan korset. Här tar han ett panorama över Smeerenburgfjorden och Vasahalvøyas västkust med dess glaciärer. Vi gjorde ett försök att gå ned från höjden och ta bilder från Enwalls position men detta visade sig svårare än vi kunde ana. Plötsligt var vi omgivna av ett ökande antal tärnor som allt intensivare attackerade oss. Jag tog en

snabb serie bilder i skydd av mina fältassistenter. Därefter retirerade vi tillbaka till korset och alla var nöjda. Från korset togs en 360° panorering efter Strindbergs bilder. Vyn ut över Smeerenburgfjorden och glaciärerna på andra sidan fjorden har förändrats en hel del sedan Enwall och Strindberg var där. Vi gick också med båten utmed hela Vasahalvøyas kust i fjorden med start i Bjørnfjorden och upp till Likneset för att närmare se hur glaciärerna ligger. Trimlines och jämförande bilder talar sitt tydliga språk vad det gäller de retirerande ismassorna. Man undrar ständigt hur landskapet såg ut under 1600-talet när Friedrich Martens kom till Spitsbergen och valfångsten var som intensivast i området.

Gjøvatnet, Amsterdamøya

Kusten utanför Gjøvatnet är utsatt från nord oftast med svåra dyningar rullande in mot den steniga stranden. Efter tre försök att kunna ta oss iland beslöt vi oss för att gå till fots till Gjøvatnet från Smeerenburg. Terrängen närmare havet är ganska lätt att forcera. Men blockterrängen in mot ön kräver att man håller utkik efter björn. Vi hade nästan kommit ända fram till Gjøaneset när vi blev uppmärksamma på en gulare fläck i landskapet. Medan vi stannade och i kikaren konstaterade att det var en björn reste den sig lite förvånat och försökte pejla in vad det var som kom emot den. Vi beslöt båda parter att vända och gå åt var sitt håll. Vi gick tillbaka till Smeerenburg och hämtade båten. Havet var nu helt lugnt och vi beslöt att göra ett försök till att komma iland vid sjön via havet. Denna gång lyckades det. Det primära med vårt

Albertøya, vy öster Frambreen och Kennedybreen, övre bild 2012, tre bilder Axel Enwall 1873, två nedre bilderna Nils Strindberg 1896 och vy 2012.

Amsterdamøya, Gjòavatnet, Panorama Annabreen, Nils Strindberg 1896 och vy 2011.

besök var att refotografera Annabreen. Det fanns dock en ytterligare orsak till vårt enträgna arbete med att ta oss in till den lilla sjön. Här finns ett fint bestånd av arktisk röding. När vi arbetade på platsen med fotograferingen vakade fisk i sjön vilket höjde förväntningarna på den nordligaste flugfiskeupplevelsen för oss alla. Framförallt mina två fältassistenter som är hängivna flugfiskare njöt av möjligheten till lite rekreation med flugspö i hand. Att dessutom ta röding med flytlina och nymf på Svalbard var en oförglömlig upplevelse som kunde läggas till alla de fantastiska ögonblick privilegiet att få arbeta i fält i arktisk vildmark bjöd oss på. Fisken var ett välkommet färskt tillskott till vår proviant. Fångsten avnjöts senare tillsammans med sysselman i Magdalenefjorden.

Gjøavatnet är för mig en speciell plats på många sätt. Det är en vacker plats med sitt utsatta läge och dramatiska inramning med bergen som reser sig runt sjön. Platsen besöktes 1861 av Otto Torells

expedition som beskriver glaciären som breder ut sig från Hollendarberget och hur en av strömmarna av is planar ut i slutningen ned i sjön som med sin märkliga avgränsningsvall mot havet förbryllade besökarna och inte minst geologen Christian Vilhelm Blomstrand. År 1896 var Nils Strindberg på platsen och fotograferade glaciären som mynnade ut i sjön. Då han senare framställde en karta över Amsterdamøya med omnejd gav han glaciären namnet Annabreen efter sin fästmö. Namnet finns än idag kvar på kartorna. Glaciären slingrade sig 1896 upp för Hollendarberget och hade ytterligare en utlöpare, Retziusbreen, ned från berget ut i havet väster om Annabreen. Jag besökte platsen första gången i september 2011. Den gången tillsammans med min gode vän och kollega glaciologen Pelle Holmlund från Stockholms Universitet. Eftersom jag är fotograf och forskare baserad i fotografins historia har jag haft väldig nytta av tvärvetenskapliga samar-

Amsterdamøya, Gjøavatnet, Annabreen, Nils Strindberg 1896 och vy 2011.

beten för att kunna förstå och förmedla det som händer med landskapet i nordvästra Svalbard. Annabreen är ett i det närmaste extremt exempel på en glaciär som snart är borta. Volymen är helt raserad och det istäckte som fortfarande finns kvar där glaciären en gång bredde ut sig på bergsslutningen smälter snabbt. Hela glaciären har sjunkit ihop uppe på berget och Retziusbreen når inte ens halvvägs till havet idag. Vid Gjøvatnet blir den arktiska tystnaden påtaglig genom att den amplifieras av ljudet från den smältande glaciären som bokstavligen försvinner medan vi ser på. Annabreen bär en historia som handlar om en tragisk kärlekshistoria där Strindberg döper glaciären efter den han älskade och förlovade sig med, Anna Charlier. Ödet för Andréés Polarexpedition känner vi till och Anna som kom att vänta på sin Strindberg i över tio år gifte sig till slut med engelsmannen Gilbert Hawtrey. Det som sedan hände är en av polarberättelsernas mest gripande avslut. När Anna dör i England 1949 tas hennes hjärta ur kroppen och gravsätts jämte Strindbergs urna i Stockholm den 4 september. Denna historia finns i det namn Annabreen bär men hur länge kommer glaciären finnas kvar på kartorna?

Förändringarna i glaciärernas utbredning i detta område är stora. Det var dessa tydliga förändringar som fick mig att börja med arbetet att försöka skapa en översiktlig berättelse om det nordvästra hörnet av Svalbard. En berättelse baserad på visuella dokument och beskrivningar av området från de holländska upptäckarna och framåt. Den tidiga visuella historien om Spetsbergen består till största delen av hur kartbilden av det nya landet i norr

växer fram. En och annan mer eller mindre fantasirik bild från valfångstens tidiga år finns och Robert Fotherby har i sin journal från 1613 ett antal skisser från sina intryck av landskapet, men annars är det Friedrich Martens utförliga beskrivning av sitt besök på västra Spetsbergen 1671 som kom att stå sig i över 150 år. Martens publikationer innehåller en del värdefulla tidiga bilder från området kring Amsterdamøya och Danskøya. Men det är framförallt när fotografin blir en del av expeditioner och resor som bilderna från Spetsbergen ökar i omfattning. Tidigare källor är mestadels textbaserade men med målande beskrivningar av det istäckta landskapet som ibland kan användas med gott resultat för att se förändringar i vyerna som beskrivs. Helheten i dessa beskrivningar och föreställningar om Arktis är en intressant grund för att berätta om Nordvest-Spitsbergen. Det är en rik och omfattande historia som på många sätt är en mikrohistoria om den moderna tidens utveckling och människans förhållande till naturen och exploateringen av naturresurser. Den avsmältning av land-, och havsis vi ser i Arktis till följd av global uppvärmning är en vår kulturs konsumtions och produktionsideologiers ”collateral damage”, en indirekt påverkan med katastrofala följder för en av jordens mest känsliga områden. Visuella källor som fotografier är direkta vittnesmål om hur en plats en gång såg ut och jämförelsen mellan historiska bilder och samtida fotografier från samma platser gör förändringar över tid tydliga och enkla att se. När det gäller fotografiskt material är det intressant att försöka hitta en utvecklingslinje i varje plats för att se när skillnader börjar

bli tydliga. Under 1800-talet besöks till exempel Magdalenefjorden av fotografer från 1861 och fram till 1891. Under de trettio åren tycks inte mycket ha hänt med glaciärerna i fjorden. Fram till 1930-talet händer inte så mycket heller men sedan börjar en process där förändringar blir allt tydligare och från 1960-talet och framåt går det allt snabbare. Min förhoppning är att kunna bidra med en visuell berättelse som visar bland annat just det skifte när förändringarna i glaciärernas utbredning börjar bli väldigt tydlig. I detta skede av forskningsprojektet indikerar resultatet hittills att förändringarna i området har eskalerat sedan 1960 och tycks ha en ökande takt under 2000-talet. Projektet kommer att fortsätta under 2014 och 2015 med ett planerat fortsatt fältarbete sommaren 2015. Jag är mycket intresserad av att ta del av fotografiskt material av glaciärer i det område som beskrivs i denna artikel från perioden 1930 till 2000. Med tanke på tillgängligheten i området och de många turistturer och fältarbeten och expeditioner som passerat området bör det finnas en avsevärd mängd data i form av fotografier.

Fuglefjorden och Sallyhamna

Vår planerade mest nordliga område att refotografera var i Fuglefjorden och då Larusbreen och Svitjodbreen. När vädret den 22 juli verkade stabilt gav vi oss av på den längsta färden vi planerat i vår något i minsta laget båt. Smeerenburgfjorden var stilla och solen sken från klar himmel och värmdes härligt. Inte bra fotoväder men förutsättningarna för att lyckas ta oss till Fuglefjorden var de rätta. Jag hade ringat in

den ö som Enwall förmodligen fotograferat ifrån och den var vårt mål. I Arktis är det dock naturen som bestämmer och vi fick på grund av omfattande bälten av is från Svitjodbreen tänka om. Vi landsteg därför på Fugleholmanes sydligaste ö. Detta var nordväst om Enwalls position men den ö vi vågade välja då det erbjöds en väg ut ur fjorden skulle isläget förvärras. Enwall besökte fjorden den 30 augusti 1872 i sällskap med ett flertal andra ur expeditionen däribland F. R. Kjellman som beskriver Enwalls arbete på följande vis: ”I hans kamera afmålar sig den ena vyen efter den andra, olika sins emellan och, som man tycker, öfverträffande hvarandra i storartad vildhet och imponerande storhet. Somliga af dessa utväljas och få inrista sig på den i silfverbadet neddoppade glasskifvan, fixeras i det mörka tältet och bevaras.” Den bild Enwall tar av Larusbreen (namngiven av Gerard de Geer 1913) blir en av de mer kända bilderna från expeditionen och används bland annat som gravyr av ett arktiskt landskap från ”Foul Bay, Spitzbergen” av Reclus i hans utgåva om jorden folk och länder 1882. Bilden förekommer i olika versioner i olika utgåvor. Enwall tar också ett imponerande panorama av Svitjodbreen. Tyvärr var förutsättningarna för att refotografera det panoramat allt för dåliga för att lyckas vid vårt besök. En version av Svitjodbreen blev det ändå från 2012 då vi efter att ha mött Sysselmans fältinspektörer, Frede Lamo och Anders Voss Thingnes fick ett erbjudande om att spendera de sista dagarna av vår tid i fält tillsammans med dem i hyttan i Sallyhamna. Erbjudandet välkomnades och hyttan kändes som ett lyxhotell efter tiden i tält på Danskenset.

Fuglefjorden, Larusbreen, Övre bild vy 2012, mitten vänster Axel Enwall 1872, mitten höger Enwall version fotokopia övre, gravyr undre, nedre bild panorama Svitjodbreen med Larusbreen Enwall 1872, litografi Kjellmans bok Svenska Polarexpeditionen 1872- 1873.

Vi hade också tur då naturens nyckfullhet visade sin fulla styrka sista natten vi hade innan *MS Farm* var planerad att hämta upp oss. Det som i prognoserna var angett som en hårdare kuling blev storm som kom in från sydväst och träffade vårt läger med full kraft. Vi kände av ovädret i hyttan i

Sallyhamna men utan något som helst obehag. Dagen efter stormen passerade vi Fuglefjorden och tog en del bilder bland annat ett panorama av Svitjodbreen i ett fantastiskt dramatiskt ljus som renderade fjorden i nästan grafiskt blågrå till svarta toner med nysnö på topparna och

i bergsslutningarna. En otroligt vacker version av Spitsbergen som mycket väl kan beskrivas som ”storartad vildhet” för att citera Kjellman. När vi senare ankom Danskeneset såg vi redan på håll att lägret var borta. Förödelserna var total och alla våra tält låg söndertrasade hundratals meter bort. Utrustning låg kringströdd och ett fyrverkeri av snuebloss måste ha briserat vid lägret då stormen drog förbi. Resten av dagen ägnades åt att samla ihop resterna av lägret och att vid en stor eld torka så mycket som möjligt av allt som var genomblött. Vädret var dock så vackert man kunde önska i lugnet efter stormen. När *Farm* kom och hämtade upp oss låg havet stilla och vi hade en återfärd till Longyearbyen i midnattssol där vi kunde följa västkustens isfjäll ända ner till Prins Karls Förland. Henry David Thoreau konstaterade i sin text ”Walking” från 1862: ”in Wildness is the preservation of the world” – i det vilda ligger världens bevarande – fritt översatt. Det är bara att hålla med.

Historiska bildkällor

- Sid 35: Gerard De Geer 1901 (Stockholms Universitet)
- Sid 36: Hendrick Doncker 1693 (Harvard University Library), Broke 1807 (Hydrographic Office London), William Heather 1815 (Nationalbiblioteket Franskrike).
- Sid 38: Lauvergné 1839 (privat samling), Von Yhlen 1861 (privat samling), Vykort (Andreas Hoehne samling).
- Sid 39: Enwall 1872 (Grenna Museum), Strindberg 1896 (Grenna Museum), Buchan 1818 (Hydrographic Office London), Carl Müller & son ca 1937 (Andreas Hoehne samling).
- Sid 41: Enwall 1872 (Grenna Museum), Fleur de Lys 1891 (Norsk Polarinstitut), Erling Nødtvedt 1960 (Svalbard Museum).
- Sid 42: Enwall 1872 (Grenna Museum).
- Sid 44–46 Strindberg (Grenna Museum).
- Sid 49: Enwall 1872 (KVA Stockholm och Stockholms Universitet)

Litteratur

- Beechey, W. 1843. A Voyage of Discovery towards the North Pole, Performed in His Majesty's Ships Dorothea and Trent, Under the Command of Captain David Buchan, 1818. London.
- Chydenius, K. 1865 Svenska Expeditionen till Spetsbergen år 1861 under ledning av Otto Torell. Stockholm.
- Gerritsz, H. 1902. History of the Country called Spitsbergen, in Martin Conway, Early Dutch and English Voyages to Spitsbergen in the Seventeenth Century. London.
- Kjellman, F.R. 1875. Svenska Polar-Expeditionen år 1872–1873 under ledning av A. E. Nordenskiöld. Stockholm.
- Liljequist, G.H. 1993. High Latitudes: A History of Swedish Polar Travel and Research. Stockholm.
- Lutwidge, S. 1774. The Journal of a Voyage Undertaken by Order of His Present Majesty, For making Discoveries towards the North Pole by The Hon. Commodore Phipps, and Captain Lutwidge, in His Majesty's Sloops Racehorse and Carcase. London.
- Narborough, J., Tasman, J., Wood, J. and Martens, F. 1694. An Account of several late Voyages & Discoveries to the South and North. London.
- Reclus, E. 1883. The Earth and its Inhabitants. Volume V. Europe. New York.

Billedkunstneren Ellen Linde-Nielsen

Av Fridtjof Mehlum

Fridtjof Mehlum er forskningssjef ved Naturhistorisk museum ved Universitetet i Oslo. Han er utdannet biolog og har tidligere arbeidet i mange år som forsker ved Norsk Polarinstitutt. Mehlum har vært leder av Norsk Polarklubb siden 1993.

Billedkunstneren Ellen Linde-Nielsen er fascinert av Svalbard-landskapet og har funnet mange av motivene til bildene sine på Svalbard. Hun besøkte Svalbard første gang i 1991 og ble som mange andre helt bergtatt av naturen der. Hun tilbrakte ni dager med base i kunstnerhytta i Ny-Ålesund og var på mange turer i nærområdet, noe som resulterte i bunkevis med akvareller. Senere har hun vært en rekke ganger på øygruppen. I 1998 fikk hun Tegnerforbundets reises stipend og var med en turistbåt opp til 80 grader nord på stille hav, sol hele døgnet, breer, blomster, ville fjell og fugler.

Reise (blandingsteknikk).

Bildene hennes har vært utstilt i Galleri Svalbard, bl.a. i fire separatutstillinger, og hun har også vært representert med Svalbard-motiver på en rekke utstillinger på fastlandet og i utlandet.

Rødsildre
Rødmende honningsøt
Tøff. Lav. Liten.
Lysende tuer i
fjellgrusen
Saxifraga.
"den som bryter stein"

Fra Isfjorden (akvarell).

"Konsert i smoking" (akryl).

Svalbard

Guldt og rakkert
med hvite fjell og sorte
Gamle vulkaner i
isnende stillhet
under tynn steinfjord
stallis under

Trær kan ikke vokse her
men blomster
når snø smelter og
vann sildrer
en østakket stund
Kort blomstringstid og
Korte stengler
Varme fanger
for det hvite teppet
legges på
Stormen naser
isvinden bøyer hoder

Det blåser ikke alltid
men det vibrerer
et syngende sus i
Luften fra nord -
snøedronningens bolig

Ellen er bosatt på Svartskog i Akershus der Roald Amundsen bodde endel år og hun ble profesjonell billedkunstner i voksen alder, etter bl. a. å ha vært ansatt som sekretær ved Det Kongelige Slott i Oslo i åtte år. Hun gikk på tegne- og maleskoler og tok kurs i utstillingsteknikker m.m. Hun har også drevet en utstrakt virksomhet som kursleder i tegning og maling.

Hun sier selv at det er tegningen som står hennes hjerte nærmest og hun har bl.a. spesialisert seg på kinesisk tusjtegning. Denne teknikken er effektiv for å illustrere dramatikken og villskapen i Svalbard-landskapet. Mange av arbeidene hennes er basert på enkle streker, enten med kullstift, tusj eller blyant. Maleriene er basert på ulike teknikker, slik som akvarell, pastell, akryl eller blandings-teknikker.

På spørsmålet om hva det er som gjør Svalbard og Arktis så spesielt for henne som billedkunstner svarer hun som mange andre at det først og fremst er det særegne lyset, dramatikken og de geografiske linjene i fjellsidene. De helt spesielle lysforholdene med fargene på havet, snøen og det karrige landskapet, med delvis snøklede fjell og isbreer gir sterke inntrykk som hun prøver å formidle gjennom bildene. I det golve landskapet finner man små fargeklatter av planter som vokser opp mellom grus og stein. Det yrende fuglelivet gir liv til landskapet og byr også på store naturopplevelser. Yndlingsfuglen hennes er havhesten, og dens karakteristiske glideflukt på stive vinger og dens store mørke øyne har inspirert mange av bildene.

Ellen karakteriserer seg selv som en stillesøkende kunstner, og på Svalbard

finner hun denne nesten følbare stillheten som gjør at hun kan ta det poetiske landskapet inn over seg. Når hun er ute i naturen lager hun skisser og fotograferer.

Bare få av bildene hennes blir ferdigstilt ute i naturen. De fleste blir til i atelieret hjemme på Svartskog.

Blant Ellens største opplevelser på

Fulmarus glacialis

Så rent og kompromissløst
Landskapet må du
respektiere
Det respekterer ikke deg.
Du vil gå under.

Jeg går under idet
Jeg går opp idet
Jeg går inn idet

Befinner meg i en
arktisk dimen
av lys
av form
av farge.

En havhest i sver-

Sel (kull).

"Svalbard i tusj" (tusj og akvarell på rispapir).

Diabasodden (akvarell).

"Fjellside", Brøggerhalvøya (tusj og akvarell på rispapir).

Svalbard var da hun besøkte paleontologene fra Naturhistorisk museum i Oslo, ledet av Jørn Hurum, som drev med utgravinger av fiske- og svaneøgler høyt oppe i skråningene ved Janusfjellet i Isfjorden. Hun dokumenterte sine opplevelser og forskernes feltarbeid med tegninger, malerier og fotografier i en egen bok "Øglejakt på Svalbard" i 2010.

Ellen søker ikke sine motiver bare fra Svalbard. Hun er en svært produktiv kunst-

ner, og motivene hennes omfatter alt fra landskaper til portretter av mennesker. Andre områder som har inspirert henne er Island, Færøyene, Sør-Europa og Lista.

Det er ikke bare bilder Ellen produserer. Hun skriver også dikt. I 2013 ga hun ut en liten bok "Svalbard poesi" med egne dikt med naturskildringer og tilhørende akvareller. Noen av disse diktene er gjengitt i denne artikkelen.

Hvalfangerkirken i Grytviken 100 år

Av Kjell Tokstad

Kjell Tokstad er formann i Øyas venner, som er en interesseforening for tidligere hvalfangere, etterkommere av hvalfangere, historikere med spesiell interesse for vår hvalfangsthistorie, eventyrere og personer som er opptatt av Sør-Georgias unike natur og dyreliv. Han var drivkraften bak turen til øya for bl.a. å feire kirkens 100 år.

Innledning

I 2009 startet vi, Øyas Venner (Friends of the Island of South Georgia), sonderingene for en jubileumstur til Sør-Georgia og Antarktis, i anledning av Hvalfangerkirkens 100 års jubileum 25. desember 2013.

Hvem er vi? En forening med fokus på norsk hvalfangsthistorie generelt og den som var knyttet til Sør-Georgia og Antarktis spesielt.

Historisk tilbakeblikk

Norges interesse for de polare strøk var i lang tid knyttet til fangst. Frem til begynnelsen av 1900-tallet var norsk sel- og hvalfangst knyttet til områdene i nord. På slutten av 1800-tallet ble imidlertid fangstforholdene i nord stadig dårligere, og vår kjente fangstmann Carl Anton Larsen lot falle følgende uttalelse. ”Vi får flytte vors gutter, et stykke, fra Nordpolen til Sydpolen så omtrent”, og slik skulle det komme til å bli. Han fikk sin reder, Christen

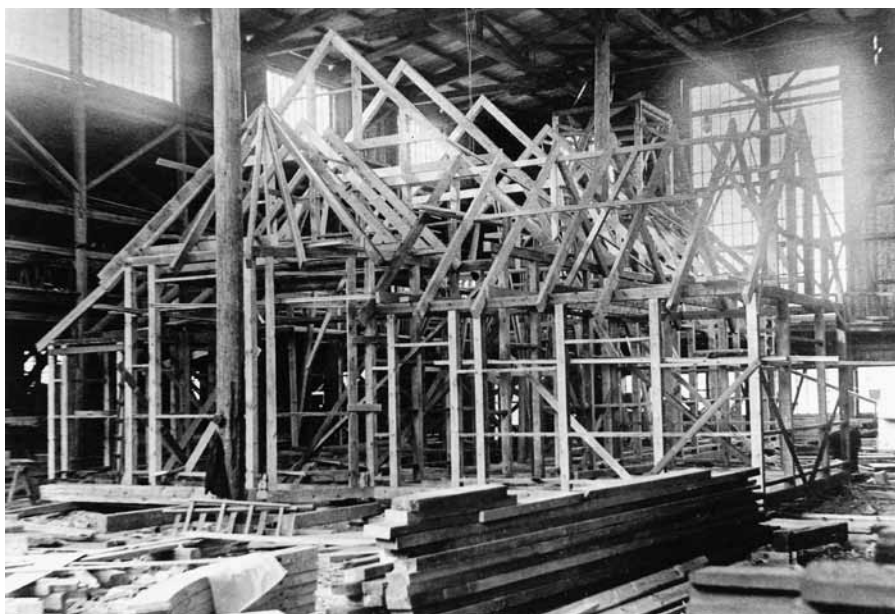
Christensen, med på ideen. Allerede i september 1892 forlot ishavsskuta *Jason* Sandefjord med kurs for Antarktis, med Larsen som kaptein. Lærdommen denne ekspedisjonen høstet la grunnlaget for en ny tur året etter. I 1893–94 fikk *Jason* følge av *Herta*, *Castor* og frakteskipet *Ørnen*. Larsen var også denne gang kaptein på *Jason*.

Dette året sendte også Svend Foyn ut en ekspedisjon mot Antarktis. Han hadde ervervet *Cap Nor*, bygget den litt om og døpt den om til *Antarctic*. Her var H.J. Bull leder.

Neste norske tur mot Antarktis var i 1902. C.A. Larsen var nå kaptein på *Antarctic* som Otto Nordenskjöld hadde kjøpt til sin overvintringsekspedisjon på Snow Hill. På vei for å hente Nordenskjöld på Snow Hill, ble *Antarctic* knust av isen og gikk ned 12. februar 1903.

Larsen og mannskapet reddet seg i land på Pauletøya hvor de tilbrakte vinteren, før de sammen med Nordenskjöld og hans menn på Snow Hill ble hentet av den argentinske korvetten *Uruguay*, og tatt med til Buenos Aires. Under oppholdet der fikk C.A. Larsen den utflyttede nordmannen Don Pedro Christophersen med på å etablere et hvalfangstselskap, med landstasjon i Grytviken på Sør-Georgia. Den 16. november 1904 ankom Larsen Grytviken med mannskap og utstyr, dermed var den ”norske” hvalfangsten i sør en realitet.

Etter at rapportene fra Grytviken nådde

Kirken bygges på Strømmen i 1913. (Kilde: Strømmen Trævarefabriks Venner).

Norge, ble det sendt en rekke ekspedisjoner mot sør for å fange hval. Noen anla fangststasjoner, andre la sine kokerier i havner på øyene i området. Helt frem til 1925 var hvalfangsten knyttet til landstasjoner eller flytende kokerier uten mulighet til å få de store hvalene hele opp på dekket for oppdeling og koking av olje. Evaporatoren som omsatte sjøvann til ferskvann var dessuten lite effektiv. Dette bidro til at datidens kokerier måtte finne et sted å ligge hvor været ikke var for sjenerende for flensingen, samt at de måtte kunne skaffe ferskvann fra land til kokingen av hvalolje. Norge har med utgangspunkt i dette historiske spor etter vår hvalfangst på flere av øyene i sør.

Øya som kom til å få størst betydning for norsk hvalfangst i sør den første tiden, var Sør-Georgia, med sine seks anlagte landstasjoner og en kokerihavn. Lengst

virksomhet var det i Grytviken som var virksom fra 1904 til 1965.

Også Deceptionøya kom til å spille en stor rolle som kokerihavn for en rekke kokerier. En landstasjon for koking av olje fra hvalskrottene som var flenset, ble også etablert.

Av andre områder kan vi nevne Sør-Shetland, Sør-Orkney og Kerguelen som de viktigste.

Kirkejubileet og planer for turen 2013–14

Som velferdstiltak for mennene som arbeidet i Grytviken fikk C.A. Larsen, hovedsakelig for egne midler, sendt en kirkebygning sørover. Den var prefabrikkert på Strømmens Trævarefabrik sommeren 1913 før den ble fraktet ned til Grytviken samme høst. Der ble den reist/satt sammen

Kirken i Grytviken i 2013. Nybrakka, bak kirken t.h. er oppusset utvendig i 2014 bl.a. med midler fra Riksantikvaren. (Foto: Dominic Barrington/MS Fram).

av hvalfangerne på 29 dager. Innvielsen fant sted 25. desember 1913.

I tillegg til å markere Hvalfangerkirkens 100 års-jubileum, hadde vi et sterkt ønske om å se nærmere på sporene etter vår hvalfangst i området ved Antarktiskontinentet.

Da Hurtigrutens *MS Fram* er eneste norske operatør i området, tok vi kontakt med Hurtigruten (HR) for å undersøke om de kunne tenke seg å bli med på å gjennomføre en slik tur. Deres svar var ja. *Fram* opererer hele vinteren nede i sør, og de foreslo en 16-dagers tur, med 3½ døgn på Sør-Georgia og et besøk på Deceptionøya som utgangspunkt. Vi måtte velge bort ønsket om å besøke Sør-Orkney for å få tid nok nede i Antarktis av hensyn til andre passasjerer. HR og vi måtte selvsagt sikre oss at de som ikke hadde de samme hvalfangsthistoriske interessene som oss, fikk tilstrekkelige muligheter til å kunne oppleve så mange og gode naturopplevelser

som mulig. Vi visste ikke der og da at vår gruppe skulle bli på 142 reisende og i ettertid ble det klart at vi lett kunne ha overtatt alle de 80–90 plassene som HR solgte utenom vår gruppe.

Kirkejubileet i Grytviken og våre ønsker om å besøke flest mulig stasjoner på Sør-Georgia var betinget av at vi ville få de nødvendige tillatelser. Liggetiden som gis til besøkende skip er normalt begrenset. Vi trengte derfor en spesiell tillatelse for å kunne bli liggende i Grytviken i 1½ døgn. Grytviken har dessuten ikke det samme forbudet mot å komme nærmere stasjonen enn 200 meter, hvilket gjelder for de andre stasjonene på øya på grunn av asbestforurensningen og faren forbundet med falleferdige bygninger. I Grytviken er det kun et fåtall bygninger som det generelt ikke er tillat å besøke av sikkerhetshensyn.

Med oss på turen var det flere som ønsket å besøke ett eller flere gravsteder.

Flere av kirkegårdene ligger innenfor de forbudte sonene. Disse forholdene betinget at vi tidlig tok dette opp med myndighetene for øya, for å kunne få de nødvendige tillatelsene.

Under våre drøftelser ble det allerede i 2011 klart at dette ble en markering som både kirken og myndighetene i Stanley ønsket å ta del i. Også biskopen i Tønsberg, som noen år tidligere hadde vært delaktig i å få kirken restaurert, meddelte at også de ønsket å være med på å markere jubileet.

Jubileet var nå blitt til et samarbeid mellom Øyas Venner, Hurtigruten, Biskopen i Tønsberg, kirken og myndighetene i Stanley. I slutfasen kom også Riksantikvaren med på turen. Til slutt, Kong Harald V sendte en flott hilsen til jubileet.

I tillegg til en 16 dagers seilas med *MS Fram*, var det lagt opp til 2 til 4 dager i Buenos Aires. Der ble korvetten *Uruguay*, som reddet Nordenskjöld og hans ekspedisjon i 1903, besøkt.

Ut på Sørishavet

Første stopp på turen etter avreise Ushuaia, var Stanley på Falklandsøyene. Der i Christ Church Cathedral, som nå er ”moderkirken” til Hvalfangerkirken, ble kirkejubileet offisielt åpnet av guvernør Nigel Haywood, prost Richard Hines og vår delegasjon. Nær 60 personer var deretter invitert til en mottakelse hos guvernøren.

Under overfarten til Sør-Georgia ble hvalfangerne som døde under fangst og som ikke hadde fått en grav på land, hedret med en minnemarkering og senkning av krans på havet.

100 årsmarkeringen i kirken var åpen for alle på *Fram*, samt for de som tjenestegjorde på King Edward Point (KEP) og i Grytviken. Kirken kunne ikke ta mer enn 206 personer, derfor ble jubileet markert med gudstjeneste både julaften og første juledag, med hovedvekt på arrangementet 25. desember. Det samme var tilfelle under

Dr. Martin Collins hilser fra myndighetene (Commissioner for South Georgia) under jubileet. (Foto: Dominic Barrington/MS Fram).

Kaptein Arild Hårvik på Fram fremførte en hilsen fra Kong Harald V. (Foto: Dominic Barrington/MS Fram).

åpningen i 1913. Alle deltakerne fikk personlige invitasjonskort og et program for den aktuelle gudstjenesten. Programmene var utarbeidet i et samarbeid med de to norske prestene og presten fra Stanley. Elementer fra programmene i 1913 var også tatt inn. Begge gudstjenestene var på norsk og engelsk.

På jubileumsdagen 25. desember ble det fremført hilsener til jubileet fra guvernøren i Stanley (Commissioner for South Georgia) ved Martin Collins, Øyas Venner ved Kjell Tokstad og fra Kong Harald V, lest av kaptein på *Fram* Arild Hårvik. I tillegg leste Susan Barr fra Riksantikvaren opp en hilsen fra C.A. Larsens familie og overrakte fungerende Commissioner under jubileet, Martin Collins, en folder fra Larsen-familiens representant Hans-Kjell Larsen med historiske dokumenter og tegninger av kirken som en gave til øyas myndighet. Jubileet ble avsluttet med en mottakelse og jubileumsmiddag

for alle de 142 i foreningens gruppe, samt 10 inviterte gjester fra King Edward Point og Grytviken. På menyen stod selvsagt reinsdyrstek av øyas reinsdyrstamme.

Oppholdet i Grytviken ble på rundt 1½ døgn. Dette ga rik anledning til å se denne sagnomsuste stasjonen i ro og fred, hvilket de som hadde jobbet der på 1950/60-tallet visste å sette pris på. Noen fikk dessuten også adgang til å besøke bygninger de hadde arbeidet eller bodd i, selv om de i utgangspunktet var avstengt for besøkende. Dette førte også til at museets personell ble tilført viten de ikke hadde fra før. Spesielt hyggelig var det å få vite at Nybrakka i Grytviken stod foran et etterlengtet vedlikehold. Dette som et resultat av prosjektet mellom det norske utenriksdepartementet ved Riksantikvaren og britiske myndigheter, samt gaver fra Norge. At det virkelig er blitt noe av, vitner bilder vi fikk to måneder etter besøket om.

Også de tre stasjonene inne i Strømnes-

fjorden stod på seilingsplanen. Her er stasjonene Husvik, Strømnes og Leith Harbour belagt med en 200 meters adgangforbudt sone. Disse ble derfor betraktet på avstand. Unntak var innvilget for de som hadde et gravsted de ønsket å besøke.

Etter vel tre døgn på Sør-Georgia satte vi kursen mot Elefantøya, øya hvor Ernest Shackleton og hans menn berget seg i land da skipet *Endurance* var blitt knust av isen i 1915. Vi var dessuten så heldige med været at vi kunne komme i land på denne så omtalte øy. Under seilasen ned til Elefantøya fikk vi besøk av en flokk på rundt 100 finnhval.

Siste historiske besøk under turen var Whalers Bay på Deceptionøya, øya som frem for noen ble benyttet av ”våre” kokerier. Den gamle landstasjonen til selskapet Hector var lett synlig, men i elendig forfatning. Den gamle kirkegården som hvalfangerne hadde anlagt, var dessverre blitt begravet og vasket bort under et vulkansk utbrudd i 1969.

Etter en stopp på øya Half Moon Island på Sør-Shetland, gikk turen over Drakepassasjen og rundt Kapp Horn før vi var tilbake i Ushuaia, 16 dager etter at vi gikk om bord i *Fram* på vår jubileumstur; En

tur som også ble en reise gjennom viktige steder i norsk hvalfangsthistorie. Under turen holdt vi over 20 foredrag knyttet til området, med spesiell vekt på dyrelivet, vår hvalfangsthistorie og om mulighetene for bevaring av deler av denne historien. Noen av foredragene ble også holdt på engelsk av hensyn til de øvrige passasjerene. I tillegg ble en privat film som var tatt opp på Sør-Georgia på 1960-tallet, vist.

Sluttord

At våre medpassasjerer fra mange land var interessert i å høre oss fortelle om våre opplevelser som hvalfangere er det ingen tvil om. De lyttet til det vi hadde å fortelle og stilte spørsmål.

Mange fortalte at de hadde valgt å delta på denne turen, nettopp fordi den var spesielt knyttet til jubileet. Selv etter hjemkomsten til Norge har vi blitt kontaktet og takket for at de fikk være med på denne unike reisen i norsk hvalfangst- og industrihistorie krydret med en flott natur og dyreliv og på et fantastisk skip. Noen har også bestemt seg for å reise tilbake, nå som de vet så mye mer om området.

Nederlandsk minnestein på Jan Mayen 1930/2014

Av Susan Barr

Susan Barr var den første kulturvernkonsulent for Jan Mayen og besøkte øya første gang i 1980. Siden da har hun vært mange ganger på øya og fra 1998 har hun vært Riksantikvarens saksansvarlig for kulturminnevern der. Hun har skrevet den eneste detaljerte beskrivelsen av øyas historie og har ellers publisert om kulturminnene på øya.

I likhet med Svalbard var også Jan Mayen åsted for nederlandsk hvalfangst på 1600-tallet. Aktiviteten foregikk mellom 1615 og 1645 og i flere av buktene langs nordkysten ble det opprettet sommerstasjoner for utkoking av oljen fra spekket. Jan Mayen er en vulkansk øy og sjøen tærer hardt på de relativt løse massene. Kysterrosjon har skutt fart de senere årene som følge av mangel på beskyttende sjøis vinterstid og økt bølgeaktivitet. Resultatet er at det er lite igjen av restene etter landstasjonene, som en før kunne se spesielt i Kvalrossbukta.

I 1633 ble det sendt en syv-manns overvintringsgruppe både til Jan Mayen og til Smeerenburg på Svalbard. Foranledningen var blant annet at baskiske hvalfangere etter endt sesong i 1632 hadde plyndret Noordsche Compagnies lagerhus på Jan Mayen og forårsaket stor skade. Begge gruppene skulle føre en skriftlig rapport gjennom vinteren om hendelser og værforhold, samt beskytte

landstasjonene mot røvere. På Jan Mayen hadde gruppen kanoner de kunne fyre av ved eventuelle fiendtlige besøk. To kanoner som nå står utenfor dagens stasjon på Jan Mayen ble funnet i Kvalrossbukta i 1964 og det er mulig at overvintringen fant sted der, selv om Sjuhollendarbukta også er en mulighet.

Resultatet av begge overvintringene var imidlertid at alle 14 menn døde av skjørbuk. De etterlot sine dagbøker som forteller om vinterens forløp og mennenes gradvise svekkelse og død. Gruppen på Jan Mayen var ledet av Outger Jacobsz fra Grootenbroeck, som var en erfaren leder som hadde drevet hvalfangst ved øya i mange år. Den tragiske erfaringen fra disse overvintringene gjorde at eksperimentet ikke ble gjentatt. Den neste overvintringen på Jan Mayen skjedde ikke før Det første internasjonale polaråret 1882–83, da en østerriksk-ungarsk ekspedisjon tilbrakte 13 vellykkede måneder på øya. Denne ekspedisjonen mente at overvintringen 250 år tidligere måtte ha skjedd i Sjuhollendarbukta, og de satte opp en minneplate som fremdeles står på høyden over bukta¹.

I 1930 fikk Det kongelige nederlandske geografiske selskap (KNAG) ved hjelp av det nederlandske marinefartøyet *Nautilus* transportert en 500 kg minnestein til Jan Mayen. Opprinnelig hadde granittsteinen

¹ Barr, Susan 1991/2003: Jan Mayen. Norges utpost i vest. Schibsted/Eget forlag.

form som en kube, men dette viste seg for tungt og vanskelig å håndtere og den ene siden med inskripsjon ble skåret av. Inskripsjonen lyder: Outgert Jacobsz van Grootebroek en zijne 6 hollandsche makers zijn in April 1634 hier bezweken bij eene poging tot overwintering (Outgert Jacobsz van Grootebroek og hans 6 hollandske kamerater omkom her i april 1634 under et forsøk på overvintring). Ved ankomst til øya ble steinen buksert fra *Nautilus*, over i to sammenfestede lett-båter og til land i Kvalrossbukta. Derfra, mens offiserene så på, bar ca 20 matroser steinen i slynger mellom to lange stenger oppover en slak skråning til en fremstikkende knaus, hvor den ble sementert fast. Det nederlandske flagget ble malt på knausen ovenfor minnesteinen og til slutt

gjorde mannskapet honnør mens flagget som dekket minnesteinen ble fjernet.

Minnesteinen har stått bra på sin plass gjennom alle årene siden. Den inngraverte teksten er flere ganger blitt frisket opp med maling, men sand- og isblåsing fjerner det fort. I tillegg har overflaten blitt slipt noe ned og blitt ru slik at inskripsjonen ble mer utydelig. Den store endringen har imidlertid skjedd som følge av den førnevnte erosjonen. Da steinen ble satt på plass i 1930 ble det målt 80 m til sjøen. Nå var det bare ca 21 m. Steinen var ikke i umiddelbar fare takket være en mer solid knaus i bakken nedenfor som hadde kommet til overflaten og som forhindret den raske erosjonen som foregår i skråningen ellers.

Strandens og skråningens tilstand har imidlertid gjort det vanskelig å nærme seg minnesteinen og turistgrupper har ikke fått lov til å bevege seg bortover dit. Sommeren 2014 var det 400 år siden Jan Jacobsz May van Schellinkhout ankom øya med *de Gouden Cath*. I den anledning ble det arrangert en større nederlandsk ekspedisjon med marinefartøyet *RNLN Zeeland* som skulle være ved øya i en uke i august. Ekspedisjonen skulle både

Bilde 1930 fra den nederlandske marinen.w

Skråningen i 1980 og 2010. Minnesteinen ses under knausen t.v. i bildet. (Begge foto: Susan Barr).

T.v. Det nederlandske marinefartøyet Zeeland ved Jan Mayen. T.h. Erik Verheul fra det nederlandske Marineministeriet og Eelko Postma fra KNAG pusser opp minnesteinens overflate. (Begge foto: Susan Barr).

markere jubileet og ha med seg forskere i forskjellige disipliner som kunne utføre registreringer og mindre prosjekter. En viktig markering av jubileet besto i restaurering av inskripsjonen på minnesteinen, med tillatelse fra Riksantikvaren i og med at steinen er et fredet kulturminne.

Etter å ha fulgt Jan Mayens kulturmin-

ner gjennom mange år var det klart for undertegnede at minnesteinen ikke hadde en naturlig plassering lenger. I tillegg til erosjonsproblematikken var det ikke lenger opplagte rester fra hvalfangsttiden i nærheten. For å lette adkomst og sikre steinen for fremtiden var det eneste fornuftige å flytte den til sletta i nærheten

Kvalrossbukta. Skråningen med minnesteinen i midten og sletta med Hollendarhaugen bakerst under den grønne fjellsiden. (Foto: Susan Barr).

av Hollendarhaugen, en forhøyning hvor minst 12 hvalfangere lå begravet. Da slo tanken ned at dette kunne gjøres mens den nederlandske marinen var til stede, akkurat som det var i 1930!

Som tenkt, så gjort. Tillatelser ble innhentet i rekordfart fra Riksantikvaren og Fylkesmannen i Nordland, den første for flytting av et fredet kulturminne og den andre fordi aktiviteten skulle foregå i Jan Mayen naturreservat. Nederlenderne tente på oppgaven og satte umiddelbart i gang planlegging. Istedenfor å bruke hele mannskapet skulle flyttingen imidlertid

foregå etter mer moderne prinsipper. En av marinesoldatoffiserene var også fjellklatrer i likhet med en av de ansatte på Meteorologisk institutts stasjon på øya. Et sinnrikt og meget trygt system av tau, taljer og kroker gjorde at bare 3–4 personer greide å få steinen trygt ned til stranden hvor en eldre gravmaskin overtok transporten langs stranden og til den nye plasseringen.

Alle de involverte var storfornøyd med resultatet, og det er å regne med at minnesteinen vil stå godt og tilgjengelig i mange tiår fremover.

Minnesteinen flyttes fra sin opprinnelige plassering. (Begge foto: Susan Barr).

Minnesteinens nye plassering ble markert ved en høytidelighet som, så langt som mulig, gjentok situasjonen og talene fra 1930. T.v. Hollendarhaugen med kors på toppen ses i bakgrunnen. (Foto fra E. Verheul). T.h. Forfatteren representerer kulturminnemyndigheten mens et nederlandsk filmteam foreviger seansen. (Foto: T. Karlsen).

Anton Martin – den første svensken på Svalbard

Av Fridtjof Mehlum

Fridtjof Mehlum er forskningssjef ved Naturhistorisk museum ved Universitetet i Oslo. Han er utdannet biolog og har tidligere arbeidet i mange år som forsker ved Norsk Polarinstitutt. Mehlum har vært leder av Norsk Polarklubb siden 1993.

På 1800-tallet dominerte svenskene utforskningen av Svalbard, men den første svenske som besøkte Svalbard kom dit allerede i 1758. Det var Anton Rolandsson Martin. Gösta Liljequist (1993) skriver om dette i sin bok "High Latitudes – A History of Swedish Polar Travels and Research". Her blir Martin kreditert som den første svensken som reiste til Arktis, som deltaker på en svensk hvalfangstekspedisjon til farvannene vest for Svalbard. Han var stort sett til sjøs på hele reisen, men kom også på land noen få timer på noen små øyer på vestkysten av Svalbard. Martins reise er også omtalt av Torell & Nordenskiöld (1869) og nylig av Jemn (2008). Men hvem var denne svensken og hvor var det han gikk i land på Svalbard?

Anton Martin var en av Carl von Linnés elever, og med anbefaling fra Linné fikk han støtte fra Kungl. Vetenskaps-Akademien i Stockholm til å delta på hvalfangstekspedisjonen fra Grönlandska Compagniet til Svalbard sommeren 1758. Handelsmannen Peter (Pehr) Samuelson Bagge var eier av dette selskapet, og

han var ute etter en person som kunne "...*uptäcka något till naturalhistoriens tillägning*", som det står skrevet i Martins dagbok (Martin 1881). Denne er, sammen med en kort avhandling han skrev bl.a. om de meteorologiske forholdene underveis (Martin 1758), hovedkilden til det vi vet om reisen til Svalbard. Med seg på reisen hadde Martin et azimut-kompass og en kvadrant som han fikk med seg av Bagge, og et termometer. Han skulle også ta med seg prøver av sjøvann hjem til en av Akademiets medlemmer, herr Cronstedt.

Bagge bidro med fri forpleining ombord på hvalfangstskuta *De Visser* som hadde nederlandsk mannskap ledet av kapteinen Jan Dircks Claessen. Den 17. april forlot skuta Gøteborg på vei nordover, og den 7. mai passerte den 75° N. Ekspedisjonen var borte i over tre måneder og var tilbake i Gøteborg den 24. juli (i hht. Martin 1758) eller 29. juli (i hht. Martin 1881). Selve hvalfangsten var en bedrøvelig affære, og de fanget ikke en eneste hval. Økonomisk sett ble ekspedisjonen derfor en kjempEFIasko. Men for Anton Martin ble den slett ikke mislykket, selv om det var svært mye sjøis langs vestkysten av Spitsbergen og han derfor ikke kom seg så mye på land som han hadde håpet.

Dagboken til Anton Martin vitner om at han var en nøyaktig iakttaker, og vi kan lese detaljerte beskrivelser bl.a. av en hval

som han kunne studere i detalj. Den var fanget av et nederlandsk fartøy som de møtte ute i isen. Han beskrev fuglelivet og publiserte bl.a. en avhandling om havhest (Martin 1759) etter sine iakttagelser på Svalbard da han kom tilbake til Sverige.

I følge Martins logg (Martin 1758) så nådde ekspedisjonen sitt nordligste punkt (80° N) den 28. juni, og deretter går ekspedisjonen tydeligvis sørover langs vestkysten av Spitsbergen. Han oppgir breddegrad for hver dag:

26. juni 79 1/2° N

27. juni 79 3/4° N

28. juni 80° N (nordligste punkt)

29. juni 79 1/3° N

30. juni 79 1/4° N

1. juli 79 1/2° N

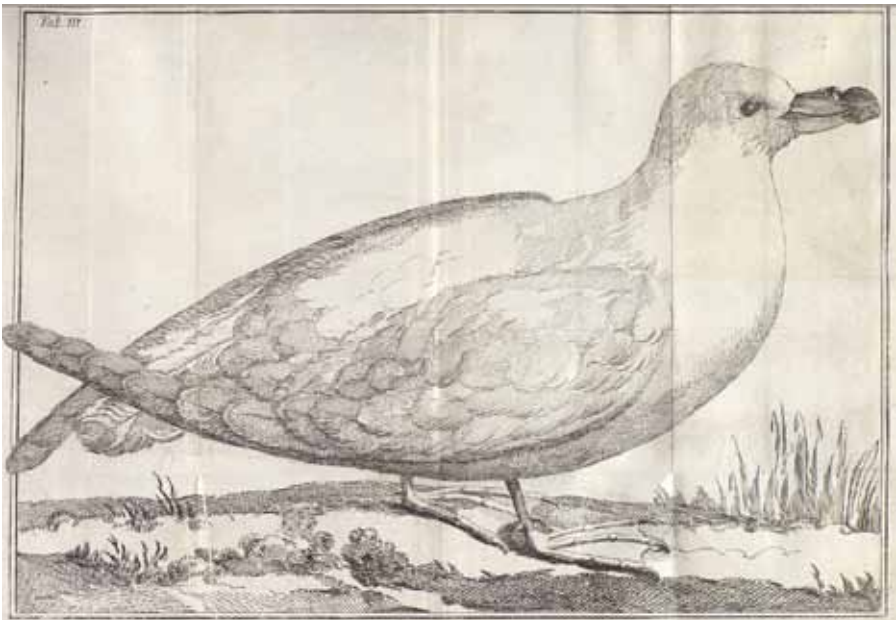
2. juli 78 1/2° N

3. juli 77 3/4° N

4. juli 76 1/2° N

Martin skriver i dagboken:

"D. 27 kom oss i ögonsigte Qvadehuk, och ernade vi oss till Nordbay, som ligger på 80 grader polhöjd, men lingo veta, att isen än låg fast der vid landet. Vi hade stilla och lugnt väder, kryssade der med flera skepp längs med landet, men kunde ej komma in i någon hamn. Vi ville söka Königsbay och Kryssbay, men isen låg der ännu. Det bekymrade mig huru jag skulle kunna komma till lands, för att få se något remarquabelt. I engelska hamnen Magdelenenbay lågo skepp nog, men jag kunde icke förmå, skeppsfolket att der lägga till."

Illustrasjon av havhest fra Anton Martins avhandling om arten fra 1759.

Den 27. juni så de altså Qvadehuk. Det var ikke Kvadehuk på Brøggerhalvøya, men som Martin beskriver i en fotnote i dagboken så hadde også en odde på Amsterdamøya dette navnet på gamle kart. Odden kalles i dag for Hakluytodden. Nordbay, som Martin oppgir som ekspedisjonens nordligste punkt kalles i dag Nordgattet og ligger på 79° 40' N, 16° 00' E.

Martin beklager seg for at han ikke kommer på land, men endelig den 1. juli kunne han skrive følgende i dagboken:

”Julius den 1 rodde vi till lands med 2 slupar och tänkte oss till några utholmar att samla ägg och skjuta ändor till någon förfriskning. Holmarne lågo vest om Spitsbergen, ej langt från Vorland. Vid de höga bergen på landet syntes molnen stå midt på, så att spetsen och bergsfoten syntes fria. Molnen sågo grå ut, då de flögo i luften, men då de kommo mot hälften af berget blefvo de hvita. Stränderna på dessa holmar voro svarta af en söndervittrad skifferart, som alia berg här mest bestå af. Kiselstenar voro här af 2 slag, helt hvita och helt grå, men på ett ställe vid stranden voro bruna och röda sandstenar upptaplade, hvaraf somliga hade något kalkaktigt i sig, ty de jäste med skedvatten.

Några gråberg sågo rätt besynnerliga ut, hvilka bestodo af oblonga stycken, som reste sig perpendiculairt i höjden, och emellan dem lågo lagre parallela skifvor af skiffer, som stodo på kant; och da man ville slå stycken af dem, skifvades alltsammans; ja på somliga ställen, der isen var afsmält, var det liksom man trampat i en lera. Enkelt syntes några kvartsränder i parallelt streck med horionten. I en sten, som jag lemnade till Kungl. Vetenskaps Akad:s

kabinett, voro fyrsidiga pyriter.

Der sjön agerade på skifferbergen voro de rostfärgade; klipporna, som lågo under vattnet, voro af samma skifferart; äfven under graskullarna, der små blad till Saxifragis och Cochlearia uppsköto.

Kullarna syntes endast gröna, men i öfrigt var här is och snö, som betäckte alltsammans, och måste man gå i snön intill knäveckan. Änderna (Anas mollissima) hade nu först lagt sina ägg, och lågo tusendetals på kullarna att kläcka dem; snön smälte till vatten, och våren var nu först hitkommen. Vi sköto på en kort tid 30 st. samlade 1/2 tunna ejerdun och väl 1/2 tunna ägg. De voro ej rädda för oss, ty så snart man skjutit, satte de sig ned igen på samma ställe. Man fann gemenligen 4 ägg i hvarje bo och deromkring något dun, som honorna plockat ifrån sig under magen, der de lågo på äggen. Hanen sitter mest jemte honan och roar henne så länge. En besynnerlig sak var det med alla foglar vi här fingo, att de voro så tunga, som om man hållit en sten i sin hand. Våra strandpipare flögo här fram och åter på stränderna, af hvilka vi ock sköto....”

Han skriver også litt om planter og smådyr som han registrerte:

”Jag tog några torfvor af nyss oppkomna blad, som sedan blommade på skeppet, och voro Cochlearia Groenlandica, Saxifraga cæspitosa, Saxifraga oppositifolia. Äfven voro deribland Lichenes, som liknade Lichen juniperinum, Lichen rangifer och ett annat Lichen schypiferum etc. Bland dem gingo några små, mygg, som hade ganska korta vingar. Af conchylier funnos här endast 2:ne slag, nemligen Pholas dactylus vid tången eller i kräfvan på ejdrarna och Buccinum glaciale, beskrifven

i Linnæi nya fauna, n:o 2162.

Vi fingo knappt vara här några timmar, så började det blåsa mera upp, hvarföre vi åter begåfvo oss till skeppet med mycken risk."

Han fant altså flere karplanter som skjorbuksurt, tuesildre og rødsildre, samt flere arter av lav. De små "myggene" han nevner er det vanskelig å si med sikkerhet hva var. Boremuslingen *Pholas dactylus* er ikke påvist på Svalbard i nyere tid, så den er tydeligvis forvekslet med en annen art. Det kan være boremuslingen *Hiatella arctica*, som er vanlig i området. Den arktiske arten av kongsnegl *Buccinum glaciale*, er som Martin korrekt oppgir, beskrevet som ny art av Linné i 1761 (i *Fauna Svecica*) basert på Martins innsamlinger. Et eksemplar av skjorbuksurt som ble samlet inn av Martin befinner seg i Linnés herbarium ved Naturhistoriska Riksmuseet i Stockholm. Dette må være de eldste bevarte innsamlinger av planter fra Svalbard (se illustrasjon).

Ut fra Martins dagboksbeskrivelse er det sannsynlig at de var på land på Forlandsøyene. ("*Holmarne lågo vest om Spitsbergen, ej langt från Vorland*"). Dette er også det eneste stedet ytterst på vestsysten av Spitsbergen hvor vi finner en stor ærfuglkoloni. Martin (1758) gir en litt annen beskrivelse enn dagboken: "*Emellan 79 och 80 grad, var jag i land på några Spetsbärgens holmar, som lågo par mil från fasta landet: det skedde d. 1 Julii, allenast på några timar. Här var då först våren: Snön smälte och var djup, så at man sank ned til knä-veckan: stränderna voro endast frie ifrån is, och några gräs-kullar syntes, där en utalig flock af Änder (anas mollissima) nysst lagt*

sig at utkläcka sina ägg: det är utaf dem, som man får de kostelige Eider-dunen. Jag tog några Jord-tofvor därifrån, som bestodo af måssa blandad med några Fjäll-örter: såsom Saxifraga oppositifolia, och Saxifraga Cespitosa aldramäst, även Cochlearia groenlandica och nogra strån af gräs-arter. Ingen hade blomma, utan endast blad. Intet träd syntes mer, än gamla afbrutne och upkastade ståckar på stränderne. Alla desse kullar och bärg betodo af en Schiffer-art, som stod på kant. I somlige Schiffer-bärg kunde man trampa såsom i en lös lera. Emellan bärgen vid stränderna växte Fucus Vesiculosus. På ständerna var ymnigt upkastadt Ulva latissima."

Som vi ser, skriver Martin her at han besøkte noen holmer et par mil fra fastlandet den 1. juli mellom 79 og 80 grader nord. Forlandsøyene ligger på 78° 20.4' N, så dette stemmer ikke helt. Posisjonen i loggen fra 1. juli (79 1/2° N) stemmer heller ikke med breddegraden til Forlandsøyene. Derimot er posisjonen fra loggen den 2. juli (78 1/2° N) nær breddegraden til Forlandsøyene, og dagen etter oppgir han en breddegrad som tilsvarer den sørlige delen av Nordenskiöldkysten. Jeg tror likevel, på grunn av beskrivelsen av øyene, at det er liten grunn til å tvile på at han besøkte Forlandsøyene.

Martin forteller videre i dagboken at de den 3. juli planla å dra mot land med småbåter for å få tak i hvalross, men de måtte avbryte forsøket på grunn av tåke. Pynten som stikker ut sørover mot Bellsund, som må ha vært nær der hvor han var med småbåt, har senere fått navnet Kapp Martin. Vi finner navnet på

Et eksemplar av skjorbuksurt innsamlet av Anton Martin på Svalbard. Det befinner seg i Linné-herbariet ved Naturhistoriska riksmuseet i Stockholm og er trolig den eldste bevarte planten fra Svalbard. På herbariearket står det på latin: "lecta in insula /Vogel-eyland/ prope Spitsbergen 1758 Martin" (samlet på øya Vogel-Eyland ved Spitsbergen 1758 Martin). (Foto: Naturhistoriska riksmuseet).

C.J.O. Kjellströms kart fra 1902. Anton Martin fikk også en bre oppkalt etter seg. Martinbreen er en liten bre som ligger nord for Davisodden i Van Keulenfjorden. Den dukker opp på A. Hambergs kart over Van Keulenfjorden fra 1905.

Hvem var så Anton Rolandsson Martin?

Simon Nordström (Nordström 1881) har skrevet en omfattende biografi over Anton

Martin basert på Martins egne optegnelser. Familien var opprinnelig vallonere som var en franskspråklig folkegruppe fra det sørlige Belgia. Mange vallonere utvandret til Sverige på 1600-tallet. Hans far, Roland Martin, var "hofmastare för de konglige pagerne", og i sin ungdom var han på mange utenlandsreiser, bl. a. sammen med en estisk baron von der Palen, som tilbød Roland å bosette seg i landet. Anton Martin ble født 3. august 1729 på godset Mijntenhoff ved byen Revel (Tallin) i

Forlandsøyane med Prins Karls Forland i bakgrunnen, juli 1995 (Foto: Arild Lindgaard).

det som nå kalles Estland. Sverige tapte krigen mot Russland i 1721 og måtte gi fra seg store områder i den østlige delen av Østersjøen, bl.a. Estland. Roland Martin flyttet med familien tilbake til Sverige og bosatte seg i Stockholm, der Anton gikk på skole. Senere ble faren utnevnt til sekretær for "hofrätten" i Åbo i Finland og familien flyttet dit. I 1741, da Sverige igjen var i krig med Russland, flyktet familien tilbake til Stockholm, og etter freden i 1743 flyttet de igjen til Åbo. Her ble Martin student i 1745. Han studerte flere språk: tysk, fransk, engelsk, hollandsk og italiensk. I tillegg studerte han musikk og lærte seg å spille på flere instrumenter.

Han ble også svært interessert i botanikk, og dro på en rekke turer for å studere den finske floraen. Etter en tid kjente han over 600 plantearter. I 1753 dro han til Stockholm for å "søke lykken". Etter at noen av hans skrifter ble presentert for Kungl. Vetenskaps-Akademien ble han

akademiets "ämnesven". I 1756 dro han til Uppsala og studerte under bl.a. Carl von Linné. På en ekskursion høsten 1756 fant han en mose i bladmoseslekten *Buxbaumia* (skomoser), og i 1757 forsvarte han en avhandling om denne gruppen, til Linnés store begeistring. Linné hadde tydeligvis et meget godt inntrykk av Martin, og det var bakgrunnen for at han anbefalte at Martin skulle delta på hvalfangstekspedisjonen til Svalbard. Martin betegnes som en av Linnés "apostler", som var ca. 20 av hans studenter som ble sendt ut i verden for å samle planter og dyr som senere skulle beskrives og navnettes (Hansen 2007–2011).

Etter ekspedisjonen til Svalbard og etterarbeidet med publiseringen av resultatene reiste han til Norge i 1759. Han hadde lest Pontoppidans "*Det Første Forsøg paa Norges Naturlige Historie*" fra 1752 og konstatert at Norges natur fortsatt var ufullstendig beskrevet. Han dro fra

Sverige over fjellene til Trondheim, videre til Kristiansund endte opp i Bergen, hvor han ble i ett år og drev med botaniske og zoologiske innsamlinger både på land og til sjøs. Han ble også interessert i sildas vandringer. Samlingene besto bl.a. av mange virvelløse dyr som Linné inkluderte i sitt nye verk ”*Fauna Svecica*”. Her fikk han også beskjed om at Linné hadde skaffet ham et stipend fra Åbo universitet. Da han kom tilbake til Uppsala fikk han fri kost og losji på det akademiske sykehuset og avla i 1761 kandidateksamen i medisin. Høsten 1761, etter at han hadde flyttet til Stockholm, ble han syk og utpå vinteren måtte han amputere et ben på grunn av koldbrann. I 1763 flyttet han så til Valkeala i Sørøst-Finland og året etter til Loviisa, snaue 100 km øst for Helsingfors. Han levde av stipender og bidrag fra gamle venner. Han var produktiv og sendte en mengde manuskripter til Vetenskaps-Akademien både innen naturvitenskap og medisin. Noen av dem ble publisert, men de fleste ble bare arkivert. Nordström (1881) nevner 16 publikasjoner i Kungl. Vetenskaps-Akademiens handlingar fra perioden 1758–1780. Fra 1770 bodde han i Åbo, og han var bosatt i Finland resten av sitt liv til han døde 30. januar 1785. Han giftet seg aldri.

Litteratur

- Hansen, L. (editor-in-chief), 2007–2011. *The Linnaeus Apostles – Global Science & Adventure*. 8 vols. 11 books. London & Whitby: The IK Foundation & Company.
- Jemn, A. 2008. Anton Rolandsson Martin - Linnélärjunge och Sveriges första polarforskare. Pp. 12–16, i Rickberg, S. (red.) Årsbok 2007. Polarforskningssekreteriatet, Stockholm.
- Kjellström C.J.O. 1902. En exkursion för uppmätning af Van Mijens bay under 1898 års svenska polarexpedition. YMER 1901: 29–34.
- Linné, C.v. 1761. *Fauna Svecica*. Uppsala.
- Martin, A.R. 1758. Meteorologiska Observationer, gjorde på en Resa til Spitsbergen. Kungl. Vetenskaps-Academiens Handlingar 1758, 307–315.
- Martin A.R. 1759. Beskrifning på en Procellaria, som finnes vid Norrpolen. Kungl. Vetenskaps-Academiens Handlingar 1759, 94–99.
- Martin, A.R. 1881. Dagbok hållen vid en resa till Norrpolen eller Spitsbergen, på Kungl. Vetenskaps-Akademiens omkostnad och med ett Grönlandska Compagniet i Göteborg tillhörande skepp år 1758. YMER 102–141.
- Nordström, S. 1881. Anton Rolandsson Martin. Biografiska anteckningar. YMER: 91–101.
- Torell, O. & Nordenskiöld A.E. 1869. Die Schwedischen Expeditionen nach Spitzbergen und Bären-eiland: Ausgeführt in den Jahren 1861, 1864 und 1868. Hermann Costenoble. Jena.

Mosaikk-kunst fra polartraktene

Av Harriet Backer

Harriet Backer er mosaikk-kunstner som har mange utstillinger og oppdrag både internasjonalt og nasjonalt, og henter mye inspirasjon fra Svalbard. Hun er den eneste som har arbeidet kontinuerlig med mosaikk i Norge, og også den eneste som har arbeidet seriøst med å fornye faget.

Mosaikk er en flatedekorasjon som er satt sammen av små biter av stein, glass eller lignende i forskjellige farger som til sammen danner bilder. Ordet kommer fra

latin, *opus musivium*, som betyr «arbeid viet til musene» (Wikipedia).

Ja, det var helt tilfeldig at jeg skulle komme meg til arktiske strøk og bli fullstendig trollbundet av Ny-Ålesund og alt omkring det vidunderlige stedet. Det var etter at jeg var lykkelig skilt at den delen av kloden ble åpenbart for meg.

Jeg har laget mosaikk i hele mitt liv. Jeg begynte på Kunst- og Håndverksskolen i Oslo som nittenåring, og fortsatte ved Accademia di Belle Arti, Ravenna i Italia der jeg studerte klassisk mosaikk. Senere

«Svalbarddronningen/madonna» er hovedsakelig bygget over stein med fossiler funnet ved Ny-Ålesund (jeg roper ikke hvor). Jeg har trasket og båret dem til Kunstnerhytta (og lot geværet ligge hjemme) ! Dramatikken i mosaikken uteblir ikke !

var jeg også ved Académie des Beaux-Arts i Paris.

Etter at jeg kom nyutdannet fra Ravenna etter 3 års studium og fikk den store oppgaven å dekorere fondveggen i Asker kapell, begynte jeg å søke etter annet materiale enn smalto (emalje), glass og marmor. Norge er et oppkomme når det gjelder stein i alle mulige farger og fasonger, og det var da jeg begynte å samle materiale selv i naturen. Jeg bar tunge sekker fylt med det herligste materialet, kilometervis. Da var det ikke bare materialet, men inspirasjonen i naturen jeg hadde med meg til atelieret.

Mitt møte med Arktis ble som et vidunderlig sjokk. Materialet fra gruvene i Longyearbyen og Ny-Ålesund bergtok meg i mere enn én forstand, og så ville skjebnen at det fantes en kunstnerhytte i Ny-Ålesund som jeg kunne benytte så meget jeg ville. Velsignet være Kings Bay som har huset meg i over 25 år. Jeg gleder meg stadig til neste gang. Jeg må få lov

til å benytte anledningen til å sende en varm takk til Kristian Sneltvedt som på den tiden var direktør for Kings Bay og som er den som har fått til at vi kunstnere kan få oppleve verdens vakreste sted igjen og igjen. Også til Kings Bay som følger opp på beste måte.

Kanskje ligger det i blodet å ferdes der nord; Tidligere sysselmann Finn Backer Midtbø er nær familie.

Jeg var så heldig å få anledning til å dekorere det nye marinlaboratoriet i Ny-Ålesund, og det for meg å vite at jeg er montert der på veggen fyller meg med varm glede. Min desidert lykkeligste tid i mitt liv har jeg levet og lever i Ny-Ålesund.

Stein fra Svalbard finnes i mosaikker i Egypts Bibliotek, i Japan. Italia, Spania, Frankrike, New York og mange steder i Norge.

Jeg håper jeg aldri blir kvitt Svalbard-basillen.

Den aller første mosaikken som jeg laget etter besøket på Svalbard ble denne: «Virgohavn» med steiner fra mange steder jeg da besøkte. Den inneholder blant annet "kvaeklumper" - rester av det som ble brukt til å lime ballongen til Andrée eller Wellman. Jeg fant dem da jeg besøkte Virgohamna den første gangen. Denne mosaikken er selve Svalbard for meg!

Utsmykningen av marinlaboratoriet i Ny-Ålesund. Her prøver jeg å utrykke min helt usforbeholdne lykke over å ha fått lov til å gi utrykk for min glede over at jeg i mitt liv har fått oppleve Arktis, noe som kom til ved en helt tilfeldig annonsering av en tur for å oppleve Svalbard ombord i en gammel reketråler fra Stavanger. Da jeg spurte om de tok med gamle damer var det ikke nei å få. Den reisen forandret mitt liv takket være brodrene Kjell og Per Mikkelsen. (Foto: Christiaane Hübner).

Arne Borring skriver om Harriet Backers kunstnerskap:

”Fra et klassisk uttrykk i de tidligste arbeidene ble det en stadig sterkere vektlegging av abstrakte elementer, materialets

eget uttrykk, allikevel ofte med referanser til erfaringer av visuell eller emosjonell karakter. Hennes store interesse for og kjærlighet til geologien har kommet stadig tydeligere til syne i hennes arbeid.”

«Troll» (Antarktis) Arne «Kokk» Bergsland – som i sin tid var kokk i Ny-Ålesund og nå bor i Longyearbyen – overvintret også på Trollstasjonen i Antarktis en gang – sendte meg stein og fotografier derfra – og slik ble denne mosaikken til med stein fra Sydpolen !

Inspeksjonsordningen under Antarktistraktaten

Av Jon Bech

Jon Bech (f. 1944) er cand. jur. og cand. mag. og har bl.a. vært polarrådgiver i Utenriksdepartementet, sekretær for Stortingets utenriks- og konstitusjonskomité, ekspedisjonssjef i Justisdepartementet og ambassadør i Sør-Afrika. Han ledet den norske inspeksjonen i Antarktis i 1996 og besøkte Dronning Maud Land i 2003 sammen med daværende miljøvernminister Børge Brende.

Introduksjon

Antarktistraktaten ble undertegnet i Washington 1. desember 1959 og trådte i kraft 23. juni 1961. Norge, sammen med 11 andre land, undertegnet avtalen i 1959. Av disse var sju såkalte kravshaverland, dvs. land som har fremmet territoriale krav i Antarktis (Argentina, Australia, Chile, Frankrike, New Zealand, Norge og Storbritannia). De øvrige var Belgia, Japan, Sovjetunionen, Sør-Afrika og USA. Pr. 1. januar 2014 har 50 land ratifisert avtalen.

Ett av hovedelementene i Antarktistraktaten (Antarctic Treaty) av 1959 er prinsippet om retten til inspeksjon. Nærmere bestemmelser om dette finnes i Antarktistraktatens artikkel VII. De øvrige hovedelementene i Traktaten er at Antarktis kun skal benyttes til fredelige formål og at enhver virksomhet av militær art er forbudt (artikkel I), ikke skal

kunne benyttes til utprøving av våpen eller til kjernevåpenprøver eller lagring av kjernefysisk materiale (artikkel I og V), at det skal være fri adgang for vitenskapelig virksomhet og internasjonalt vitenskapelig samarbeid (artikkel II og III), at alle territoriale krav "frys" på ubestemt tid (artikkel IV) og beskyttelse og fredning av levende ressurser i Antarktis.

Inspeksjon

Inspeksjonsadgangen omfatter alle faste eller midlertidige stasjoner, installasjoner og utstyr, samt alle skip og fly ved ankomst til eller avreise fra Antarktis m.h.t. gods og personell. Det forutsettes at inspeksjoner kan finne sted både innenfor og utenfor traktatområdet, dvs. området sør for 60 °S (Artikkel VI). Ingen deler av Antarktis kan unndras inspeksjon.

Retten til å foreta inspeksjoner gjelder uten begrensninger. Dette gjelder også luftinspeksjon, som har vært omstridt i forbindelse med inspeksjoner i andre deler av verden. Dette prinsippet ble første gang foreslått av president Eisenhower i den generelle "Open Skies"-planen på toppmøtet i Genève i 1955 og ble igjen foreslått fra amerikansk side i FNs Sikkerhetsråd i 1958 hva angikk planene om en "Arctic International Inspection Zone". Disse tidlige forslagene vant imidlertid

ikke tilstrekkelig gehør på sovjetisk side og ble derfor ikke realisert. Antarktistraktaten innebar således på dette punkt en nyskaping.

Selv om artikkel VII i utgangspunktet kun omfatter de såkalte "*konsultative parter*", dvs. de opprinnelige signatarstatene og andre stater som etter å ha sluttet seg til Traktaten har utført omfattende vitenskapelig aktivitet i Antarktis (Artikkel IX), anses bestemmelsene å ha alminnelig anvendelse for alle traktatparter.

Artikkel VII gir også nærmere regler om utvelgelsen av inspektører og hvordan opplysninger om valg av inspektører skal formidles til de øvrige traktatparter. Det stilles krav om at observatørene er borgere av den kontraherende part som utpeker dem. I artikkel VII er det gitt bestemmelser om at inspektørene og det personell som eventuelt medfølger dem bare skal være underlagt jurisdiksjonen til det land som de er borgere av. Artikkel VII (5) gir nærmere bestemmelser om utveksling av informasjon mellom de kontraherende parter. Det forutsettes bl.a. at det gis underretning om planlagte ekspedisjoner i Antarktis, om bemannede stasjoner og om militært personell eller utstyr som bringes inn i traktatområdet. Ifølge artikkel I skal militært personell og utstyr kunne brukes til vitenskapelig forskning og andre fredelige formål. Under den norske inspeksjonen i 1990 ble kystvaktfartøyet *K/S Andenes* med militært mannskap benyttet for å gjennomføre oppdraget. Heller ikke anses det i strid med Antarktistraktatens forbud mot militær aktivitet å gjøre bruk av sivile jordstasjoner (som den norske TrollSat) til nedlasting av sivile data som kart og værddata, selv om slike data også kan

benyttes av militære aktører.

Opplysningene nevnt over er svært viktige for inspektørenes arbeid og for den planlegging som går forut for slike inspeksjoner. Det ble under forhandlingene som munnet ut i Antarktistraktaten presisert at forhåndsvarsel ikke innebar noe tilsagn om at planene om slike ekspedisjoner faktisk ville bli gjennomført.

Det er i artikkel IX forutsatt at rapporter fra inspeksjonene skal sendes til representantene for de land som deltar på de konsultative møter under Antarktistraktaten (ATCM). Rapportene blir også sendt Miljøkomitéen som er etablert under Traktatens Miljøprotokoll.

Også når det gjaldt prinsippet om at inspeksjoner utføres unilateralt ved hjelp av inspektører som den enkelte part selv utpeker, representerte Antarktistraktaten en nyskaping. Dette innebærer at inspeksjonene blir så effektive som den enkelte stat selv bestemmer, ettersom inspeksjonene ikke er avhengige av forhåndsavtaler eller godkjenning i hvert enkelt tilfelle. Heller ikke risikerer inspeksjonene å bli gjenstand for obstruksjonstaktikk, slik det kan forekomme når inspeksjoner skal foretas av flernasjonale grupper eller internasjonale kommisjoner.

Bakgrunnen for inspeksjonsbestemmelsen

Bestemmelsene om inspeksjon og kontroll i Antarktistraktaten må ses på bakgrunn av den frykt som gjorde seg gjeldende under den kalde krig om det økte sovjetrus-siske nærvær i Antarktis og faren for at Antarktis ville bli benyttet av stormaktene til å utprøve nye våpen, bl.a. kjernevåpen,

Det norske inspeksjonsteamet i 1996 ved Troll-stasjonen. Fra venstre Olav Orheim, Jon Bech, Birgit Njåstad og Morten Ruud. (Foto: Morten Ruud).

og at disse våpnene ville inngå i deres forsvarsstrategi. Bl.a. ble det antydnet at Sovjetunionen ville benytte Antarktis til å sende opp missiler (ICBMs) rettet mot mål i Vest. Dersom tanken om at Antarktis bare skulle kunne benyttes til fredelige formål skulle ha noen mening, var det nødvendig med klare regler om inspeksjon for å kontrollere at bestemmelsene ble etterlevd. Når Sovjetunionen gikk med på å ta inn en slik bestemmelse i Antarktistraktaten, ble dette forklart ut fra det forhold at Traktaten ikke omfattet sovjetisk territorium.

USA hadde allerede i 1948 foreslått en internasjonal ordning i Antarktis, med etablering av en egen kommisjon. Denne kommisjonen skulle bl.a. treffe alle nødvendige forholdsregler for å opprettholde internasjonal fred og sikkerhet i området. Allerede det amerikanske forslag fra

1948 bygget i stor utstrekning på frykt for at Sovjetunionen skulle komme til å benytte Antarktis til militære formål. P.g.a. motstand fra flere land som var imot et internasjonalt regime som innebar at de måtte oppgi sine suverenitetskrav i Antarktis, førte det amerikanske initiativ ikke til noe. Fra norsk side ble det fremholdt at Norge var interessert i internasjonalt vitenskapelig samarbeid i Antarktis, men at man fant det overflødig å etablere et internasjonalt styre i området. Et indisk initiativ i 1956 om å sette Antarktis-spørsmålet opp på dagordenen for FNs Generalforsamling fant liten støtte og ble trukket tilbake.

I februar 1958 ble det både fra amerikansk og britisk side tatt initiativ til å drøfte en internasjonal ordning i Antarktis. Bakgrunnen for innspillet var uro over den aktivitet som Sovjetunionen hadde

Den sørafrikanske stasjonen SANA IV under bygging i 1996. Stasjonen ble inspisert av Norge samme år. (Foto: Morten Ruud).

igangsatt i det australske området i Antarktis i forbindelse med Det internasjonale geofysiske år (IGY) 1957/1958. Den sovjetiske aktivitet ble drevet i et omfang som konkurrerte med USAs virksomhet i området. Felles for både det britiske og amerikanske forslag var at Antarktis ikke skulle utnyttes militært, at det internasjonale vitenskapelige samarbeid i Antarktis skulle videreføres og koordineres og at de land som hadde spesielle interesser i Antarktis, skulle bestyre området. Sammenlignet med det amerikanske forslag fra 1948 var det ikke noe fundamentalt nytt i det britisk-amerikanske forslag. Det amerikanske forslag inneholdt imidlertid et eget punkt om inspeksjon som man fra britisk side ikke hadde tatt med.

Fra norsk side var det særlig tre forhold som ble tillagt avgjørende vekt: Opprettholdelsen av det norske kravet i Dronning Maud Land, norske fangstinteresser, særlig

hvalfangst og det forhold at en eventuell internasjonal ordning ble så enkel og billig som mulig. Det lå også under en avveining mellom Norges interesser i Antarktis og i andre deler av verden, ikke minst arktiske strøk og særlig Svalbard. Det ble også anført at Norge ved å gå inn i et internasjonalt samarbeid i tilknytning til Antarktis ville kunne yte et positivt bidrag til gjennomføringen av en internasjonal ordning som kanskje kunne bli mønster for lignende samarbeid i områder av større utenrikspolitisk betydning.

I utgangspunktet stilte man seg fra norsk side positivt til det britiske og amerikanske initiativ med sikte på å få til en omfattende ordning av forholdene i Antarktis på internasjonal basis. Internt ble det fremholdt at dersom en lyktes i å få i stand en avtale som ikke innebar større hindringer enn tidligere for fangst på de tradisjonelle fangstfeltene, måtte man fra

norsk side være villig til å overveie å oppgi suverenitetskravene i Antarktis til fordel for en internasjonal ordning. Det var altså økonomiske vurderinger som var de primære for Norge: Den vitenskapelige forskning som fra norsk side hadde vært drevet i Antarktis, og som først og fremst hadde til hensikt å styrke norske suverenitetskrav i området, var meget kostnadskreven. Selv om man fra norsk side skulle ønske å fortsette en slik aktiv linje, var det et åpent spørsmål om man økonomisk og personellmessig kunne make det. Med de foreliggende muligheter for å få i stand en tilfredsstillende internasjonal ordning, ville det være mulig å unngå en kontinuerlig og kostbar forskningsinnsats. En slik ordning ville også gjøre det mindre påkrevet å yte særlige ofre for de norske suverenitetskrav.

USA hadde allerede i mai 1958 foreslått at de 12 land som hadde særlige interesser i Antarktis skulle søke å komme fram til en varig internasjonal ordning for området. Samtlige land erklærte seg interessert i å delta i slike drøftelser med sikte på en egen traktatkonferanse høsten 1958. Et forberedende møte ble holdt i Washington i juni 1958. Det viste seg imidlertid at de forberedende drøftelsene ble langt vanskeligere enn forutsatt. Imidlertid, under dette formøtet som gikk forut for de formelle traktatforhandlinger, tok man utgangspunkt i det amerikanske forslag. Dette inneholdt bl.a. regler om inspeksjon.

Det var ingen motstand mot hovedprinsippet om inspeksjoner og observatører. Diskusjonen kom til å dreie seg om man skulle ha et individuelt kontrollsystem som foreslått i det amerikanske forslag, eller et kollektivt som foreslått av Storbritannia. Fra fransk side gjorde man fremstøt

overfor bl.a. Norge i et forsøk på å få de vestlige land til å komme fram til et felles standpunkt. Fra britisk side så en for seg en egen inspeksjons- og kontrollkomité. Denne skulle bestå av to representanter fra hvert av traktatlandene. Inspeksjons- og kontrollkomitéen skulle igjen kunne etablere underkomitéer eller inspeksjonsgrupper dersom det skulle være behov for det. Forslaget forutsatte at med unntak for prosedyremessige spørsmål, skulle alle beslutninger treffes med 2/3 flertall.

Australia, New Zealand og Sør-Afrika støttet i utgangspunktet det britiske forslag, men understreket behovet for å gjøre kontrollordningene så effektive som mulig. De ga derfor uttrykk for at de ville gå inn for den ordning som i lys av de kommende drøftelser ville utpeke seg som den beste. Også Japan stilte seg positivt til det britiske forslag, mens Sovjetunionen gikk imot tanken om to representanter for hvert land. USA hadde flere innvendinger mot det britiske forslag, og så det som en svakhet at det enkelte lands ubetingete rett til inspeksjon i alle deler av Antarktis ble svekket. Fra amerikansk side var man også opptatt av kostnadssiden ved det britiske forslag, både når det gjaldt budsjett og tilskudd. Fra amerikansk side fremsto det også uklart hvilken myndighet kontrollorganet ville ha til å binde regjeringene.

Norge var i første rekke interessert i at kontroll- og inspeksjonsordningen skulle medføre minst mulig utgifter og gikk derfor inn for det amerikanske forslag, som ikke ville medføre omkostninger for de land som ikke selv ønsket å utøve kontroll. Dersom det viste seg at det var overveldende stemning for at et særskilt kontrollorgan ble opprettet, ville man

imidlertid ikke motsette seg dette. Den endelige norske innstilling til spørsmålet var avhengig av hvilke utgifter ordningen kunne ventes å medføre.

Fra amerikansk side ble det også foreslått at det ble inntatt en bestemmelse om jurisdiksjon for så vidt angikk observatører, der det ble slått fast at observatørene «shall be subject only to the jurisdiction of the country appointing him».

Under de videre drøftelser fremla USA et nytt utkast, der bestemmelsene om inspeksjon og kontroll var inntatt i en egen artikkel. I store trekk tilsvarte dette det tidligere utkast, men adgangen til inspeksjon ble gjort mer absolutt.

Mens det opprinnelige amerikanske forslag hadde begrenset inspeksjonsordningen til artikkel I i traktatutkastet, var man på amerikansk side innstilt på å sløyfe henvisningen til artikkel I, slik at inspektørene fikk til oppgave å påse at alle traktatens bestemmelser ble overholdt.

Selve traktatkonferansen tok til i Washington i oktober 1958. Av de 13 punkter som man etter amerikansk syn burde drøfte på konferansen var bl.a. *“Observation and inspection for purposes of ensuring peaceful use and observance of the treaty’s provisions”*. Det var ingen innsigelser mot at dette punkt ble tatt med. På traktatkonferansen var det stort sett enighet om bestemmelsene vedrørende inspeksjon og kontroll. Diskusjonene avdekket ikke divergerende oppfatninger om hovedprinsippet om at det skulle finne sted inspeksjoner, men dreide seg om i hvilken grad antallet inspeksjoner burde begrenses. Både Frankrike, Chile og Argentina ønsket en slik begrensning. Frankrike ønsket også at observatørene skulle innsettes av et

eget administrasjonsorgan. Oppfatningen ellers var at hvert land fritt skulle kunne oppnevne de observatører som var ønsket og underrette administrasjonsorganet om dette. Det var ellers enighet om at observatørene måtte være borgere av det eller de land som oppnevnte dem og at observatørene bare skulle være underlagt sitt eget lands lovgivning under utførelsen av sine oppgaver – på samme måte som vitenskapelig personell som oppholder seg ved andre lands vitenskapelige stasjoner.

Fra norsk side hadde man også ønsket at norske hvalfangere skulle ha tilsvarende immunitet overfor andre lands jurisdiksjon. Et slikt ønske ble imidlertid imøtegått fra en rekke andre land. Etter norsk syn var de formuleringer man tilslutt kunne enes om m.h.t. inspeksjon og kontroll likevel fullt ut tilfredsstillende for Norge, ikke minst fordi ordningen ikke syntes å medføre nevneverdige utgifter for de land som – i likhet med Norge – ikke selv var interessert i å utøve kontroll.

Sluttresultatet – Antarktistraktatens artikkel VII – er blitt beskrevet som lang og nokså innviklet. Dette skyldes i første rekke den praktiske gjennomføringen av inspeksjons- og kontrollordningen.

“Self-policing”

Inspeksjonsbestemmelsene i artikkel VII er blitt betegnet som en av grunnpillarene i Antarktistraktatsystemet og Antarktistraktatens særegne form for “self-policing”. Den gir alle traktatpartene lik rett til å påse at Antarktistraktatens grunnprinsipper blir etterlevd av alle som befinner seg i Antarktis. Prinsippet om inspeksjoner ble i utgangspunktet oppfattet

Norsk inspeksjon av den belgiske stasjonen Princess Elisabeth Antarctica i 2009. (Foto: Birgit Njåstad/Norsk Polarinstitutt).

som et svært viktig element når det gjaldt gjennomføringen av Antarktistraktaten. Dette gjaldt først og fremst prinsippet om ikke-militær virksomhet. Det ble fra norsk side lagt vekt på at inspeksjonsordningen åpnet adgang til å sende inspektører som kunne forsikre seg om at det ikke ble drevet militær virksomhet i Antarktis i strid med Traktatens bestemmelser.

Antarktistraktaten var den første internasjonale avtale som ble inngått under Den kalde krigen som inneholdt en kompleks og gjensidig inspeksjonsordning av partenes aktiviteter. Dette inkluderte også unilaterale inspeksjoner mellom Sovjetunionen og USA. Videre etablerte Antarktistraktaten Antarktis som det første omforente område som bare kan benyttes til fredelige formål og der kjernefysiske prøver og lagring av kjernefysisk avfall var forbudt. Bestemmelser om demilitarisering finnes imidlertid i flere eldre avtaler,

bl.a. Svalbard-traktaten av 1920. Antarktistraktaten var også det første generelle internasjonale forbud mot kjernefysiske prøver. På Antarktiskonferansen i 1959 ble man nokså tidlig enig om å forby prøving av “enhver type våpen”. Men fortsatt står muligheten åpen for ikke-militære sprengninger for fredelige formål. Enkelte av forhandlingspartene, særlig på den sørlige halvkule insisterte imidlertid på et mer omfattende forbud. Det ble tilslutt oppnådd enighet om formuleringene i artikkel I.

Fra enkelte vitenskapelige miljøer ble bestemmelsene i artikkel V ansett å være for restriktive. Det har vært reist spørsmål om ikke det ville være ønskelig å vurdere mulighetene for lagring av radioaktivt materiale i Antarktis. En slik liberalisering har imidlertid aldri vært reist på politisk plan, og synes i dag helt usannsynlig, ikke minst etter vedtakelsen

av Miljøprotokollen i 1991.

Det har vært fremholdt at inspeksjonsordningen i Antarktis har gitt verdifulle erfaringer i andre sammenhenger og at Antarktistraktatens bestemmelser om demilitarisering, fri adgang og inspeksjoner er tatt opp i Traktaten for det ytre rom (1967), Ikke-spredningsavtalen (1968), Havbunntraktaten (1971 –Engelsk tekst: Seabed Arms Control Treaty. Her er imidlertid prinsippet om demilitarisering begrenset til kjernevåpen og andre masseødeleggelsesvåpen), B-våpenkonvensjonen (1972), INF-avtalen (1987) og CFE-avtalen (1990).

Utføring av inspeksjoner

I tiåret etter at Antarktistraktaten trådte i kraft, ble det foretatt relativt få inspeksjoner i Antarktis. Den første inspeksjonen fant sted i 1963. Den omfattet inspeksjon av en amerikansk stasjon og ble foretatt av et team fra New Zealand. Året etter var det tre inspeksjoner, ingen i 1965 og en i hhv. 1966 og 1967. I årene 1968–1970 var det ingen inspeksjoner. Inspeksjonene den første tiden etter at Antarktistraktaten trådte i kraft ble i første rekke sett på som et middel til å sikre seg mot ulovlig virksomhet og å påse at Traktatens forbud mot militær virksomhet ble fulgt. De inspeksjoner som ble foretatt, synes i liten grad å ha hatt noen reell innvirkning på hvorvidt Traktatens bærende prinsipper ble etterlevd. Det synes også uklart om de anbefalinger som fremkom i inspeksjonsrapportene faktisk ble etterlevd. I en kritisk artikkel offentliggjort i 1988 ble det fremholdt at inspeksjonene i praksis ikke hadde vist seg å være så effektive m.h.t. kontroll med etterlevelse av Traktatens bestemmelser

som man opprinnelig hadde trodd.

Antall registrerte inspeksjoner i årene 1971–1989 utgjorde til sammen 21. I årene 1972–1974 ble det ikke gjennomført inspeksjoner. Det samme var tilfellet i 1976, 1981–1982 og 1984. Mellom 1990 og 1999 fant det sted 13 inspeksjoner som ble rapportert til de konsultative møter under Antarktistraktaten. På ATCM XVIII i Kyoto i 1994 fremla Storbritannia en rapport som viste at det i perioden 1963–1994 var blitt foretatt i alt 29 inspeksjoner. Andre kilder oppgir 36 eller 37 inspeksjoner i årene 1963–2001. Noen autoritativ liste over inspeksjoner i Antarktis under Antarktistraktaten og Miljøprotokollen finnes ikke. Heller ikke finnes det noen fullstendig og autoritativ oversikt over alle stasjoner og installasjoner i Antarktis. Ifølge en oversikt utarbeidet av Council of Managers of National Antarctic Programmes (COMNAP) var det i 2003 73 stasjoner i virksomhet i Traktatområdet. Ifølge den ikke-statlige organisasjonen Antarctic and Southern Ocean Coalition ble i alt 265 ulike stasjoner og installasjoner inspisert i perioden 1959–2001, herav 89 i perioden 1992–2001. Av 37 inspeksjoner i årene 1963–2001 sto USA for 11 og Storbritannia 4, mens Sovjetunionen i samme tidsrom gjennomførte to inspeksjoner. De amerikanske inspeksjonene omfattet 94 stasjoner og installasjoner, de britiske 54 og de russiske 30.

De fleste av inspeksjonene har omfattet stasjoner og installasjoner på den antarktiske halvøy, der det er mange stasjoner som for en stor del ligger nær hverandre. Dette området er relativt lett å nå og værforholdene er vesentlig bedre enn i andre deler av Antarktis. Av de 265

stasjoner og installasjoner som ble inspisert i perioden 1959–2001, lå 48 prosent på Antarktishalvøya og 9 prosent i Dronning Maud Land. Flere stasjoner i isolerte deler av Antarktis har aldri vært inspisert, mens andre stasjoner har vært gjenstand for inspeksjon nesten årlig. Eksempelvis har de russiske basene Bellingshausen og Verdansky vært gjenstand for inspeksjon hhv. 10 og 11 ganger, mens 22 baser og installasjoner aldri har vært inspisert. På Antarktistraktatmøtet i Kyoto i 1994 (ATCM XVIII) ble det fremlagt flere dokumenter som pekte på behovet for en bedre geografisk fordeling av inspeksjoner over hele Antarktis og for større grad av logistisk samarbeid for å gjøre inspeksjonene billigere og mer effektive.

Norsk inspeksjon av den belgiske stasjonen Princess Elisabeth Antarctica i 2009. Karsten Klepsvik i midten og Jan-Gunnar Winther nr. to fra venstre. (Foto: Birgit Njåstad(Norsk Polarinstittutt)).

Det er store variasjoner m.h.t. hvor mange baser, skip og installasjoner som dekkes i forbindelse med ett inspeksjonsoppdrag. Ofte setter værforhold en effektiv stopper for en planlagt inspeksjonsreise, men enkelte observatør-team har fått med seg opptil 19 ulike inspeksjonsmål. En inspeksjon i regi av Nederland, Spania og Storbritannia i 2012 omfattet i alt 12 bebodde og 3 ubebodde stasjoner, 3 kulturminner, 5 skip og ett skipsvrak. Et inspeksjons-team fra Storbritannia, Australia og Peru besøkte i 2005 i alt 14 bebodde og 8 ubebodde stasjoner, 1 stasjon under oppføring, 5 kulturminner og ett fartøy. Den amerikanske inspeksjonen i 2001 omfattet 11 stasjoner.

I årene 2001 til 2013 ble det gjennomført 15 inspeksjoner. I 2002, 2003 og 2008 fant det ikke sted inspeksjoner.

Norge har for sin del gjennomført inspeksjoner i Antarktis fire ganger: Inspeksjonen i 1990 foregikk ved hjelp av kystvakt-fartøyet *K/S Andenes* og helikoptertransport og omfattet inspeksjon av den britiske basen Halley, den sørafrikanske basen SANAE og den tyske Neumayer-basen. Ved inspeksjonen i 1996 ble sjøtransport (*R/V Polar Queen*) og beltebil- og helikoptertransport benyttet. Inspeksjonen omfattet den tyske forskningsstasjonen Niemayer, den sørafrikanske SANAE IV, den russiske Novolazarevskaya og den indiske Maitri-basen. Under inspeksjonen i 2001 ble fly for første gang benyttet fra Cape Town til flyplassen ved den norske Troll-basen. Denne inspeksjonen omfattet indiske Maitri, russiske Novolazarevskaya, tyske Georg Forster-basen og EPICA Drill Site, sørafrikanske SANAE IV og den norske Troll-stasjonen. Også under

inspeksjonen i 2009 ble fly benyttet. Inspeksjonen omfattet britiske Halley IV, russiske Novolazarevskaya Airbase og belgiske Princess Elisabeth Antarctica. Samtlige norske inspeksjoner har omfattet stasjoner i Dronning Maud Land. De ulike norske inspeksjons-teamene har bestått av representanter for Utenriksdepartementet, Justisdepartementet, Miljøverndepartementet og Norsk Polarinstitut.

Svakheter med ordningen

Selv om Antarktistraktatens unilaterale inspeksjonssystem i sin tid representerte en nyskaping og bød på mange positive elementer, må det innrømmes at ordningen har enkelte klare svakheter i forhold til inspeksjoner som foretas av et fellesorgan opprettet for dette formål, slik det opprinnelige britiske forslag la opp til. Bare stormakter og rike land med tilstrekkelige ressurser, fagkompetanse og logistisk kapabilitet vil være i stand til å gjennomføre inspeksjoner på en tilfredsstillende måte og i den utstrekning som Antarktistraktaten forutsetter. Mindre eller fattige land vil med så store avstander og så ugjestmilde omgivelser som i Antarktis, bare i begrenset grad være i stand til å oppfylle sine inspeksjonsforpliktelse. Dette er noe av bakgrunnen for at inspeksjoner i flere tilfeller er blitt foretatt av to eller flere land i fellesskap. Prinsippet om unilateral oppnevning av observatører er m.a.o. ikke til hinder for at flere land kan samarbeide om den praktiske og operative gjennomføringen av inspeksjoner. Slike fellesinspeksjoner har funnet sted ved flere anledninger, bl.a. Storbritannia, Italia og Sør-Korea i 1993,

Sverige, Frankrike og New Zealand i 2007 og USA og Russland i 2013. På ATCM XVI i Bonn i 1991 ble bl.a. de prohibitive transportkostnadene ved inspeksjoner diskutert. Møtet oppfordret traktatpartene til å samarbeide om inspeksjoner for å redusere kostnadene. Tilsvarende oppfordring ble gitt på ATCM XVII i Venezia i 1992 og senere konsultative møter.

Fra enkelte hold er det blitt beklaget at inspeksjonsinnsatsen har vært såpass svak. Det er blitt fremholdt at mer regulære inspeksjoner er et verdifullt middel til å styrke prinsippet om inspeksjon i sin alminnelighet og bidra til å fremme eksperimentering og utvikling av nye metoder, som kan ha betydning for de generelle rustningskontroll- og nedrustningsbestrebelse ellers i verden. Det er også blitt anført at dersom flere parter samarbeider om den praktiske og operative gjennomføringen av inspeksjonene på en mer regulær basis, kan dette være et bidrag til å utvikle erfaringer og teknikker m.h.t. kontrollsystemer som kan styrke de mindre nasjoners stilling generelt i forhandlinger som gjelder sonearrangementer m.v.

På ATCM XIV i Rio de Janeiro i 1987 fremla den amerikanske delegasjon et dokument som diskuterte verdien av inspeksjoner og tok opp forberedelsene til slike inspeksjoner. Arbeidsdokumentet inneholdt også en liste over de ulike observasjoner som inspeksjonsteamene var forutsatt å gjennomføre i forbindelse med inspeksjonene. Denne listen var det første spede forsøk på å utvikle en sjekkliste av den typen som i dag benyttes ved inspeksjoner. Teksten i sjekklisten finnes på www.ats.aq. Det er utarbeidet fire ulike lister for hhv. permanente for-

Norsk inspeksjon på russiske Novolazarevskaya Airbase (Russland/ALCI) i 2009. (Foto: Birgit Njåstad/Norsk Polarinstitutt).

skningsstasjoner og installasjoner, nedlagte/ ubebodde stasjoner og installasjoner, skip og avfallshåndteringsanlegg. Partene oppfordres til å benytte slike sjekklister, som gjør inspeksjonene enklere å gjennomføre og samtidig gjør det lettere å sammenligne de ulike inspeksjonsrapportene. Det understrekes samtidig at slike lister ikke er uttømmende og ikke tar sikte på å begrense den enkelte stats handlefrihet. Forslag til en slik sjekkliste ble første gang presentert av den amerikanske delegasjon på ATCM XV i Paris i 1989. På ATCM XVI i Bonn i 1991 fremla både USA og Chile slike sjekklister. På ATCM XVII i Venezia i 1992 ble verdien av en felles sjekkliste fremhevet. En slik liste ble fremlagt på ATCM XVIII i Kyoto i 1994

og vedtatt som Resolusjon 5 på ATCM XIX i Seoul i 1995. Enkelte endringer til listen ble vedtatt på ATCM XXXIII i Punta del Este i 2010 (Resolusjon 3). Det amerikanske dokumentet tok også opp behovet for en bredere distribusjon av inspeksjonsrapportene.

Gjennomgangen av de ulike inspeksjonsrapportene finner sted i Vitenskapskomiteen på de konsultative møter under Antarktistraktaten (ATCM). Før behandlingen på ATCM er det vanlig at et utkast av inspeksjonsrapporten sendes det eller de land hvis stasjoner og installasjoner er blitt inspisert for eventuelle kommentarer.

Ingen brudd på traktatbestem- melsene

I de mer enn 40 år inspeksjonsordningen har eksistert, har det ikke vært påtalt brudd på Antarktistraktatens bestemmelser. Dette står i strid med de mange påståtte brudd som har blitt påpekt fra ulike ikke-statlige organisasjoner og i ulike sammenhenger. Eksempelvis gjennomførte Greenpeace International i årene 1988–1997 i alt 162 uoffisielle inspeksjoner ved ulike vitenskapelige stasjoner og baser. Greenpeace etablerte i denne forbindelse en vitenskapelig stasjon – World Park Base ved Cape Evans – hvorfra disse inspeksjoner ble foretatt. Stasjonen ble nedlagt i 1992 etter fem års virksomhet. Mens mange så Greenpeaces virksomhet som en parodi på inspeksjonsordningen under Antarktistraktaten, synes Greenpeace selv å ha hatt som målsetting å bli gitt formell status under Antarktistraktatregimet. De funn som Greenpeace International gjorde i tilknytning til sine uoffisielle inspeksjoner har fått enkelte til å stille spørsmålstejn ved inspeksjonsordningen og effektiviteten av denne. Det er imidlertid grunn til å understreke at inspeksjonene ikke kan hindre at den forskningsaktivitet som kontrolleres, direkte eller indirekte kan være nyttig i militær sammenheng. Selv om dette i seg selv ikke representerer noe traktatbrudd, kan det diskuteres om ikke slik virksomhet kommer på kanten med Traktatens hovedformål – dette at Antarktis bare skal benyttes til fredelige formål.

Det har heller aldri forekommet at en stat har nektet å etterkomme et krav om inspeksjon eller lagt så mange hindringer i veien at det ikke har vært mulig å gjennom-

føre en inspeksjon på en tilfredsstillende måte. Antarktistraktatens artikkel X og XI inneholder nærmere bestemmelser om fremgangsmåten ved brudd på Traktatens prinsipper og hensikt og ved uenighet om fortolkningen eller anvendelsen av Traktaten.

Middel til informasjonsutveksling

Etter hvert har det funnet sted en utvikling fra å se inspeksjonene som utelukkende et middel til å sikre seg mot tiltak som er i strid med Antarktistraktatens formål og prinsipper, til et middel for informasjonsutveksling mellom partene og et viktig virkemiddel for å sikre at den virksomhet som foregitt i Antarktis, har minst mulige miljømessige konsekvenser. Betydningen av inspeksjonene for å sikre etterlevelse av miljømessige standarder og krav kom første gang i fokus under Antarktistraktatmøtet i Bonn i 1991 (ATCM XVI), bl.a. under drøftelsene av de ulike inspeksjons-rapporter, inkludert den norske fra inspeksjonen året før.

Da Antarktistraktaten ble fremforhandlet i 1959, sto ikke miljøvern på dagsorden. Antarktistraktaten inneholder ikke i seg selv konkrete miljøbestemmelser. Først i 1991 ble det oppnådd enighet om en egen Miljøprotokoll til Antarktistraktaten, den såkalte Madrid-protokollen. Protokollen utpeker Antarktis til et naturreservat viet fred og vitenskap og forplikter traktatpartene til et omfattende vern av miljøet i Antarktis og tilknyttede økosystemer. Miljøprotokollen setter også forbud mot all kommersiell mineralaktivitet i Antarktis i 50 år fremover. Protokollens artikkel 14 inneholder bestemmelser om inspeksjon.

Stasjonsleder på Halley (UK)og leder av det norske inspeksjonsteamet 2009 (polarrådgiver Karsten Klepsvik). (Foto: Birgit Njåstad).

Det forutsettes her at de konsultative parter, samlet eller hver for seg, sikrer at det blir gjennomført inspeksjoner i samsvar med Antarktistraktatens artikkel VII for å *“promote the protection of the Antarctic environment and dependent and associated ecosystems and to ensure compliance with this Protocol”*.

Inspektørene skal ha fri adgang til de ulike forskningsstasjoner og installasjoner på samme måte som under Antarktistraktaten. Inspeksjonsrapporter skal sendes for kommentarer til de stater som har hatt sine stasjoner og installasjoner innsisert, hvoretter inspeksjonsrapportene skal gjøres tilgjengelige for alle parter samt Miljøkomiteen som er etablert under Miljøprotokollen (Committee for Envi-

ronmental Protection, jfr. artikkel 11 i Miljøprotokollen). Inspeksjonsordningen under Miljøprotokollen følger m.a.o. stort sett de samme regler som Antarktistraktaten. Fram til Miljøprotokollens ikrafttreden i 1998 var det inspeksjonene under Antarktistraktaten som ivaretok de miljømessige hensyn som ligger bak Miljøprotokollen.

CCAMLR

CCAMLR-konvensjonen av 1980 (Convention on the Conservation of Antarctic Marine Living Resources. Konvensjonen trådte i kraft 7. april 1982 og er tiltrådt av 25 land, deriblant Norge) inneholder også bestemmelser om inspeksjon. Artik-

kel 24 forutsetter at det skal etableres et observasjons- og inspeksjonssystem, som bl.a. skal inneholde bestemmelser om kontroll av fiskefartøyer ved hjelp av observatører og inspektører utpekt av den kommisjon som er etablert under Konvensjonen. Inspeksjonsordningen under CCAMLR ble først etablert på slutten av 1980-tallet og ble første gang gjennomført i fangstsesongen 1989/90.

Takksigelser

Forfatteren takker seksjonsleder Birgit Njaastad i Norsk Polarinstitut og spesialrådgiver Morten Ruud i Justisdepartementet for verdifulle kommentater og for bidrag med bilder.

Litteratur

Annon. 1994. *Handbook of the Antarctic Treaty System*, Eighth Edition. US Department of State, Washington D.C.

Annon. 2003. *A Review of Inspections under Article 7 of the Antarctic Treaty and Article 14 of its Protocol on Environmental Protection, 1959–2001*. Antarctic and Southern Ocean Coalition & UNEP.

Auburn, F.M. 1982. *Antarctic Law and Politics*. Hurst Publishers.

Francioni, F. & Scovazzi, T. (eds.) 1996. *International Law for Antarctica*. Martinus Nijhoff Publishers.

Parry, A. 1978. *The Battle for Resources in Antarctica*. Royal Institute of International Affairs, 9/1978, London.

Rothwell, D.R. 1996. *The Polar Regions and the Development of International Law*. Cambridge University Press.

Skagestad, O.G. 2009. *Suverenitet, jurisdiksjon og samarbeid – Antarktistraktaten – forutsetninger og innhold*. Norsk statsvitenskapelig Tidsskrift 03/2009: 260–284.

Schram Stokke, O. & Vidas, D. 1996. *Governing the Antarctic. The Effectiveness and Legitimacy of the Antarctic Treaty System*. Cambridge University Press.

Watts, A. 1992. *International Law and the Antarctic Treaty System*. Cambridge University Press.

Sagbruket i Hiorthhamn

Av Per Johnson

Per Johnson (født 1944) var fangstmann på Edgeøya i tre sesonger før bjørnefredningen. Utover i 1970-årene drev han med sagbruk og fraktefart i Svalbard farvann. Senere har han drevet et lite småbruk på Hitra sammen med sin kone Amy Lightfoot.

I fjæra nedenfor den gamle bebyggelsen Hiorthhamn ved Adventfjorden, står det en samling svære, solide betongklosser. Det er sannsynligvis fundamentet til et lasteanlegg for kull som aldri ble fullført. Oppå denne konstruksjonen kan en se spor etter en annen virksomhet. Det er nedbrente rester etter sagbruket som mine kamerater og jeg satte opp i 1972.

Etter noen år som fangstmann på østkysten, skjønnte jeg at det gikk mot fredning av isbjørn, og godt var det. Men etter det frie fangstlivet, fristet verken kullgruver eller oljeboring. Et liv nede på Fastlands-Norge så jeg som uaktuelt. I årevis hadde mine venner og jeg snakket om å utnytte de store forekomstene av drivtømmer på Svalbard. Skulle planene noen gang realiseres, måtte det være nå. Fangstvirksomhet var ikke lenger mulig og oljeselskapene ønsket å etablere seg på øygruppen.

Det ligger enorme mengder drivtømmer langs strendene på Svalbard. Det er ikke slik at det ligger en stokk her og der. Nei, i enkelte fjorder finnes tømmeret i tjukke lag. Flotte sagstokker, kappet i riktige lengder

og klar for saga. Det er tømmer som har unnsloppet fra russiske sagbruk. Stokkene har så drevet ned til ishavskysten på en av de nordgående elvene: Mezen, Lena, Ob og Jenisej. Den videre transporten er så besørget av den nordvestgående polarstrømmen, den som i sin tid brakte *Fram* fra De nysibiriske øyer til Svalbard. Det er stort sett sibirisk lerk, men også furu.

En søknad om konsesjon på et sagbruk ble sendt til Industridepartementet. Så snart det positive svaret forelå, dro jeg til Østerdalen for å se på et sagbruk som Evenstad Skogskole skulle skifte ut. Det var en flott, robust konstruksjon av stålkanaler. Vi betalt kroner 3000 for det hele. Utstyret ble demontert og fraktet til Tromsø med lastebil, tog og godsbåt.

Nå måtte det anskaffes en egen fraktebåt. Både for å få sagbruket over til Svalbard og for å seile rundt i Svalbards fjorder og sanke drivtømmer. Min gode venn og svoger Karstein Lied, var nå blitt med på prosjektet. Da vi ikke hadde så mye å rutte med, falt valget på en gammel jakt som lå oppankret borte i Tromsdalen. Skuta het *Kassianne* og var utrustet med en ensylindret 60 hk Wichmann. Et vanvittig beist av en motor som i tillegg var utslitt. En venn med ishavsskute hjalp oss med å heve de to stokkankrene og få *Kassianne* over til byen. Vi fikk kaiplass ved sildoljefabrikken Nordolje som lå nord i Tromsø. Her lå jeg hele vinteren 1972 og

reparerte båt. Motoren ble delvis demontert og fraktet til Tromsø maskinistiskole for overhaling. Hydraulisk vinsj ble montert og masser av trearbeid utført i bysse, messe, skrog og dekk.

Da våren kom og skuta var klar ble sagbruk, aggregat og traktor lastet om bord. Vi forlot ishavsbyen og satte kurs nordover. Nå var vi seks mann om bord. Vi hadde fått med oss to drevne sagbruksarbeidere fra Namdalen, Hans Oddvik og Kåre Guntvedt. De kunne alt som var verdt å vite om sagbruksmontasje, tømmer og stell av sagblad. I Tromsø var jeg blitt kjent med Jan Erik Lagesen, en utrolig dyktig og praktisk skipselektriker og dekkreparator. Han ble også med. Så var det Karstein Lied, hans bror Erik Lied og meg sjølv.

Det gikk godt til vi begynte å nærme oss Bjørnøya. Da gikk fremre rammelager varmt. Vi satte kjettingtalja rundt svinghjulet og avlastet underlageret. Det kunne da trekkes ut. Da vi fikk det svære underlageret på dekk, var det bare å sette i gang med å skrape bort overflødig lagermetall. Etter åtte timer hadde vi motoren klar igjen. Men da kom vinden og havet begynte å grave seg opp. Det varte ikke lenge før skuta begynte å ta inn vann. Svinghjulet gikk i bunnvannet. Sjødrefsset stod over hele maskinrommet. Dette kunne ikke gå. Vi fikk kontakt med kystvaktskipet *Nornen*. De tilbød seg å slepe oss tilbake til kysten av Troms. De skjøt om bord en line. Trossa vi halte over, ble godt belagt på den nye vinsja. Så satte de full fart sørover. Det var noe for søkklekke, råtne, gamle *Kassianne*. Litt av en retur.

Kystvaktskipet slapp oss utenfor Vannøya. Vi harket oss for egen maskin

inn til Burøysund hvor vi ankret i en god havn. Mine kamerater ble om bord for å holde skuta lens, mens jeg dro inn til Tromsø med lokalbåten for å finne en løsning på våre problemer. Etter et møte med sjefen for Tromsø forretningsbank, fikk jeg overført 10 000 kr til min overtrukne konto. For dette beløpet fikk jeg skipper Hokstad på gamle *Selis* til å tromme sammen mannskap og ta en sommertur til Svalbard. Vi gikk opp til Burøysund, lastet utstyret over fra *Kassianne* og la i vei nordover.

Denne gang gikk overseilingen godt. Vi ankret rett utenfor det nedlagte gruveanlegget Hiorthhamn. Det ligger i Adventfjorden, rett overfor Longyearbyen. Så snart *Selis* var utlosset, dro de opp på nordsiden for å jakte på storkobbe. Bebyggelsen i Hiorthhamn besto av en rekke store, mørkebrune trebygninger. Det ble først på 1900-tallet oppdaget store kullforekomster høyt oppe i fjellet. Selskapet A/S De Norske Kulfelte Spitsbergen bygde ut anlegget her i årene 1916–21.

Noen av bygningene var fortsatt i brukbar stand, så vi flyttet straks inn i den gamle messa. Svære kullfyrte komfyrer med doble steikeovner. Jo, her kunne vi leve godt mens vi bygde sagbruket. Generatoren vi hadde med fra Norge, monterte vi i det gamle materiallageret. Strømmen fikk vi ledet ned til fjæra ved hjelp av en 400 m lang trefaset kabel som lå igjen fra krigens tid. I det gamle lageret stod kasse på kasse med muttere, skruer, firkantskiver og lange oppgjengete bolter i alle dimensjoner. Det kunne komme godt med under montering av saga.

Sagbruket bestemte vi oss for å montere på det førnevnte betongfundamentet

Saghusbrakka ble bygget høsten 1972 av materialer skåret på stedet. (Foto: Per Johnson).

nær stranden. Vi kom raskt i gang. Hver morgen etter at frokosten var unnagjort, startet vi generatoren og ruslet ned til anleggsplassen. Vi boret ned bolter i det gamle betongfundamentet og boltet fast bjelker som vi hadde med fra Norge. Våre to sagbruksfolk visste nøyaktig hvordan de ville ha det.

Det var så nærdjupt at en kunne sette baugen rett i fjæra når tømmer skulle losses. Her bygde vi et tømmeropptrekk til saga. Ved øvre ende av renna, stod en kraftig vinsj med dieselmotor. Etter en måneds tid var det store øyeblikket inne. En diger sibirlerk skulle gå som første stokk gjennom fabrikken. Først gikk stokken opp tømmerrennen etter vinsjewiren. Derfra ble den rullet over på sagbenken. Benken ble så kjørt mot storbladet. Det hadde en diameter på 1200 mm. En flisvifte sugde vekk sagflisen under bladet. Det ferdige materialet ble lagt på traller som gikk på skinner og ble trillet ut til stableplassen.

Det var stor stemning. Anlegget fungerte godt.

Mens de siste arbeidene ble gjort og den nye saghusbrakka ble bygd av egne materialer, begynte vi med markedsføring. Vi skrev brev til alle næringsdrivende på Svalbard om prosjektet: Kullkompaniet, franske og norske oljeselskap, byggmestere med oppdrag på Svalbard og private som planla hyttebygging. Vi sendte med fotografier og tegninger og så i fantasien millionene rulle inn. Ja, de kalkylene vi satte opp!

I farten hadde vi dessverre glemt å tenke på hvor vanvittig tungvint det hele var selv om saga nå stod der ferdig til bruk. Først måtte vi ut med en skute og hente tømmer. Da måtte vi ha med traktor for effektivt å kunne samle tømmer på en nærdjup plass i fjæra. For å få en traktor i land og om bord, måtte vi ha med en leker. Når vi omsider kom til Hiorthhamn, måtte vi selvfølgelig losse. Så var det saging og

Per Johnson t.v. og Jan Erik Lagesen i en Unimog terrenggående lastebil i Hiorthhamn 1972. (Foto: Per Johnson).

stabling av materialer. Da var endelig tiden inne for å lempe trelasta om bord og dra avgårde dit en kjøper fantes. Først etter lossing fikk vi forhåpentlig penger. Vi snakket mye om at vi burde skaffet en gammel bilferge. Saga monterte om bord, kjørelen for å få traktor rett opp i fjæra der tømmer fantes. Generator og boligkvarter om bord. Stable materialer på båtdekket.

Etter hvert flyttet vi inn i den nye sagbruksbrakkka. Vi jobbet hele sommer og høst med å få alt klart. Midt i november syntes vi alt fungerte så godt at vi kunne slutte av. Jeg dro over til Norge med en reketråler. Planen var nå å få tak i en skikkelig frakteskute. Men så var det disse pengene igjen. Fortjenesten fra siste fangstvinter var forlenget brukt opp. Jeg dro innom en skipsmegler i Bergen og fortalte om det gullkantete prosjektet i Hiorthhamn med alle mine talegaver. Jeg spurte om han kunne låne oss 50000 kr til det absolutt nødvendige båtkjøp. Han gikk bort til bokhylla hvor det sto et ti-binds konversasjonsleksikon. Han bladde litt

fram og tilbake, så sa han: - Unge mann, her står det at Svalbards største tre er ti cm høyt. Si meg, kan du ikke prøve å få tak i penger et annet sted?

Våren 1973 var Hiorthhamn sagbruk eier av en flott skute som lastet 140 tonn: *M/S Ove Jan*. Stort lasterom, hydraulisk bomsvinger og bomløft. Den gjorde 11 knop med en 240 hk Wichmann tresylindret dieselmotor. Vi stimet kysten opp til Tromsø. Ny radar og moderne radiostasjon. Etter å ha vist fram båten til våre venner og gode hjelpere i Tromsø, la vi til havs nordover til Svalbard. Det gikk som en lek. Spent var vi da ankeret falt utenfor sagbruket. Alt var som da vi forlot stedet høsten før. Snart hadde vi fyrt opp i sagbruksbrakkka og startet sagmotoren, generator, vinsj og traktor. Alt fungerte. Ute på hanna lå nybåten med flagget i fortoppen. Folk valfartet over fra Longyearbyen for å se hva vi nå hadde funnet på.

Alle krefter ble nå satt inn på å samle tømmer. Vi begynte med å gå over alle strender i Isfjorden og Bellsund. Flere

skipslaster ble samlet her og losset i Hiorthhamn. Fant vi et godt område, satte vi i land traktoren ved hjelp av en flåte. En mann kjørte langs fjæra og dro tømmeret sammen i passelige hiv. Det ble lagt en wirestropp rundt hver bunt med stokker. En mann fulgte etter med den lille slepebåten vi hadde. Han tauet tømmerbuntene ut til skuta, hvor hivene ble tatt i bommen og ned i lasterommet. Når skuta var full, heiste vi et signal i aktermasta. Traktor og slepebåt ble tatt om bord. Så bar det til Hiorthhamn med tømmeret.

Snart måtte vi utvide sankeområdet. Da gikk ferden til Forlandsletta, Sarstangen og Wijdefjorden. Vi måtte holde oss til isfrie områder. Ofte hadde vi problem med tung sjø i fjæra. Da måtte vi slutte av og søke steder der det var roligere forhold.

Når vi fikk bestillinger på trelast som det hastet med, gikk vi til sagbruket, losset skuta og satte i gang med å sage. Vi var jo bare én arbeidsgjeng.

Oljeselskapene trengte store mengder 3" x 8" plank. Dette brukte de til plattinger under oljerigg og boligbrakker. Hos Store Norske i Longyearbyen gikk byggearbeid sin gang hele sommeren. Vi klarte bare å forsyne gruveselskapet med en brøkdel av det de trengte. I Sveagruva var det behov for materialer til reparasjon av den store trekaia, men de trengte langt mer enn vi kunne levere.

Når tung sjø, dårlig vær og drivis la hindringer i veien for tømnersanking og saging, dro vi ut på andre oppdrag med skuta. Det var godt å ha flere bein å stå på.

En dag kom Store Norskes store lystbåt på besøk til sagbruket. Om bord var styreformann og direksjon fra hovedkontoret i Bergen med fruer. De ville innsisere vår

MS Ove Jan sommeren 1973 lastet med drivtømmer. (Foto: Per Johnson).

bedrift. Da vi skulle starte sagbruksmaskineriet og demonstrere herligheten for vår beste kunde, viste det seg at startbatteriene var tomme. Her var gode råd dyre. Jeg festet et kraftig tau mellom akslingen på sagbladet og slepekroken på traktoren. Nå skulle treskeverket slepes i gang! Da jeg hadde fått god fart på traktoren, ga jeg et avtalt signal om å koble inn giret på sagmotoren. Saga startet tvert, men med alt for høyt turtall. Traktoren ble slept baklengs mot sagbladet med en halsbrekkende fart. Jeg sto på bremsen, men ferden fortsatte med låste bakhjul. Det så jo truende ut, men i siste øyeblikk dundret traktoren inn i sagbruksfundamentet og tauet røyk. Men nå gikk motoren og vi kunne vise selskapets direksjon hvordan flisete, grå sibirlerker ble til den fineste, gylne trelast.

På den tiden var det bare ett fartøy fast stasjonert på Svalbard sommerstid. Det var sysselmannens *Nordsyssel*. Den kunne ta enkelte oppdrag, men egnet seg ikke for

Jan Erik Lagesen gjør tekniske justeringer på saga i Hiorthhamn. (Foto: Per Johnson).

tyngre hiv og større volumer. Dessuten var jo båten bundet av sysselmannens faste rutiner. Hvis Kullkompaniet eller oljeselskapene trengte båt, måtte de leie inn fartøy fra Norge. Dette kostet penger. Nå var det at vi med *Ove Jan* dukket opp. Det ble plutselig stor etterspørsel etter våre tjenester. Snart ble hele sommeren bortbestilt med oppdrag. Ny-Ålesund, Sveagrauva, østkysten, det gikk i ett. Mellom turene var vi bortom sagbruket, startet motorer, kjørte gjennom en stakk eller to. Fyrte i sagbruksbrakkå og snakket om framtiden.

En kveld satt vi på forsamlingshuset i Longyearbyen og tok en øl med mannskapet på en reketrålør fra Troms. Samtalen gikk om rekeflåtens praktiske problemer. På den tiden var det ingen av båtene som hadde fryseri om bord. For å slippe de lange turene til Norge når fangst skulle leveres, gikk fiskerne sammen om å leie inn føringsbåter. En gang i uka kom en føringsbåt opp, lastet med kunstfrosset is fra Tromsø. De leverte isen til trålerne

og tok den ferske fangsten med sørover.

Det ble sagt at det å frakte dårlig kunstfrosset is fra Norge til Svalbard omtrent var som å frakte sild til Ålesund. En kar nevnte en gammel isknusemaskin ute på Ringvassøy. Så foreslår en i forsamlinga for oss: - Dere som har båt, stikk over til Tromsø og monter denne isknusemaskinen om bord. Så kommer dere opp hit og leverer is for god pris til oss! Igjen fulgte vi leveregelen om hurtig veksling fra tanke til handling. Samme kveld var vi for full fart på vei til Norge. Humøret om bord var på topp, og vi så framtiden lyst i møte. Etter 14 dager var vi tilbake på Svalbard med isknusemaskinen om bord.

Resten av sommeren 1973 gikk med islevering, fraktfart og oppdrag for vitenskapelige ekspedisjoner. Når jeg tenker tilbake på den sommeren, ser jeg for meg en rekke av velvillige fiskere, gruvefolk og ekspedisjonsmedlemmer. En uforglemmelig arktisk sommer.

Ut på høsten ble det kjent at det skulle

bygges flyplass på Hotellneset utenfor Longyearbyen. Arbeidene skulle igangsettes neste sommer. Vi fikk høre at luftfartsmyndighetene ville frakte opp sand fra Norge med de tomme kullbåtene. Sanden skulle brukes som tilslagsmasse i de store mengder asfalt som trengtes til flyplassen. Vi tok kontakt med Luftfartsverket og foreslo at vi med *Ove Jan* tok opp en del sandprøver fra havbunnen med grabb. Hvis denne sanden ble godtatt av Statens veilaboratorium, skulle vi være sikret store leveranser neste sommer. Da sesongen var slutt midt i oktober, dro vi rundt med skuta og tok sandprøver. Til slutt gjorde vi sjøklar og satte kursen for Norge, men kom aldri så langt. Vi forliste 31. oktober 1973 under dramatiske omstendigheter da det var omtrent 100 nautiske mil igjen til kysten av Finnmark.

Etter forliset med *Ove Jan* høsten 1973 fikk jeg jobb som styrmann på en liten lastebåt i nordsjøfart. En dag vi lå i Ålesund, gikk jeg og ruslet langs kaiene. Inne mellom to pakkhus fikk jeg se en fin liten klinket stålboat. *Sandsvalen* het skuta. Det var tydelig at den ikke hadde vært i drift på lenge. Jeg gjorde noen undersøkelser og fikk opplyst at båten var på 49 bruttotonn, 60 fot og tilhørte et sandtak i Veblungsnes. Det sto en to-sylindret Heimdal semidiesel på 120 hk i skuta. Den aktre sylindren var sprukket, og folk jeg snakket med trodde jeg ville få båten rimelig. Det ble til at jeg kjøpte båten for 25000 kroner. Jeg fikk slept den til Heimdal motorfabrikk i Molde, Der skiftet vi sylindren og fikk start på den enestående driftssikre motoren. Prøveturen gikk fra Kristiansund med en last rujern

Oversiktsbilde av Hiorthhamn. Saga ligger ved sjøen i forgrunnen. Tømmeropptrekket er godt synlig. (Foto: Kolbein Dahle/Sysselmannen på Svalbard).

til Ila jernstøperi i Trondheim. Der fikk jeg last videre til Tromsø.

I ishavsbyen ble det utført noen reparasjoner og jeg anskaffet en del nødvendig utstyr. Jeg syntes nok det var litt drøyt å seile over til Svalbard alene. Derfor shanghaiet jeg en senesterk kar i 70-årsalderen. Han bar tydelig preg av å ha tilbragt livet på sjøen.

Noen dager seinere ankret vi utenfor sagbruket i Hiorthhamn. Der var alt som høsten før. Jeg startet opp sagmotor, aggregat og traktor. Vi var klare for en ny sesong. Masser av oppdrag. Mellom turene var vi på saga og saget materialer.

Fra Ny-Ålesund fikk vi beskjed om at vi kunne få en skipslast med tømmer. Tømmeret var i sin tid hugget i Karelen i Finland. Skogen hadde stått nær frontlinjen under Vinterkrigen. Det ble sagt at stokene var så fulle av granatsplinter at de ikke kunne sages. Derfor ble partiet brukt som forstøtningstømmer i gruvene. Vi hentet tømmeret og med suveren forakt for advarslene så vi i fantasien digre stabler av de fineste bord og planker. Men vi hadde trukket det korteste strået. Etter en dag på saga hadde vi kjørt bladet i utallige splinter og kuler. Vi måtte bare gi oss. Jeg husker jeg satt på sagbenken og undret meg over hvordan det hadde gått med soldatene når tømmeret var så skamfært.

Vi drev på utover høsten 1974. Seint i oktober ville jeg dra sørover, men våre venner på *Polarbjørn* mente at de var avhengige av *Sandsvalen* for å klare resten av høstsesongens oppdrag for oljeselskapene. Vi ble da enige om at vi skulle få slep med dem over til Norge. Jeg hadde friskt i minne hvordan den seinhøstes turen over havet hadde gått året før. Den 6. novem-

ber kl 0200 møtte vi *Polarbjørn* ytterst i Isfjorden. Vi tredje løkka på *Polarbjørns* 60 favner lange assuransewire inn på ankeret vårt. Så slapp vi ut to lås kjetting og *Polarbjørn* satte full fart. Det var en forferdelig tur over havet. Lille *Sandsvalen* i enden på sleperen med 12 mils fart. Det var en rykking og en slingring av en annen verden. Det var gutter som var glad da vi kom under land ved Hammerfest.

Den vinteren drev jeg sand- og skjellsandgrabbing med *Sandsvalen* på Trøndelagskysten. Da fant jeg en enestående fin, skogdekt øy hvor jeg kjøpte et forlatt gårdsbruk. Nå tok jeg en avgjørelse som kom til å forandre livet. En oktoberkveld i 1975 satte vi baugen i fjæra nedenfor sagbruket i Hiorthhamn. Gode venner fra Longyearbyen var med. Ved hjelp av skipsvinsja, traktor og mannekraft lastet vi hele sagbruket ombord. Dagene var korte. Snøbygene strøk langs landet. Dekkslys og lyskastere sto på. Det siste hivet var traktoren. En Ford 4000 på to tonn. Det var et tungt løft. Da hivet sakte ble svingt over rekka, røyk gaieren på styrbord side. Bommen svingte tvers og brakk en meter fra bomnåla. Det haglet med wire, blokker og vrakgods. Jeg heiv meg ned bak vinsja. Da det stilnet, kikket jeg ut over rekka. Der sto traktoren på bunnen. Bare toppen på motorkassa, eksosrør og luftinntak var over vann. Motoren hakket og gikk. Jeg hoppet uti og huket løs løftewirene, satte meg så i setet med vann til midt på brystet og kjørte i land. Siden jeg først var ute på tur, kjørte jeg likegodt ut i et lite ferskvannstjern like ved og fikk således vasket bort det verste saltet. Noen timer seinere var bommen sveist og riggen på plass. Traktoren kom nå velberget ned i rom-

Saghusbrakka brant 24. august 2000 som følge av fyring i ovnen uten tilsyn. (Foto: Kolbein Dahle/Syssele mannen på Svalbard).

met. Vi gikk bortom kaia i Longyearbyen og satte i land våre kamerater. Så la vi i vei mot Norge. Den 24. oktober gikk vi til kai i Tromsø, bra slitne etter en hard

overseiling. Nå bar det sørover til gården på Hitra. Svalbardsagbruket rasper nå igjennom grov Hitra-furu.

Hotellet i Ny-Ålesund 1936-39

Av Susan Barr

Susan Barr er seniorrådgiver hos Riksantikvaren med polare kulturminner som arbeidsfelt. Hun har arbeidet med polarhistorie og kulturminner siden 1979. Hun var medlem av de faglige referansegruppene for restaureringen av Amundsenvillaen og Telegrafan i Ny-Ålesund i henholdsvis 2011 og 2014. Hun er styremedlem i Norsk Polarklubb.

Introduksjon

Et gammelt avisutklippalbum som dukket opp i en låve på Nesodden havnet gjennom bekjentskap hos undertegnede. Albumet er fra slutten av 1930-tallet og er viet hoteldriften i Ny-Ålesund i denne perioden. Utklippene er på flere språk i tillegg til norsk: tysk (fra både Tyskland, Sveits og Østerrike), nederlandsk, engelsk, fransk (fra Frankrike og Sveits), ungarsk, rumensk, svensk og italiensk. Selv om ikke alle de utenlandske artiklene er lette å tyde, synes de fleste å være begeistret for tilbudet på Svalbard. Albumet var eid av tidligere polarentusiast Paul Røer fra Nesodden og det er nå bestemt at det gis til Kings Bay til utstilling og oppbevaring i museet som er under opprustning og utvikling i Ny-Ålesund.

Bakgrunn for hoteldriften

Som bakgrunn for historien tas med at den sentrale skikkelsen fru Laura Borgen var søster til Adolf Hoels kone. Hoel var leder av Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser (NSIU), forløperen til Norsk polarinstitutt, og han gikk aktivt inn for å skaffe ny aktivitet til Ny-Ålesund etter at uhell, driftsproblemer og underskudd førte til at regjeringen besluttet driftsstans i gruvevirksomheten fra sommeren 1929. Da ble Ny-Ålesund tømt for innbyggere, bortsett fra 2–3 overvintrende vaktmannskap som også drev med fangst. Turistpassasjerskip begynte å anløpe Svalbard for alvor allerede i 1896 og cruisetrafikken økte etter Første verdenskrig. I 1933 skal 20 turistskip ha vært innom Kings Bay. I 1934 begynte *D/S Lyngen* å gå i regulær sommerrute mellom Tromsø og Svalbard – og Kongsfjorden med Ny-Ålesund var et yndet stoppested. I 1937 begynte NSIU å føre turiststatistikk for Svalbard. Den 10. januar 1934 skrev Adolf Hoel til Handelsdepartementet og anbefalte etablering av turisme i Ny-Ålesund med blant annet salg av postkort, bøker, kart og andre suvenirer. Han tilbød at NSIU kunne ordne med å få tak i kapital og varer og i tillegg kunne finne salgspersonell. Kings Bay Kull Comp. a/s (KBKC) kunne administrere lokalene og lønne noen av personellet. NSIU og KBKC kunne deretter dele overskuddet. Hoel oppmuntret

Den Norske Husflidsforening til å selge husflidsprodukter der om sommeren (Barr 2003:189–190).

Hotellet ble etablert i 1936 og skipsreder Jakob Kjøde, Bergen sto for kapitalen de to første årene. Fra 1928 hadde Kjøde det meste av transport til og fra Svalbard av kull, passasjerer og varer. I 1938 fikk fru Borgen ved annen gangs søkning bidrag og lån fra staten forutsatt at det ble dannet et aksjeselskap for hoteldriften og dette ble gjort i juni 1938. Elleve personer var engasjert sommeren 1938 til å drive hotellet og oppussing av bygninger for formålet og både den tidligere direktørboligen (kalt *Villa*, nå *Amundsenvilla*), lege- og ingeniørboligen, Arbeidermessa, en familiebrakke og en arbeiderbrakke ble innlemmet i konseptet etter avtale med KBKC. Kullselskapet var bare glad til at bygningene ble vedlikeholdt. Driften gikk utmerket og den store mannskapsbrakken var ferdig innredet til hotellbruk 3. september 1939 (dagens Nordpolhotellbygning). Hanoa (1993) skriver at en innvielsesmiddag denne dagen skulle markere ferdigstillelsen, men under middagen løp inn meldingen om at Tyskland hadde angrepet Polen. Alle reiste hjem og det ble slutten på Nordpolhotell-eventyret for denne gangen. Avisutklippene forteller denne historien på en litt annen måte – se under til slutt.

Da *Amundsenvillaen* ble restaurert i 2011 var opphavet til veggmaleriene i det som var ”Nordpolbaren” under hotelltiden et spørsmål det ikke var mulig å få sikkert svar på. Inkludert i hotellhistorien som utklippene forteller om fantes også informasjon om dette med maleriene.

Avisutklippene forteller følgende:

Det er flere som nevnes i forbindelse med det første skrittet mot et hotell i den nedlagte gruvebyen, men særlig Adolf Hoel går igjen i omtalene som den som fikk ideen. Fru Borgen utropte ham som initiativtakeren. Både Landslaget for Reiseliv i Norge og NSIU ved Adolf Hoel hadde visstnok anmodet Troms Fylkes Dampskibsselskap (TFDS) om å ta seg av spørsmålet om hoteldrift i Ny-Ålesund, nå som *Lyngen* hadde opprettet en svalbardrute om sommeren. *Gudbrandsdølen* og *Ålesunds Avis* er de eneste som mener at eieren av Golå Høifjellshotell, Ole Chr. Randgaard, hadde bedt Handelsdepartementet, Reiselivslandslaget, NSIU og TFDS om samarbeid om hotelletableringen, samt at Randgaard fikk leid noen av bygningene i Ny-Ålesund som hadde stått tomme og ubrukte i flere år. Hans

Fru Borgen 1937.

Fru Borgen t.h. på Lyngen, ukjent år, men kanskje med datteren Eva i 1936.

deltakelse bekreftees ikke noe annet sted. Det var imidlertid Hoels svigerinne og tidligere oldfrue på Golå høyfjellshotell, fru Borgen, som ble satt på oppgaven. Fru Borgen hadde også vært oldfrue ved Hotell Terminus i Bergen. Det heter seg at hun hadde forhørt seg med KBKCs disponent Arne Brøgger om å overta en av de mest komfortable bygninger i gruvebyen.

Fra fru Borgens ankomst til Ny-Ålesund 4. juli, ukjent år, men antagelig et av de første, da det ser noe uforberedt ut.

Fru Borgen og hennes datter Eva reiste nordover med NSIUs ekspedisjonsskip *Polarbjørn* i slutten av juli 1936 for et to-måneders opphold i Ny-Ålesund og hotelletableringen fikk bred dekning i pressen – antagelig med god hjelp av Hoel. Den danske sendemann til Norge 1932–39, Henrik Kaufmann, reiste også nordover med NSIUs ekspedisjon og ble hotellets første gjest. Andre gjester den første sommeren var både forskere og turister og klientellet var meget internasjonalt, inkludert tre skotske damer og to engelskmenn.

Første driftsår 1936

Adolf Hoel kunne fortelle fra driften sommeren 1936 at det var direktørboligen (*Amundsenvilla*) som huset gjestene under navnet North Pole Hotel, og at maleren Gunnar Wefring, som også var med NSIUs ekspedisjon, og Hoel selv hadde bodd der

Fru Borgen sammen med fru Hoel i 1938.

i noen dager. Det var utvidelsesmuligheter til flere bygninger og det var blitt solgt husflidsgjenstander for 3000 kr (tilsvarer kr 102 525 i dag). Det viste seg at turister foretrakk suvenirer som bar preg av Svalbard, slike som utskårne gjenstander av hvalrosstann, reinsdyrgevir eller hodeskaller, selskinnstøfler og lignende. Hoel så for seg at man kunne utvide turistenes opphold med aktiviteter som også Hamburg-Amerikalinjen hadde etterspurt som hundspannturer og turer med forskere på breer. *Lyngen* var innom hver 14. dag og hotellet var sikret fersk fisk og mulighet til å bruke kjølelageret på Fiskeristasjonen som var blitt opprettet i Ny-Ålesund i 1935 – enda et tiltak for å holde liv i den nedlagte gruvebyen. Materialer både fra en lagerbrakke i marmoranlegget Ny-London tvers over fjorden og fra luftskiphangaren i Ny-Ålesund var blitt hentet til byggingen av fiskeristasjonen og sytten mennesker oppholdt seg på stasjonen sommeren 1936. Fru Borgen kunne fortelle at hun var blitt svært begeistret for Ny-Ålesund med dets praktfulle natur og med sol døgnet rundt. Når hotellet var blitt så pass godt besøkt uten reklame, kom det nok til å bli en suksess med mer omtale i fremtiden.

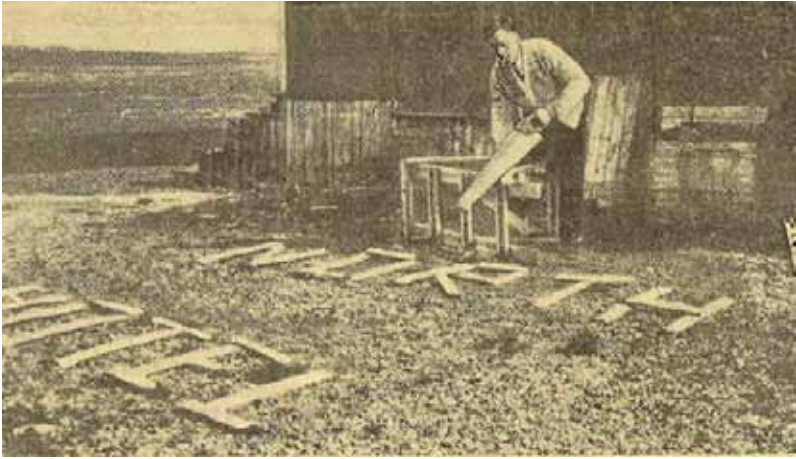
Høsten 1936 søkte fru Borgen Tiltakskommisjonen om et lån for å pusse opp aktuelle hus for driften, men dette ble avslått av regjeringen. Skipsreder Jacob Kjøde i Bergen, som også var involvert i Fiskeristasjonen, gikk imidlertid inn med den nødvendige kapitalen.

Sesongen 1937

I begynnelsen av juli 1937 reiste fru Borgen nordover igjen med *Lyngen*, sammen med

to språkkyndige mannlige assistenter og to piker – en gruppe som var beskrevet i en annen avis som en kokke, stuepike, student frk. Brit Hofseth og sønnen til fektemester André Drevon som skulle ta seg av hundekjøringen mm for turistene. Alle var sagt å være språkmektige. Brit Hofseth var geologistudent og ble svært betatt av svalbardnaturen. To år senere deltok hun på NSIUs ekspedisjon til Øst-Grønland. Hun døde i 1941 bare 24 år gammel (Gunnar Holmsen har skrevet en minneartikkel i *Polarårboken 1941*:10). Også med på skipet var de første gjestene: Tre finske vitenskapsmenn og en tysk alpinist. Husfliden hadde sendt med keramikksuvenirer av isbjørn og moskus. *Aftenposten* kunne fortelle leserne at det var meget gledelig at dette hotellet var opprettet, da man ellers kunne ha fryktet for at andre nasjoner ville ha tatt opp ideen. ”All den stund vi har overhøihetsretten over landet plikter vi også å løse en sak som denne”. Fru Borgen skulle denne sommeren også åpne en kaffistove i KBKCs funksjonærmesse som fiskerne nok ville få glede av. Dette ble imidlertid ikke noe av i 1937, kanskje fordi linefisket slo fullstendig feil og det var derfor få norske fiskere – men en hel del færøyske. Hvorfor de færøyske fiskerne ikke ville eller ikke skulle få bruke en kaffistove ble ikke forklart.

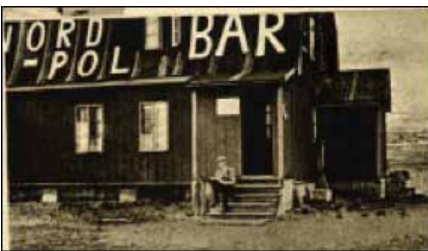
”Villaen” (direktørboligen/Amundsenvillan) ble igjen brukt i 1937, sammen med lege- og ingeniørboligen (en horisontalt delt tomannsbolig) og en arbeiderbrakke. Bygningene var alle umalte trevillaer i den alminnelige villastilen som var moderne i 1916. Arbeiderboligen var innredet til personalet, Villaen til ”socie-

Mr Healey laget hotellets første navneskilt, på det som i dag heter Amundsenvillaen.

tetsbygning” og lege- og ingeniørboligen til soveværelser. Enkelte av værelsene var tapetsert, men de fleste var bare malt. Utstyret var spartansk, men det fantes et piano. Det var også en radio, "men den

har man ingen glede av da det er for lyst der oppe". Dette kan virke som et merkelig utsagn, men forklaringen er at det tradisjonelt var svært dårlige lytteforhold om sommeren på Svalbard på grunn av solaktiviteten. Langbølgeradioen fungerte stort sett best om vinteren, dvs i mørket. Oppvarming av bygningene var ved kull som ble hentet pr jernbane fra kolossale kullhauger og hotellet betalte med kr 7,- pr tonn fritt tilkjørt. Toget *Toa* ble brukt til diverse logistikkoppgaver mellom kaia og byen i tillegg til kullhaugene. Boprisen på hotellet var ca. kr 10 pr døgn (= i dag ca. kr 318). Hotellet hadde skjenkerett for øl, vin og brennevin og *Aftenposten* meddelte i august 1937 at hotellet ennå ikke hadde noe offisielt navn. Allikevel ser en på fotografier som var publisert samtidig (14.8.1937) at *North Pole Hotel* var skrevet på taket til Villaen med bokstaver satt sammen av gamle tønne-staver. Navneskiltet var laget av engelskmann John Healey som var blant de første gjestene og som i tillegg foresto dåpen.

Navneskiltet ble etter hvert fornorsket og Villaen ble til bar etter utvidelse av hotellets bygningsmasse.

Det var planlagt at hoteldriften skulle spesialisere seg på sledeturer på innlandsisen, fjellbestigninger, jakt på ringsel og storkobbe og, når fredningstiden tillot det, jakt på fugl. Et dampbad fra gruvetiden kunne bli satt i stand til gjestene. De fleste besøkende til Ny-Ålesund var imidlertid cruiseturister som – da som i dag – brukte sin tilmålte tid til å se seg om og kjøpe det de kunne av suvenirer. Fru Borgen kunne fortelle at suvenirsalglet gikk bedre i 1937 enn første året. De tyske turistene kjøpte mer enn året før og det gikk mest i husflidsvarer som tøfler av steinbitskinn, strikkeluer og skjerv. Husflidsutsalget var i den forhenværende arbeidermessen og kino. Reveskinn, fossiler og flyfoto fra NSIUs flyfotografering av Spitsbergen ble også budt frem. Det var et problem for postkortsalglet at de ikke også hadde frimerkesalg og turistene måtte tilbake til *Lyngen* for å få tak i frimerker og så komme tilbake med kortene for å få "Kingsbay"-stempelet. Så til neste år skulle fru Borgen søke om å få postkontor. Én forskjell fra nå var imidlertid at turistene hadde anledning til å stikke innom hotellet og kjøpe seg en drink i baren. Det var også mulig å sende telegram fra telegrafstasjonen. Denne sommeren var det visstnok 15 innbyggere i gruvebyen fordelt på hotellet, fiskeristasjonen og to faste vaktmenn som var de eneste innbyggerne om vinteren. Ti til tolv "flytende hoteller" kunne være innom i løpet av sommeren.

Fru Borgen var fornøyd med driften sommeren 1937, med de 7–8 sengene i stadig bruk. Hun så for seg utvidelser til neste år. Blant de ca. 30 hus i gruvebyen mente hun at bl.a. en arbeiderbrakke ville egne seg utmerket etter oppussing og

ominnredning. Det var også god plass i funksjonærmessen, med soveværelser i annen etasje, og dampbadet i byen kunne settes i stand. Det var i tillegg flere badekar i forskjellige hus. Det hadde ikke vært norske gjester, men bl.a. en indisk offiser, en nederlandsk godseier og to amerikanske damer. Tre finske meteorologer sang og spilte i baren på pianoet som var blitt funnet i ett av husene og båret inn i Villaen og så stemt av en tysk kjemiker. Gjestene ellers ruslet i fjellet, tok båtturer til Ny-London og Kongsbreen og hjalp med å ekspedere når turistbåtene var innom. Fru Borgen hadde planer om å tilby røyefiske i Krossfjorden og lage skirenn på breen. Intervjuene som gjestene hadde i sine hjemlige aviser etter opplevelsen hjalp til å spre informasjon om hotelltilbudet. I motsetning til i dag ble isbjørner aldri nevnt.

Sesongen 1938

For sesongen 1938 gikk regjeringen med på å yte lån på kr 15 000 og bidrag på det samme (til sammen kr 30 000 = i dag kr 911 000) til fremme av reiselivet forutsatt at kr 20 000 i tillegg ble skaffet fra private kilder. Disse midlene ble skaffet og et aksjeselskap ble dannet med direktør Ivar Giæver-Krogh i Bennetts Reisebureau, advokat Leif Nagell-Erichsen (*Aftenposten*) og Adolf Hoel i styret. Hanoa (1993) nevner også Det Bergenske Dampskibsselskab, skipsreder Martin Karlsen, SNSK a/s, stormagasinet Steen & Strøm i Oslo og de tre Oslo-bryggeriene som representert i styret. Fem damer og fire menn skulle betjene hotellet denne sommeren. I tillegg til ingeniør- og legeboligen som ble brukt

i 1938 til hotellrom og funksjonærboliger skulle det denne sommeren også settes i stand en stor arbeiderbrakke og to familieboliger, 12 senger i alt. Brevhus skulle også åpnes for den to-måneders driften i juli–august og Norsk trekkhundklubb stilte et hundespenn med fører til disposisjon for turer. Blant alle planene var det også snakk om å forlenge jernbanen for å kjøre turister litt ut i naturen. Det var i tillegg på tale å opprette et fangstmuseum ved at ett av husene ble innredet som en fangsthytte med proviantlager for to mann for en vinter, utstyr og redskap, klær og fotografier. Skinn og utstoppede fugler skulle også utstilles.

Flere aviser, inkludert *Dagbladet* og *Norges Handels- og Sjøfartstidende*, rapporterte 2. august 1938 at det var blitt

feiret bryllup i hotellet mellom fangstmann Olaf Lian og piken Astrid Bertheussen fra Tromsø. Det var 24 gjester og det ble holdt taler av blant andre sysselmann Marlow, fiskerikonsulent Thor Iversen og magister Koefoed. Et annet referat forteller at det på menyen stod brun suppe, stek og gele til dessert – en finfin middag. Gjestebudet var i referatene nå vokst til 40 stykker og Adolf Hoel fortalte da han ankom fra NSIUs ekspedisjon at han hadde hørt rykter om festen helt oppe på Nordaustlandet. Bruden fra Tromsø hadde hatt med seg sitt to måneder gamle barn, og barnet ble døpt da presten senere kom oppover fra Tromsø. Ekteparet skulle overvintre som vakter i Ny-Ålesund 1938–39 mens barnet ble sendt tilbake alene til Tromsø – en får tro at det ble fulgt av andre voksne.

Noen av ekspedisjonsmaleriene i dagens Amundsenvilla. (Foto: Susan Barr).

I begynnelsen av august var innredningen av flere bygninger omtrent ferdig og hotellet hadde hatt både norske, tyske, polske og engelske gjester, i tillegg til at det hadde vært anløp av ni cruiseskip med til sammen 3000 passasjerer. Både postkontor og telegrafstasjon var i drift og det var anløp hver tolvte dag av ruteskipet *Lyngen*. Hundeføreren, Erik Schönheyder, kunne fortelle ved retur til Tromsø med *Lyngen* 17. august at det ikke ble så mye hundekjøring på grunn av lite snø på breene, men han hadde rukket å gå opp flere ruter som skulle inntegnes på et kart for turistene. Han nevnte også at den ene ferdige hotellbygningen (= Villaen) hadde fått innredet "Nordpolen Bar" i første etasje og det var dekorert av malerne Drevon og Gran med motiver fra forskjellige nordpolsekspedisjoner. Robert Drevon hadde vært bl.a. hundekjører året før. Disse maleriene er nå en spennende del av den nyrestaurerte Villaen (Amundsenvillaen). Malermester Petter Gran, Oslo fortalte til *Nationen* 6. september 1938 at han hadde malt Nordpolhotellet den sommeren: Det store huset og annekseene. Han hadde holdt på i to måneder, ofte 14 timer i strekk. I hotellets første etasje kunne han fortelle at det var en fin spisestue - salong, kjøkken og kontor for fru Borgen. I annen etasje åtte svære hotellværelser. I tillegg var det to annekser med soveværelser, samt Villaen hvor Amundsen og de andre store karene hadde bodd. Den var nå innredet til bar – Nordpol bar. "Her har vi malt fine dekorasjoner. Drevon jr., som er Bennetts representant på Svalbard, har laget tegningene, og jeg satte på farver. Drevon er meget flink til å tegne. Turistene fotograferte maleriene fra alle kanter og

ender. Vi har selvfølgelig malt isbjørner, *Fram*, *Gjøa*, *Maud* og luftskipet *Norge*. Det er blitt riktig fint, om jeg skal si det selv". I et annet utklipp var "nordpolsekspedisjoner" nevnt, inkludert også *Italia* og *N24* og *N25*. Robert Drevon ble senere en kjent illustratør av bøker særlig om fiske og friluftsliv. Disse utklippene ga derved den endelige løsningen på hvem det var som hadde stått for maleriene i Amundsenvillaen.

På spørsmål fra *Nationen* om det var forbud på Svalbard svarte Gran "Nei, det skal jeg si det ikke er. Altså, bare for turistene. De får komme inn i baren og nyde alt de ønsker. ... Fiskerne får derimot ikke lov til å gå inn på baren". Gran fortalte i tillegg at Erik Kleve, som hadde studert hotellfaget i Paris, var bartender og han vartet opp med minst 100 drinker inkludert cocktailen han kalte Isbjørnkyss. Den var sterke saker som turistene satte pris på. Noen oppskrift er det imidlertid ikke opplyst om. Det hadde bare vært fire-fem gjester på hotellet den sommeren mente han, men det ville sikkert bli flere til neste år. *Aftenposten* kunne imidlertid fortelle 23. september 1938 at omkring 5000 turister hadde besøkt Ny-Ålesund den sommeren.

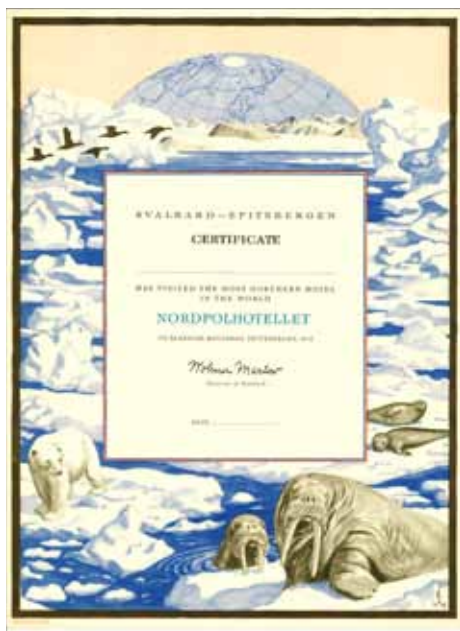
Skjebnens år 1939

I 1939 skulle selve hotellet flyttes fra Villaen, som nå var viet Nordpolbar, og over til det som er dagens Nordpolhotell. Sommeren 1938 hadde det vært mye ombygning og innredning og nå var tre bygninger helt ferdige. En av de store arbeiderboliger (som før hadde plass til 64 mann som det sto i ett utklipp) var nå fullt ferdig med 12 enkeltværelser og

hyggelige salonger, svært moderne med møbler og utstyr fra Steen & Strøm i Oslo. Lege- og ingeniørboligen hadde nå gjesteværelser i annen etasje og kaffistove og salong i første. Kaffistova var ment mest for fiskerne og hadde blant annet radio slik at fiskerne kunne høre nyheter. Sommeren 1938 hadde det vært 165 anløp av 65 fartøyer, mest fiskefartøyer. Det ble nevnt at vintrene var blitt mildere og en hadde for første gang opplevd isfritt farvann om vinteren. I år skulle det være 16 gjestesenger og ni ansatte, hvorav syv damer. Barkeeperen ved Grand Hotell i Oslo, herr Birger Nielsen, var engasjert til Nordpolbaren. Styrmann og fangstmann Kristen Lorentzen Bjørkeng skulle være altnuligmann. Tolv høns skulle også være med og danne verdens nordligste hønsegård. Kunstner Øivind Sørensen hadde

laget et pent sertifikat til gjestene som bevis på at de hadde bodd på verdens nordligste hotell. Det var også spesielle merkelapper til koffertene. Sesongen skulle vare til *Lyngens* siste tur 4. september.

Året var jo 1939 og fru Borgen var inne på noe da hun nevnte i et avisintervju at ”*Bare den internasjonale situasjon kunne bedres så vi får gjester*”. Fjorten store turistskip hadde ankommet forrige året og et lignende antall var ventet dette. Det var håp om at en stortingskomite skulle komme på besøk. Posthus og suvenirsalg skulle også bestyres og telegrafist August Syvertsen skulle betjene telekommunikasjonen. Det kunne meldes midt i sesongen at det gikk ganske bra ”tross krisen”. Gjestene var fremdeles internasjonale og forlystet seg med jakt med kamera og/eller gevær, båtturer på fjorden, fiske,

Sertifikat fra Nordpolhotellet – undertegnet av sysselmann Wolmer Marlow – og bagasjelapp.

Den delen av hotellet hvor bl.a. de nederlandske forskerne bodde i 1939.

spaserturer under midnattssolen, kanskje litt skigåing og ikke minst hyggelig samvær i salongen med cocktails rundt sprakende peis. Ekstra forlystelse var det når turistbåtene var innom og man kunne late som om man bodde der høyt i nord hele året. Pensjonsprisen var nå kr 12–18.

Det kunne også fortelles at det var designet en svalbarddrakt, som bestod av selskinnsvest, isgrønn ullbluse, mørkebrunt foldeskjørt, selskinnsstøvler og en smart liten skinnlue. Suvenirselger Hilde Sommerfelt kunne fortelle at dette slo veldig godt an hos turistene: Engelskmenn, tyskere, franskmenn og italienere. Engelskmennene var de beste kundene, tyskerne de dårligste, mens italienerne prutet i vei. Rekordomsetningen var under *Stavangerfjords* besøk, da det ble solgt suvenirer, postkort og drinker på et par timer for kr 1800 (i dag kr 54 680). Baren var oasen for samtlige turister ble det sagt.

Journalist Andreas Markusson skrev i *Arbeiderbladet* om sitt besøk med *Lyngen* til Ny-Ålesund i 1939. Han bemerket først den nedlagte gruveaktiviteten og luftskipshangaren, begge vitner om tidligere tiders herligdom. Blant de tomme husene var det suvenirbutikken, hotellet og baren som nå holdt et visst

liv i bebyggelsen. Men, allikevel, mente han at Ny-Ålesund fremdeles var et slags sentrum, men nå konsentrert rundt havnen. Det var fiskeskøyter, fiskeristasjon med lege ansatt av Sosialdepartementet, og turistskipene. Lege Holager hadde mye å gjøre, da helsetilstanden hos fiskerne ikke var god. Hotellet hadde imidlertid vakker og koselig spisestue og salong, og var ellers svært moderne, men han kunne fortelle at urolighetene ute i Europa gjorde at det ikke var så godt gjestebelegg som året før. Overskriften på Markussons lange artikkel fra Svalbard var ”*Svalbard er ikke noe lyst eventyrland*”, og det var mye negativ omtale, også av hotellet. Det var relativt unødvendig, mente han, da de fleste besøkende til området hadde andre ærender enn å slange seg i solveggen. De var forskere, kunstnere og publicister som kunne bo bra nok og billigere i samarbeid med fiskeristasjonen, slik som legen og telegrafisten gjorde. Så fortsatte han:

”Men er hotellet en misforståelse, så må baren betegnes som en dårlig spøk. Bartender fra Grand i Oslo! Hva i all verden han skal der? Jo, når de flytende hotellene kommer innom en snartripp liker utlendingene å få en drink, blir det opplyst. Og så kan sjølsagt ikke en dram eller en pjoletter gjøre det. Nei, vi må være på høyden og kunne servere cocktail. [...] Ja, jeg lot meg fortelle at foretaket hadde statsstøtte. Hvis det er tilfelle, bør det i allefall regnskapsmessig posteres på hotellets konto. Men ellers er der nå så mange, mange andre ting her oppe som burde nytte godt av Statens penger framom et luksushotell og en bar”.

Det kan nevnes at ingressen på avisartikkelen var: ”*Nordpolsbyene*” er grå ute og

grå inne. Folk arbeider for å holde ut, men inntektene dekker langt fra de savn og vansker arbeiderne har med familiene heime i Norge. – Sunnhetstilstanden er ikke god hverken blant fiskerne eller gruvarbeiderne. Interessant nok har Markusson en annen vinkling i den lange artikkelen han skrev til avisen Tromsø om samme turen. Her konsentrerer han seg om fangstmennene som Lyngen satte i land her og der. Han intervjuer dem og ”Igjen blir jeg slått av hvorledes ordene liksom tar kjærlig om det alt sammen her oppe. Landet her oppe er slett intet forvisningssted, og livet her oppe ikke noe martyrium”. Faktisk, skriver han, misunner han dem aldri så lite. Men de var frie fangstmenn, ikke bundet og utnyttet som gruvarbeiderne.

Etter hjemkomst fra 1939-sesongen kunne fru Borgen fortelle at den hadde gitt et relativt bra resultat, men krisen i Europa hadde satt sitt preg. Det kom bare åtte turistbåter innom mot 13–14 året før. Amerikanerne var engstelige og sviktet denne gangen, men det kom tysk, franske, engelske og norske turistbåter. Det ble imidlertid flere faste hotellgjester slik at det økonomiske resultatet antagelig ble bedre enn året før. Blant gjestene var

Hotellet i 1939. (Foto: Hilda Sommerfelt).
Fra avisutklipp.

J.P. Strijbos t.v. på hotellet etter sin redning.

en svensk kunstmaler og to nederlendere hvorav den ene, journalist og fugleforsker Jan P. Strijbos, hadde skapt bekymringer da han forsvant og ble borte i tre dager. Det viste seg at hans kajakk var blitt skylt bort av bølgen etter isbrekalving og han hadde besværligheter med å komme seg tilbake over land.

Det har dessverre ikke vært flust med interiørbilder i albumet. montasjen under, fra et avisutklipp, viser Villaen til venstre, fru Borgen, og et interiør til høyre. Montasjen finnes i en helsides artikkel i *Deutsche Zeitung in Norwegen* av 1. desember 1940 med overskriften *Das Nordpolhotel*. Selve artikkelen sier ikke annet enn mange andre artikler om hotellet, dvs at det ligger så langt nord og om tilbudene som turer, mv som gjestene kan benytte seg av. Dette er den siste artikkelen i albumet – forståelig nok gitt datoen og tilhørende omstendigheter.

Krigen brøt ut 1. september 1939, den dagen hotellbesetningen reiste hjem. Da meddelelsen om Molotov-Ribbentrop-pakten 23. august mellom Tyskland og Sovjet hadde kommet på radioen bodde en østerriker, en fransk dame og en fransk herre på hotellet. I følge fru Borgen ble

Dette avisutklippet viser Villaen til venstre, fru Borgen, og et interiør til høyre. Montasjen finnes i en helsides artikkel i Deutsche Zeitung in Norwegen av 1. desember 1940.

østerrikerer begeistret og mente at det nå ikke kunne bli krig, mens de franske fortvilte og mente at dette nettopp gjorde krigen uunngåelig.

Krigsårene og etterpå

Det ble ingen lystreiser til Svalbard i 1940 og det var selvsagt ingen forhåpninger om hoteldrift mens krigen pågikk. Gruve drift hadde så vidt blitt satt i gang igjen i Ny-Ålesund sommeren 1941 grunnet behovet for kull, men den allierte krigsledelsen i London besluttet at alle på Svalbard, norske og sovjetiske, skulle evakueres. Den 29. august 1941 ble de ca. 30 menn og kvinner i Ny-Ålesund evakuert, først til Longyearbyen så Skottland. Det var deretter ingen organisert aktivitet i Ny-Ålesund under krigen, men enkelte båter var innom og mannskap romsterte i og stjal fra husene. En norsk patrulje under kaptein Ullring overnattet på hotellet i juni 1943. Bygningene ble også beskutt fra sjøen i løpet av 1943–45 og hotellet fikk et stort hull i taket. Til slutt ble en

del utstyr borte og interiører ødelagt av mannskap på norske fiskeskøyter rett etter krigen (Hanoa 1993).

Adolf Hoel var medlem av NS under krigen og ble i 1945 avsatt fra alle sine polare stillinger og oppgaver inkludert styrevervet i Kings Bay Kull Comp. a/s som han ble valgt på nytt til i mars 1941. Nå var markedet gunstig for kull og Ny-Ålesund ble igjen en aktiv kullgruveby. Hotellkonseptet som hadde vært så vellykket og lovende i perioden 1935–39 ble ikke tatt opp igjen på samme måte. Et nytt forsøk på hoteldrift ble imidlertid gjort i 1965 og 1966 i regi av Troms Fylkes Dampskibsselskap, men det ble ikke noen suksess og driften ble lagt ned igjen for siste gang (Brox 1990).

Den restaurerte Villaen i 2014. (Foto: Susan Barr).

Kilder

Avisutklippalbum.

Barr, S. 2003. Norway – A consistent polar nation? Annet opplag. Fram Museum.

Brox, J. A. 1990. Nordpolhotellet, Spitsbergen - Svalbard. I: Troms Line news, Årgang 2, Nr. 5, 18.05.1990.

Hanoa, R. 1993. Kings Bay Kull Comp. A/S

1917–1992. Fra gruvedrift til forskningsservice på Svalbard. Schibsted.

Statistisk sentralbyrås Konsumprisindeks på www.ssb.no.

Hvis ikke annet er angitt, er illustrasjonene tatt fra avisutklipp. En spesiell takk til P.K. Reymert for henvisningen til artikkelen til Brox.

Et besøk på Bettyfjellet

Av Monica Kristensen og Neil McIntyre

Monica Kristensen er fysiker og glasiolog. Hun er Dr. phil fra Cambridge og særlig kjent for sine overvintringer i Ny-Ålesund (1976–78) og sine mange ekspedisjoner i Arktis og Antarktis. Hun har arbeidet som forsker og leder for Vervarslinga for Nord-Norge ved DNMI, direktør i Kings Bay og generalsekretær for Rednings-selskapet. Hun har også skrevet ni bøker innenfor sjangerne dokumentar og skjønnlitteratur, mest fra polarom-rådene. Hun er tildelt flere nasjonale og internasjonale utmerkelser, blant annet Royal Geographical Society's gullmedalje for sitt arbeid i Antarktis.

Neil McIntyre er glasiolog og spesialist på fjernmåling. Han er Dr. phil fra Cambridge. Han har arbeidet ved Mullard Space Science Laboratory og senere ved Earth Observation Group i Farnham. Neil McIntyre arbeider nå som direktør ved Deloitte.

Egentlig hadde vi tenkt å stikke innom Bettyfjellet på vei til Sydpolen, så stor var selvtilliten vår under planleggingen av ekspedisjonen "90° Syd". Men avreisen fra Hvalbukta ble forsinket med over en måned og vi hadde dårlig tid. "Polpunktet først," sa vi til hverandre ved starten 17. desember 1986. Heldigvis. Hadde vi forsøkt oss på Bettyfjellet fra Rossis-siden hadde vi antagelig omkommet, eller i hvert fall blitt sterkt forsinket på veien sørover.

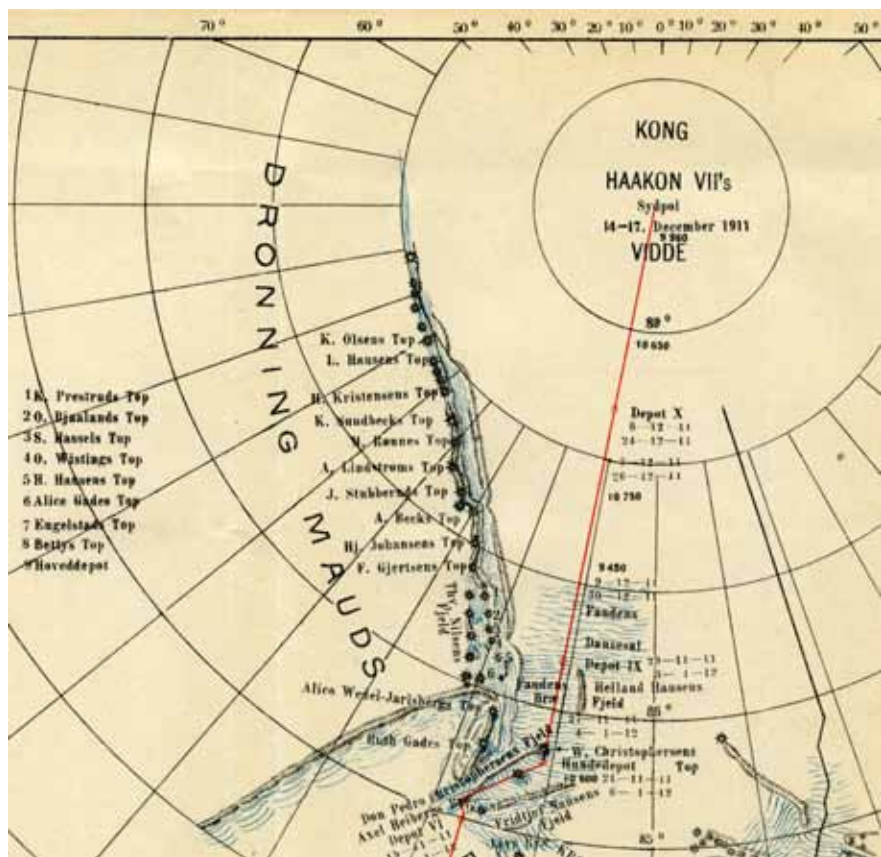

Betty Andersen (Foto: Wilse © Norsk Folkemuseum).

Bettyfjellet nåes altså tryggest fra et sted høyt oppe på Axel Heiberg-breen, det vil si på hjemveien. Ikke mange ekspedisjoner tar hele turen til Sydpolen og tilbake. De fleste mener at ferden er unnagiort når de har nådd den amerikanske basen med den røde og hvite staken som markerer det seremonielle polpunktet. Det er kanskje derfor at Bettyfjellet er så dårlig besøkt? Så vidt jeg vet har ingen vært der etter oss, men jeg kan jo ta feil¹. Det er ikke alle ekspedisjoner som blir fulgt like tett av mediene som oss.

Vi hadde dårlig tid på hjemveien,

¹ Redaktørens merknad: Briten Henry Worsley var der i 2011.

Det er vanskelig å se Bettyfjellet på dette kartet, og den røde streken viser heller ikke en "naturlig" rute. Til det er den for snorrett. Bettyfjellet er markert med tallet 8 ved midten av kartet og rett over nederkanten der ruta gjør den siste svingen. (Fra: boken "Sydpolen" av Roald Amundsen, 2. bind).

også – hadde brukt opp verdifulle dager på polplataet med vitenskaplige undersøkelser for den Europeiske romfartsorganisasjonen, ESA. Allikevel følte vi oss forpliktet til i hvert fall å gjøre et forsøk på å bestige fjellet og finne varden. Dette var det en god grunn til. Før vi dro fra Norge hadde vi selvsikkert påtatt oss et oppdrag. Vi skulle feste en minneplakett på varden, laget i bronse og bekostet av Roald Amundsens Minnefond, et fond

som ble opprettet i desember 1930 på initiativ av Norsk Presseforbund.

Roald Amundsen hadde oppkalt fjellet der varden sto etter sin kjære barnepleierske og senere husholderske, fru Betty Andersen. Hun var opprinnelig svensk (egentlig navn Betsia Andersson) og kom til Amundsen-familien i 1856 som attenåring da hun fikk jobb på en av skutene til Roalds far. Etter hvert ble hun vervet til å passe på de fire guttene

i Amundsen-familien. Roald var yngst. Deretter var hun i familiens og hans tjeneste helt til hun døde i 1923, åttifem år gammel.

Roald Amundsen oppkalte flere fjelltopper etter kvinner han beundret, men det var bare på Bettytoppen han bygde en varde. I varden la han en skriftlige erklæring om at ekspedisjonen hadde kommet til Sydpolen først, skrevet med blyant på et blad av dagboken sin han hadde revet ut. Også på selve polpunktet hadde Amundsen tatt seg tid til å etterlate håndfaste bevis for at han hadde nådd helt frem, blant annet et brev til Kong Haakon VII. Dette brevet ble senere funnet i teltet der Robert Falcon Scott og to av ekspedisjonsdeltagerne hans lå døde.

I årene før Sydpolekspedisjonen hadde Roald Amundsen opplevd at en rekke påstander om å ha nådd Nordpolen, var blitt avvist. Kanskje det hadde gått mest inn på ham at Frederick Cook, hans gamle venn fra den belgiske Gerlache-ekspedisjonen (1897 til 1899), ble betraktet som en simpel bedrager etter at han offentlig hadde hevdet at han hadde nådd Nordpolpunktet våren 1908. Det var også de som sa at Amundsens egen snuoperasjon og valg om å satse på Sydpolen var foranlediget av Robert E. Pearys erklæring om å ha nådd Nordpolen i april 1909. Peary's påstander var blitt møtt med atskillig mer tillit enn Cooks krav. Uansett forsto Roald Amundsen at det var om å gjøre på alle tenkelige måter å dokumentere ruta til og fra Sydpolen. En steinvarde på Bettyfjellet kunne synes som den sikreste oppbevaringen av et uangripelig bevis. Dette skrev han selv:

”Da vi hadde fullført hele oppaknin-

gen og hadde alle ting klart, gikk et par av os bort til Bettytoppen og samlet så mange forskjelligartede stenprøver, som vi kunne komme over. Samtidig ble der bygget en stor stenvarde, og en dunk med 17 liter petroleum, to pakker fyrstikker indeholdende 20 æsker samt en beretning om vor færd blev etterlatt der. Mulig kan disse saker en gang i fremtiden komme vel med.” (Fra: Roald Amundsen, ”Sydpolen”, bind II, Christiania 1912).

Tidlig i februar 1987 hadde vi ikke noe håp om å finne det håndskrevne notatet Roald Amundsen la igjen på toppen av Bettyfjellet. Vi visste at varden allerede var funnet av andre og var blitt besøkt nesten seksti år tidligere, av den amerikanske polarforskeren Laurence M. Gould, deltager på admiral Richard E. Byrds første ekspedisjon til Antarktis (1928–30). Geologen ledet en 1500 miles lang ekspedisjon med sleder og hunder langsmed Herbertfjellene, delen av en fjellkjede som strekker seg helt fra Dronning Maud Land på den andre siden av Antarktis-kontinentet. Gould må ha visst om Roald Amundsens beskrivelse av Bettyfjellet og varden på toppen. Varden er, så vidt jeg vet, ikke synlig fra noen fremkommelig rute, verken på oversiden av fjellet, eller rundt det på Rossis-siden.

Den 26. januar 1949 holdt professor Gould et foredrag i Det Norske Geografiske Selskab i Oslo. Der fortalte han om funnet av varden og om notatet fra Roald Amundsens dagbok. Med hans egne ord, slik forhåndsannonsert i Aftenposten 19. januar 1949:

”Helt siden jeg fant dagbokbladet har jeg oppbevart det i en stålboks hjemme i Minnesota. Mange, både museer, organi-

6-7 janr. 1912.

Gjædde å innbrikte polen
14de - 16de decembre 1911.

Bestemt ved den samme
sydpolen - kom ved ved Vi Linné & Sør
brennstoffet ved 86° S. Br. samt disse
sammes forløstede i en nyttie fjell-
kjede mot S.O. kan iaktte denne
kjedes utstrømning till 88° S. Br. Samt
sydpolen - ifra luffen å dømme - strækker
kun see ved de i samme utstrømning over
det antakelige kontinent. - Passede dette
sted på tilhøve med en forvigning for bedage
Løst, 11 nummer. Allt well.

Roald Amundsen

Roald Amundsens håndskrevne notat som ble funnet av Laurence M. Gould på Richard E. Byrds Antarktis-ekspedisjon i desember 1929. (Etter fotografi fra Carleton College Archives, USA).

sasjoner og privatpersoner, har gjerne villet ha det, men det har hele tiden vært min urokkelige mening at disse 75–100 ordene skrevet av Roald Amundsen med fast og lett leselig skrift hører hjemme i hans hjemland Norge!”

Professor Gould fortalte at dagbokbladet var datert 6.–7. januar 1912 og leste høyt den første setningen på arket: ”Vi nådde og gikk rundt Sydpolen 14.–16. desember 1911.”

Det avrevne dagbokbladet var i god stand da professor Gould fant det, og det var det også da han overrakte det til Det Norske Geografiske Selskap. Men hva skjedde siden med notatet? Hvor er det i dag? De eneste sporene som har vært mulig å finne, har vært på Carleton College i Minnesota, der Laurence Gould var professor og ledet geologi-avdelingen til han gikk av med pensjon.

Brevet til Roald Amundsen ble offentliggjort, slik han hadde ment det, men fikk ikke noen avgjørende betydning som bevis. Roald Amundsen nådde jo selv tilbake i live og kunne fortelle om triumfen. Brevet til Haakon VII han hadde etterlatt på Sydpolen ble funnet blant sakene til Robert Falcon Scott i tellet på ca. 81° S. Det ble dette dokumentet som bekreftet fra en uavhengig kilde at Roald Amundsen virkelig hadde nådd Sydpolen som førstemann.

Tradisjonen med å legge igjen beskje-der i varder på Bettyfjellet ble fulgt i mange år fremover. Et annet bilde i Carleton College-samlingen tyder på at en senere ekspedisjon tok med seg en havregrynskanne av merket Quaker Oats og skriftlige informasjon om tidligere ekspedisjoner: Laurence Gould’s ekspedisjon fra 25. desember 1929 og glasiologen Charles Swithinbanks ekspedisjon fra 17. januar 1962.

Allerede før avreisen fra Hvalbukta hadde vi bestemt oss for å gjøre et forsøk på å bestige Bettyfjellet, men det

Fyrstikkeske fra Amundsens varde på Bettyfjellet tatt med av Laurence Goulds parti i 1929. (Kilde: Richard E. Byrds papers, Ohio State Univ. Libraries, byrdflight.html).

Fra den britiske ekspedisjonen til Bettyfjellet ledet av Charles Swithinbank (sannsynligvis personen på bildet). Tatt 17. februar 1962 (© Norsk Polarinstitutt).

Havregrynsboks fra varde på Bettyfjellet. På plaketten står det "Antarctica, Amundsen Cairn Mount Betty, Laurence McKinley Gould, 25 December 1929, Charles Swithinbank, 17 January 1962". (Fra Carleton College Archives, USA).

var altså ikke med noen forventninger om å finne etterlatte minner fra Roald Amundsens ekspedisjon. Til Bettytoppen skulle vi allikevel, selv om vi måtte ta en omvei og bruke to verdifulle dager på den. Natten til 4. februar 1987 satt vi i pyramideteltene, studerte både klassiske og nye kart, og kom til at vi måtte krysse den nederste delen av Axel Heibergbreen for å bevege oss vestover. Vi holdt oss tett inntil fjellsiden ved Belltoppen og begynte på den lange oppstigningen til Zig Zag Bluff. Snøen var løs og dyp i dette området og hundene ble fort slitne, enda sledene nå var lettere enn på veien til Sydpolen. Spannet til Neil McIntyre og Jan Almqvist gikk først og pløyde spor for Jacob Meisner Larsens og mitt spann. Det var en tung jobb for hundene, og etter noen timer byttet vi om på rekkefølgen.

På den ytterste høyden av Zig Zag Bluff tok vi en lang pause. Det var vemodig å se bakover mot Axel Heibergbreen. Vi mistenkte vel alle fire at det var siste gang vi kunne se utover dette utrolig vakre og øde landskapet. Ved nordsiden av fjellene, der breen fløt inn i shelfen, kjørte vi spennene inn i noen kolossale bølgedaler av is, mer enn hundre meter høye. Det var de enorme kreftene av isen som skjøv opp buktninger i skjæringsområdet mellom den mektige Ross-shelfen, breene som strømmet ned fra plataet, og de mindre og raskere fjellbreene som tømte seg ut i shelfen på alle kanter rundt oss. Uten tvil var dette et meget farlig område - uforutsigbart og dårlig kartlagt.

Endelig kunne vi slå leir ved foten av Bettyfjellet, ved posisjonen 85,1 grader sør, 163,5 grader vest. Jeg innrømmer gjerne at jeg var litt skuffet. Fra nedsiden av fjellet så toppen ut som en haug med grus. Samtidig var det lett å forstå hvorfor Roald Amundsen valgte nettopp denne uanselige nuten som plassering for sin

siste meddelelse til omverdenen om at ekspedisjonen hadde kommet først til Sydpolen. Toppen raget kanskje så mye som tusen fot over shelfen. Med dagens klima var det usannsynlig at den ville bli begravd av is de nærmeste hundreårene. Dette var en av de nordligste utstikkerne av den mektige fjellkjeden Dronning Maud-fjellene som strekker seg tvers over det antarktiske kontinentet. Derfor var det i hvert fall en liten sjanse for at toppen fikk besøk av andre ekspedisjoner. Amundsens anliggende var å dokumentere for omverdenen at han hadde vunnet kappløpet om å være først til Sydpolen. Dette stedet var vel det gunstigste han kunne finne på veien tilbake til Hvalbukta.

Neste natt gjorde vi et forsøk på å finne varden. Det var ingen praktisk grunn til å ta med de to hundespennene. Vi valgte derfor å gå på ski, men ville antagelig bli nødt til å klatre de siste tusen meterne mot toppen til fots. Jan Almqvist meldte seg frivillig til å bli igjen i leiren for å passe på hundene. Jacob Meisner Larsen,

Minneplaketten i bronse som ble festet på Amundsens varde på Bettyfjellet den 4. februar 1987.

Gruppebilde på Bettyfjellet 4. februar 1987. Fra venstre Monica Kristensen, Jacob Meisner Larsen, Neil McIntyre og Jan Almqvist.

Neil McIntyre og jeg skulle bestige Bettytoppen og lokalisere varden.

Neil hadde til sin store begeistring observert et område med blåis på den andre siden av Bettytoppen. Han tok med seg vitenskaplige måleinstrumenter og insisterte på en undersøkelse på veien tilbake fra Bettytoppen. Ingen av oss forutså noen større vanskeligheter. Slik beskrev jeg oppstigningen i boken "Mot 90° Syd" utgitt høsten 1987:

"Halvveis opp mot toppen er fjellsiden fri for snø og is. Vi spenner av oss skiene og fortsetter til fots. Det kjennes underlig å ha fast grunn under føttene etter å ha gått i snø i over to måneder. Enda det er bratt oppover, og vi sklir med de tunge skistøvlene i grusen, går vi med lette

skritt. De siste hundre meterne må vi av og til støtte oss med hendene, men fjellklatring i vanlig forstand er det ikke. På noen av steinene vokser det karrig lav i gule, grønne og svarte farger. Det er det første tegnet til planteliv vi har sett i Antarktis."

"Oppe på toppen blåser det friskt., og vi begynner snart å fryse. Hvor er varden? Vi speider rundt og finner den til slutt på en avsats ut mot Rossisen, litt bak den første høyden vi hadde kommet opp på. Hvorfor bygde Amundsen varden akkurat her? Den måtte være ganske vanskelig å få øye på ute fra isen."

"Jacob fant frem en minneplakett i bronse som vi hadde lovet vår oppdragsgiver å feste på varden. Teksten var

Monica Kristensen ved varden etter å ha plassert minneplaketten midt i bildet. (Foto: Neil McIntyre).

skrevet på engelsk for at flest mulig av eventuelle forbipasserende skulle kunne lese den. Vi kviet oss for å røre varden, men måtte bygge om de øverste steinene for å feste plaketten skikkelig.”

Til vår store skuffelse viste Amundsens varde seg å være helt tom. Ingen gjenlagte brev eller beskjeder, ikke noe utstyr eller proviant fra tidligere ekspedisjoner. Slik beskrev Neil i dagboken sin (oversatt av meg) det som hendte etterpå:

“Onsdag 4. februar 1987 – Dag 50.

Da vi kom opp over den siste bakketoppen, kom Amundsens varde til syne. En underlig følelse: Jeg hadde halvveis ventet at den ikke skulle være der. Ca. en meter høy, solid bygget, der sto den og skuet ut over den flate, endeløse isshelfen og de vakre skyene over oss. Vi lette rundt i bunnen av varden, men fant ingen

spor av hilsener eller gjenlagt utstyr fra Amundsens ekspedisjon. Kanskje hadde Gould i 1929 eller Charles Swithinbank i 1963 tatt det med tilbake².

Jacob fant en liten haug med steiner bare noen meter unna og trakk ut en rusten, liten boks som, når den ble åpnet med den uunnværlige schweitzerkniven, viste seg å inneholde en del ark fra Ohio State University.

Ohio State University! Vi er medlemmer av en mindre eksklusiv klubb enn jeg hadde trodd! Ekspedisjonen, fire mann i alt, (som hadde lagt igjen arkene) hadde besøkt stedet på slutten av 1974/75 sesongens geologiske undersøkelser. Lederen var en Edmund Stump.”

Vi tok noen bilder av oss selv ved Amundsens-varden oppe på fjellet, men

² Neil tok litt feil der – Swithinbank var der i 1962.

vinden var så gjennomtrengende kald, at vi ikke kunne bli der særlig lenge. Neil McIntyre og jeg hadde kledd oss for flere timers opphold ute på blåisen, men Jacob var mer tynnkledd og måtte skynde seg tilbake til campen. Etter bare en knapp halvtime overlot vi varden til sitt ensomme vakthold, høyt over Rossisen.

Neil McIntyre og jeg klatret langsomt ned til blåisområdet og gjorde klar instrumentene våre. Målingene med den såkalte "lunsjboksen" av reflektert stråling i fire kanaler i det visuelle bølgeområdet. Vi lokaliserte flere typer av blåis som ga forskjellige måleresultater. Etter dette gikk vi over til målinger med det såkalte "avløpsrøret" Dette var et aktivt instrument som målte tilbakereflekterte signaler fra en diode inne i instrumentet. Begge typer målinger ble utført på oppdrag av den europeiske romfartsorganisasjonen ESA og skulle blant annet danne grunnlaget for å tolke signaler fra den første Landsat satellitten som skulle sendes opp i rommet til neste år. Målingene fra denne serien med satellitter skulle komme til å revolusjonere vår evne til å kartlegge store områder av øde steder på Jordas overflate – blant annet som grunnlag for klimaforskning.

Bettyfjellet ga oss en siste gåte å tenke på før vi forlot området. Ute på en lav høyde sørvest for selve toppen fikk vi øye på en annen varde. Hvem hadde bygget den? Vi hadde selv ikke tid til å bruke en ekstra dag på å nå den lave berghammeren som lå på et svært utilgjengelig sted, men håpet at noen andre ville ta seg dit en dag.

Da vi kom ned til campen ved foten av Bettytoppen og var samlet alle fire, tok vi oss tid til et gruppebilde med flagg. Buck

representerte de to hundespannene.

Etter besøket ved varden på Bettyfjellet pakket vi sammen leiren og dro videre mot Hvalbukta. Vi hadde bestemt oss for en rute som tok oss tvers over den kolossale Strømbreen og videre i retning Depot 3. Det skulle vise seg å være et dårlig valg. Der breen fløt ut i shelfen var det et stort område med meget farlige og store sprekker. Hver av dem måtte være minst hundre meter dype, de var mellom tjue og femti meter tvers over og lå i et stripemønster så tett at det var flere hull enn fast is.

Farten reddet oss antagelig. De tynne snøbruene brast under oss og hundespannene kunne når som helst ha falt uti. Ikke fant vi vårt eget Depot 3 på tilbakeveien, heller. Men det er en annen historie.

Etterord

Etter nesten tretti år ble det i forbindelse med skrivningen av denne artikkelen samlet et par løse tråder.

Den mystiske varden vi hadde sett langt ute på spissen av en lav høyde, nederst i forlengelsen av Bettyfjellet, var (antagelig) reist av ekspedisjonen til Laurence Gould 25. desember 1929. Under redigeringen av manuskriptet til Polarboken, gjorde Fridtjof Mehlum meg oppmerksom på et bilde i boken "With Byrd to the bottom of the World" av Norman D. Vaughan (utgitt 1990). Teksten til bildet etterlater liten tvil:

"Ikke langt unna Amundsens varde bygde det geologiske partiet en egen varde, der de etterlot det amerikanske flagget, en slede med en ødelagt meie, og en kort

Den amerikanske varden på Bettyfjellet som ble bygget i desember 1929. Fra venstre Norman Vaughan, Jack O'Brien, Frederick Crockett og Mike Thorne. (Fra N.D. Vaughan 1990: "With Byrd to the bottom of the World").

beretning om ekspedisjonens oppdrag."

Hvordan Quaker Oats boksen og meddelelsene fra Gould og Swithinbank til slutt endte opp i Carleton College-samlingen, hadde jeg sluttet meg til fra våre egne dagboknotater. Helt til i det siste hadde jeg trodd at det var ekspedisjonen til Edmund Stump fra 1974/75 som tok med seg Quaker Oats-boksen og forærte til Carleton College dokumentasjonen om Goulds og Swithinbanks besøk ved Bettyvarden. Men det var det antagelig ikke. Ifølge en mail fra Eric S. Hilleman, bibliotekar ved Carleton universitetsbibliotek, er det sannsynlig at det var Charles Swithinbank selv som hadde levert havregrynsboksen til Gould. Dette er i samsvar med opplysninger Swithinbank gir i et lydintervju fra 2010 som er tilgjengelig ved British Library.

Her forteller han at Laurence Goulds kone ba om å få tilsendt boksen, slik at hun kunne gi den til sin mann som en overraskende fødselsdagspresang³.

Selv var jeg oppdratt i en annen tradisjon. Etter to overvintringer i Ny-Ålesund på Svalbard (1976 til 1978) var jeg opptatt av å beholde minner fra tidligere tiders aktiviteter der de hørte hjemme – på hyttene, i fangstbuene, i vardene. Derfor tok "90° Syd"-ekspedisjonen i 1987 ikke med seg den rustne metallboksen med de tettskrevne sidene til Edmund Stump i den lille steinhaugen ved siden av Amundsen-varden. Jeg er usikker på om jeg angrer på det nå.

Vi kunne kanskje også ha kostet på oss å legge igjen et lite brev fra vår

³ <http://sounds.bl.uk/Oral-history/Science/021M-C1379X0003XX-0008V0>

egen ekspedisjon. Det var muligens unødvendig beskjedent av oss ikke å forstå at vi også en dag ville være et lite bidrag til en lang rekke ekspedisjoner i disse øde fjellene. Slik ble det ikke, men

takket være Roald Amundsens Minnefond og vår reise til Bettytoppen, henger det i dag en bronseplakett på varden til minne om den store oppdageren.

Monica Kristensen ved varden på Bettyfjellet 4. februar 1987. (Foto: Neil McIntyre).

Simon Simonsen – en grubestiger fra Telemark

Av Finn Roaas

Finn Roaas er filolog og forfatter. Han er levende opptatt av slektgranskning. Simon Simonsen var hans kones oldefar.

Fra 1907 kjenner vi livet til Simon Simonsen, men før det året ligger hele hans ungdom og barndom i et mystisk mørke. Han var fra Telemark, født i 1879, det er alt som er kjent, og til tross for iherdig gjennom søking av folketellinger og kirkebøker, så forblir hans bakgrunn i det dunkle. Hvor i Telemark kom han fra? Hvem var hans foreldre? Hadde han noen søsken? Dette er spørsmål jeg ennå ikke har funnet noen svar på.

Selv om ingen ting er kjent om hans forfedre vet vi at Simon Simonsen er stamfar til en stor etterslekt. Det lever mennesker i dag som gjennom et nært slektskap til Simon Simonsen, også har et nært forhold til minnet om ham, selv om de aldri møtte ham i levende live. Gjennom hans sønn Harald Immanuel Simonsen er en del av Simon Simonsens liv og historie fortalt videre til etterslekten, men det finnes også flere dunkle punkter som det gjenstår å belyse. Det mest oppsiktsvekkende ved hans liv er hans nære tilknytning til, og virke på, Svalbard. På en tid hvor dette var et vanskelig tilgjengelig polarområde for folk flest, reiste han dit for å arbeide. Årsakene kan være flere. Han må ha hatt en god del eventyrlyst i seg. Det var en slags klondykeatmosfære i samtiden, og Simon

Simonsen var sikkert en som så sin sjanse til å være en del av pionervirksomheten på øygruppen, kanskje til og med tjene gode penger og bli rik.

Båndene til fastlandet var imidlertid ikke kuttet helt, for han hadde et forhold til Hanna Kristianna Olea Hansdatter. Hun ble hans livsledsagerske og mor til hans to sønner, Harald Immanuel og Sverre. Hun var født 24. september 1885 i Vatnan i Skjerstad kommune. Om Hanna vet vi at hun var godt kjent med gruvedrift og miljøet blant gruvearbeidere. I 1905 var hun gift med gruvearbeider Harald Emanuel Ingebrigtsen Strand. Han arbeidet i Sulitjelma hvor Hanna var kokke. Like etter inngåelsen av det ekteskapet fant det sted en meget dramatisk og ikke minst tragisk hendelse i den unge Hannas liv. Mannen omkom i en ulykke og datteren døde bare noen måneder etter fødselen. Etter dette reiste hun til Orkdal og der traff hun Simon Simonsen. Om det ble noe ekteskap mellom Hanna og Simon er ikke så lett å si, for kildene motsier hverandre, men de holdt sammen som par selv om det formelle ikke var i orden.

Rundt 1910 kan vi danne oss et bilde av familien til Hanna og Simon. Hun bor på Hoffsør i Orkdal med parets to sønner, og Simon Simonsen er fra 1909 i ferd med å etablere seg som gruvestiger på Svalbard. Av dokumenter i Statsarkivet i Tromsø går det frem at Simon Simonsen så tidlig som i 1909 fikk utbetalt lønn av det amerikan-

ske selskapet som han hadde arbeidet for, The Arctic Coal Company. Det var dette selskapet som i 1905 begynte gruvedrift i det som i dag er Longyearbyen.

Mindre kjent er det at samme selskap også hadde okkupert områder ved Finneset i Grøn fjorden der de også hadde drift. Det var her Simonsen var formann, eller stiger som det heter i gruvene. Driften her var liten, og vinteren 1911–1912 bestod mannskapet i tillegg til Simonsen av en kokk og fem gruvearbeidere.

Helt fra øygruppen ble oppdaget og frem til Svalbardtraktaten i 1920 var Svalbard et herreløst land. I perioden fra 1900 og fram til 1920 var det stor interesse fra enkeltpersoner og selskaper for å an-

nektere, det vil si sikre seg eiendomsretten til land til gruvedrift. Dette skjedde ved at man satte opp annekasjonsskilt på det aktuelle området og meldte inn kravet til utenriksdepartementet. Dette var en uoversiktlig fremgangsmåte og mange gjorde gjerne krav på de samme områdene. Særlig komplisert var det i Grøn fjorden, eller Green Harbour som området het tidligere. Simon Simonsen var selv direkte involvert i dette.

På Finneset i Grøn fjorden lå det en hvalfangststasjon som var eiet av Nimrod, et selskap fra Larvik. I 1911 etablerte den norske staten en telegrafstasjon, Spitsbergen Radio, ved siden av hvalfangststasjonen. I tillegg lå Arctic Coal Co. sitt anlegg

Gruvearbeiderne hygger seg med sigarer; sigaresken står på bordet. Mannen med sigar i munnen er Simon Simonsen. Det er usikkert når bildet ble tatt, men det kan være fra Grøn fjorden 1911-12. (Foto utlånt fra Svalbard museum).

Finneset 1924. Spitsbergen Radio er helt til høyre. Sammenlign med bildet nederst. på neste side. Hvalfangststasjonen Nimrod til venstre. (Foto: Norsk Polarinstitutt).

i Grønfjorden ved Finneset, så det var relativt tett mellom husene her.

Den 14. august 1911 er Simonsen formann for Arctic Coal Company i Grønfjorden. På den dagen skjedde en hendelse som var typisk for epoken. Karl Bay fra selskapet Green Harbour Coal Company var sammen med to mann i ferd med å lage et spesialkart over området. Under dette målearbeidet innfant først Andreas Schrøder seg og nedla protest, han påstod at han eide alt land omkring Grønfjorden. Schrøder representerte et konkurrerende selskap. Kulkompaniet Isefjord. Så dukket formann Simonsen opp for å gjøre oppmerksom på at målingen gikk amerikanernes eiendom for nær.

Karl Bay var på den tiden en ingeniør fra Halden som var ansatt av Chr. Anker, og hver sommer inispiserte han visse krav på Spitsbergen, inkludert kullårene på sørsiden av Kongsfjorden. I folketellingen

for 1900 finner vi ham i Kristiania. Han bor sammen med familien i Tomtegata 21. 10 år senere bor han i følge folketellingen av 1910 i Fredrikshald. Da er han ingeniør i grubeforretning.

Med årene ble de ulike eiendommene kjøpt opp og slått sammen. Green Harbour Coal Company og Arctic Coal Company ble i 1916 til det vi i dag kjenner som Store Norske Spitsbergen Kulkompani (SNSK). Sammenslåingen innbefattet også hvalstasjonen som Green Harbour Coal Company tidligere hadde kjøpt av Nimrod. Karl Bay ble direktør i Store Norske og dermed sjefen til Simonsen. Anlegget som Simonsen var formann på fortsatte driften og ble kalt Grønfjordfeltet eller "Lille norske". Som stiger installerte Simonsen seg i den tidligere bestyrerboligen på hvalstasjonen. Områdene som Andreas Schrøder hadde okkupert med sitt selskap Kulkompaniet Isefjord ble også

“Lille” Norske Spitsbergen Kulkompani 1918. (Foto: A.L.) .Utlånt fra Svalbard museum.

Utenfor Spitsbergen Radio på Finneset i 1918. Simonsen til venstre, Karl Bay helt til høyre. (Foto: Norsk Polarinstitutt).

Gunnar Horn ved gasskilden ved telegrafstasjonen i Grønffjorden i 1926. (Foto: Norsk Polarinstitutt).

kjøpt opp og endte i 1920 på nederlandske hender. Her etablerte Nederlandse Spitsbergen Compagnie (Nespico) en egen gruve fra 1921 som ble kalt Barentsburg. Om Andreas Schrøder vet vi at han var sjømann som blant annet ble med på kommersiell salg av kull fra Spitsbergen til Norge sammen med Søren Zachariassen. Vi finner ham i folketellingen 1910 som bosatt i Tromsø og en kuriositet er at yrket er oppgitt til å være Spitsbergen.

Simon Simonsen var involvert i okkupasjoner også for egen del. Den 23. august 1918 oppdaget han og radiostasjonens maskinmester Karl Jensen en gassforekomst ved Finneset. Den lå bare 400 meter fra Radiostasjonen. Den 31. August 1918 skrev de to kontrakt om funnet. Fra oktober til 9. desember 1918

er det flere omtaler av funnet i norske aviser, og 5. desember 1918 går det brev til Utenriksdepartementet om at kilden er okkupert. Brevet er skrevet av Arvid Jacobsen på vegne av Arctic Oil Company, et nyopprettet selskap. Store Norske Spitsbergen Kulkompani gjorde på sin side 9. august 1918 Utenriksdepartementet oppmerksom på at kilden lå på deres eiendom.

For å få funnet av forekomsten inn i juridiske former opprettet Karl Jensen og Simon Simonsen en kontrakt, som nå er i privat eie, som jeg gjengir nedenfor i sin opprinnelige språkdrakt:

Radiotelegrafiststationen

Spitsbergen

Green Harbour den 31 august 1918

Kontrakt

K. Jensen og S. Simonsen oprettet følgende Kontrakt. Den 23de August 1918 fant vi en opkomstkilde som indeholder en meget brennbar gasart. Kilden ligger ret op for Hvalstationen lige med nogle vanddammer og cirka 100 l m fra det øverste Taarn paa Radiostationen i østlig retning. Grundeijeren er det Store Norske Spisbergen Kulkompani. Da vi Jensen og Simonsen agter at sælge vaares fund paa de betingelse som opføres her.

Salg kan ikke faaregaa af dem enn af os, uden fulmagt fra dem andmektige
Hvis salg sjer skal kjøpesumen deles i 2 deler. Den ene del tilfalder Jensen eller hans familie. Den anden del tilfalder Simonsen eller hans familie. I Tilfelde den ene af os bortfalder ved døsfald kan den anden orne salget; men kjøpesummen ornes som ovenfor næmte.

Denne Kontrakt er udsted i 2 essempler

Hvis nogen av os sælger sind Kontrakt maa dete paaskrives denne Kontrakt med 2 mands vidner.

K. Jensen

S. Simonsen

Vend

Hviterlihets vidner

S. Abralls 31/8-1918

Ludvig Mehus 31/8-1918

Engelskmennene må demontere boreriggen ved gasskilden i Grønfjorden. (Foto: Norsk Polarinstitutt).

Disputten om kilden toppet seg sommeren 1920. Simonsen telegraferte 20. august til direktør Karl Bay i Longyearbyen og fortalte at et skip holdt på å sette i land materialer på stedet. Bay tok med seg en stor gruppe menn og dro med motorbåt til Finneset samme dag. Der hadde folk fra et engelsk selskap, Northern Exploration Company satt i gang boring etter olje. De hevdet at de hadde tilegnet seg rett til å bore fra Karl Jenssen som hadde okkupert kilden. Bay truet engelskmennene til å forlate stedet. Saken ble endelig avklart 18. juli 1924 da Store Norske inngikk avtale med Jenssen. Gasskilden viste seg å være et luftslott.

Simonsen ga seg ikke med dette. I et telegram til Utenriksdepartementet sendt fra Spitsbergen Radio 6. august 1919 meldte Simon Simonsen at han på

vegne av direktør Alf Frantzen i Kristiania hadde okkupert Daudmannsøyra og et 10 km bredt belte rundt Trygghamna på nordsiden av Isfjorden, rett nord for Grønfjorden. Allerede 20. oktober overførte så Frantzen denne okkupasjonen til Northern Exploration Company. Tilsvarende okkuperte Karl Jensen, stadfestet med telegram til Utenriksdepartementet, et område ved Magdalenefjorden lenger nord på Svalbard 30. juni 1919, også dette på vegne av Alf Frantzen. Også denne okkupasjonen ble overført til Northern Exploration Company, og Frantzen ble senere styremedlem i det selskapet. De mange okkupasjonene på denne tiden skyldes nok at man ønsket å posisjonere seg i forkant av en avgjørelse om Svalbards fremtid. Det at Karl Jensen, som jobbet på radiostasjonen, gikk i ledetog med

engelskmennene kan man skjønne. Det var nok muligheten for en rask fortjeneste som lokket. I tvertid kan det imidlertid synes underlig at Simonsen til de grader kunne motarbeide sin egen arbeidsgiver Store Norske. Først med gasskilden, deretter med å okkupere et nærliggende landområde for konkurrentene.

Helt frem til 29. august 1921 har Simon Simonsen sitt virke på Svalbard som gruvestiger og formann. Av lønnsdokumentene fra Statsarkivet i Tromsø går det frem at han har sendt jevnlige pengebeløp til Hanna og barna. Det er også interessant å studere regnskapet over utbetalinger og oversikten over forskjellige varer som han har fått utlevert fra depotet. Det er for eksempel: 1 teppe, 1 par såler filt, 1 Uldskjorte, 1 kortstokk, 1 chokolade, 1 bukse, 2 underbukser.

I 1920 viser personalkortet hans at han har besøk av hustruen Hanna og sønnene Harald Immanuel og Sverre. Dette oppholdet varte så lenge at guttene fikk

undervisning i tiden de var der av telegrafisten på Spitsbergen radio. Hanna arbeidet som kokke for nederlenderne som hadde begynt etablering i Barentsburg. Oppholdet på Svalbard gjorde et uutslettelig inntrykk på den unge Harald Immanuel Simonsen og bildene av det storslagne landskapet og det rike dyrelivet fortsatte å leve i ham resten av livet. Da jeg ble kjent med ham på slutten av 1980-årene kunne han ennå fortelle friskt om opplevelsene på Svalbard, men vi ble aldri så godt kjent at jeg kunne stille spørsmål om hans far Simon Simonsen. Det beklager jeg i dag.

I store trekk er det dette jeg vet om Simon Simonsen. Etter at han sluttet på Svalbard den 29. august 1921 bosatte han seg for godt i Harstad. Han døde av lungebetennelse der den 22. mai 1923 og er begravet på Trondenes kirkegård den 28. mai 1923. Hans kone Hanna Kristianna Olea Hansdatter fikk et mye lengre liv og døde først i 1947 i Harstad.

Simon Simonsen og kona Hanna Simonsen med barna Sverre (født 1910) og Harald (født 1908), Grøn fjorden 1920. (Foto: I privat eie).

Luftwaffen-Wetterstation *Taaget* i Kvalrossbukta på Bjørnøya

Et kulturminne etter en tragisk og dramatisk krigshistorie

Av *Gustav Rossnes*

Gustav Rossnes (født 1949) er magister i etnologi, og har arbeidet som seniorrådgiver ved Riksantikvaren innen fagfeltet tekniske og industrielle kulturminner. Han har tidligere vært kulturvernleder for Svalbard og Jan Mayen 1983–90, og senere arbeidet flere sesonger med feltundersøkelser for Sysselmannen på Svalbard, og med feltarbeid i Antarktis for dokumentasjon av hvalfangststasjoner på Sør-Georgia og Deception Island.

Senhøsten 1944 etablerte det tyske luftvåpenet den bemannede værstasjonen *Taaget* i Kvalrossbukta på Bjørnøya. Ekspedisjonen ble transportert til Bjørnøya med ubåt i midten av november og besto av to mann. I februar 1945 omkom den ene. Den gjenværende hadde ingen forutsetninger for å fortsette tjenesten, og ble evakuert med ubåt i april 1945 etter en overvintring med store personlige påkjenninger. Utplasseringen av observasjonsposten på Bjørnøya var en del av nettet med værstasjoner tyskerne hadde på Svalbard gjennom hele krigen.

Det meste av aktivitetene i Arktis under Den andre verdenskrig var knyttet til oppgaven med å gjøre observasjoner til værmeldinger for krigsteateret i England og Nordvest-Europa. Det kanskje mest kjente eksempelet på betydningen meteorologiske

forhold og pålitelige varsler hadde for krigføringen, er fastsettelse av D-dagen for de alliertes invasjon av Normandie.

Værstasjoner på Svalbard – bemannede og automatiske

I løpet av krigsårene hadde tyskerne flere værstasjoner på ulike lokaliteter rundt om på Svalbard. Etter at befolkningen i gruve-samfunnene og de spredte fangstfolkene i 1941 var blitt evakuert til England, og russerne til Murmansk, ble det slutt med værmeldinger fra dette området. Både den tyske marinen og særlig flyvåpenet hadde hatt god nytte av de norske varslene. Til erstatning måtte derfor tyskerne etablere sin egen værtjeneste. Fra flyplassen Banak i Lakselv var det en egen skvadron som fløy over Arktis for å gjøre meteorologiske observasjoner nesten hele krigen (Schwerdtfeger & Selinger 1982). Men det var også nødvendig med observasjoner fra stasjonære posisjoner. Senhøsten 1941 ble derfor den bemannede værstasjonen *Knospe* fra den tyske marine opprettet ved Signehamna i Lilliehöökfjorden, en sidegren av Krossfjorden. Etter rekognoseringsflyginger til Longyearbyen og landinger på elvesletten langs Adventelva, opprettet flyvåpenet samme høst værstasjonen *Bansö* i Hans-Lund-hytten som lå i

Adventdalen mellom Endalen og Todalen (Selinger 2001:76). Denne måtte oppgis etter at norske og allierte styrker hadde gjeninntatt Barentsburg og Longyearbyen sommeren 1942.

I sin andre sesong 1942–43 var *Knospe* omdøpt til *Nussbaum*. Nytt mannskap og utstyr ble transportert med ubåt for å redusere faren for å bli oppdaget. Men den allierte lyttetjenesten i Bletchley Park utenfor London fanget opp signalene fra radiotrafikken og underrettet de norske styrkene på Svalbard om at det opererte en tysk værstasjon i området ved Krossfjorden. Det var blitt for sent på året til at området kunne undersøkes nærmere, så først utpå sommeren kunne en mindre styrke dra nordover fra Barentsburg. Stasjonen ble raskt lokalisert til Signehamna, der en av det tyske mannskapet ble drept i skuddveksling. De overlevende klarte imidlertid å foreta en fluktaktig retrett over Mitrahalvøya der de ble plukket opp av en ubåt ved Førstebreen (Selinger 2001:141).

Men selv om disse værstasjonene måtte oppgis, konkluderte tyskerne med at faste stasjoner på land, ga sikrere og mer pålitelige værobservasjoner enn utsetting av værbøyer og meteorologiske stasjoner på fartøyer i Nordishavet. Den flygende værtjenesten hadde dessuten sine begrensninger i mørketiden, så løsningen var å finne isolerte, vanskelig tilgjengelige lokaliteter som kunne forbli uoppdaget av fienden. I tillegg til planer om nye, bemannede stasjoner, arbeidet tyskerne med utvikling av automatisk observasjonsutstyr som i bakkehøyde kunne måle temperatur, lufttrykk og luftfuktighet, vindstyrke og -retning, samt sende målingene på kortbølge. Fordelene med denne type

utstyr var at stasjonene kunne settes opp på steder som var uegnet for en fast base med mannskap.

I siste halvdel av 1942 ble det satt ut noen automatiske stasjoner på Svalbard, blant annet på Bjørnøya, nær Nordhamna. De viste seg umiddelbart å utgjøre et viktig supplement til bemannede værstasjoner, og utplassering av forbedrete versjoner ble intensivert det følgende året. Ved en rekke dristige landinger med spesialflyet Arado Ar 232 A-0, ble det satt ut automatiske stasjoner ved Øyrungen på Øyrlandet sørligst på Sørkappland og i Dianadalen på Edgeøya. Dessuten ble det gjennomført landing ved Grunningen på Bjørnøya for å sjekke en stasjon som var satt ut året før. For øvrig var det merkelig lite koordinering og samarbeid mellom flyvåpenet og den tyske marine om værtjenesten. Det later til at de to våpengrenene opererte uavhengig og delvis uvitende om hverandres aktiviteter, siden Kriegsmarine hadde etablert sine automatiske stasjoner ved Nordhamna, rundt 6 km fra Luftwaffes anlegg ved Grunningen.

Opprinnelig hadde tyskerne planlagt å legge en bemannet værstasjon til Edgeøya senhøsten 1943. Men om våren ble skipbrudne fra det russiske fraktestartøyet *Dekabrist* oppdaget på Hopen. En del av besetningen hadde klart å overleve på øya siden november året før uten at de var blitt observert av noen (Selinger 2001:215). Dette tok tyskerne som et tegn på at det kunne la seg gjøre å ha en værstasjon vintren over på denne mer sentrale lokaliteten, uten at virksomheten ville bli oppdaget av de allierte. Mot slutten av november 1943 var flyvåpenets værtjeneste på Hopen etablert med hovedstasjon i Husdalen

(Selinger 2001:217 ff). Omtrent på samme tid ble marinens bemannede værstasjonen *Kreuzritter* opprettet i Sjørdalsbukta i Liefdefjorden som erstatning for anlegget tyskerne hadde tapt i Signehamna. Da besetningen ble evakuert med ubåt i juli 1944, ble det etterlatt en automatisk værstasjon som skulle innhente de viktigste værdataene i bakkehøyde inntil posisjonen her eller i nærheten igjen ble bemannet (Selinger 2001:240).

På begge sider i krigføringen ble værutviklingen i Arktis ansett å ha avgjørende betydning for forholdene under den forventede invasjonen i Vest-Europa – både for det allierte angrepet og det tyske forsvaret. Den tyske værtjenesten fortsatte derfor å bygge ut organisasjonen og planlegge nye aktiviteter for å motvirke avbrudd i de meteorologiske observasjonene. De bemannede værstasjonene var bare i virksomhet vinterstid. Om sommeren medførte de gode lysforholdene og det isfrie farvannet at lokalitetene lett kunne oppdages og angripes. I den lyse årstiden kunne derfor de automatiske værstasjonene til en viss grad avbøte mangelen på regulære meteorologiske observasjoner med radiosondeoppstigninger og andre manuelt betjente instrumentavlesinger som ble utført ved de bemannede basene.

Den siste krigsvinteren 1944–45 hadde tyskerne bemannede værstasjoner på Nordaustlandet og Hopen, samt Sørkappland på Spitsbergen og i Kvalrossbukta sørligst på Bjørnøya.

Haudegen ble landsatt i Wordiebukta i Rijpfjorden på Nordaustlandet i midten av september med et mannskap på 11. Dette er et av de fjerneste og mest avsidesliggende stedene på Svalbard. Tidligere hadde bare

Henry Rudi og Gunnar Knoph fra Tromsø overvintret i området i 1934–35. Men på grunn av dårlig utbytte, ble fangstfeltet senere oppgitt. Værtjenesten ble gjenomført uten større problemer, men nettopp på grunn av den isolerte og bortgjemte beliggenheten, ble ikke deltakerne hentet ned til Tromsø før i september 1945. Mannskapet ble dermed den siste tyske styrken som overga seg til de allierte under Den andre verdenskrig (Selinger 2001:280 ff, Amundsen 1985).

På Hopen ble *Helhus* etablert i oktober 1944 med fire mann i stasjonen fra forrige sesong. Meteorologiske observasjoner med fly var blitt innskrenket på grunn av drivstoffmangel, så den synoptiske værtjenesten, dvs. et sett med vær-observasjoner tatt på samme tid, skulle kvalitetssikres sentralt sammen med meldingene fra de to mindre stasjonene på Bjørnøya og Sørkappland (Selinger 2001:291 ff).

Værstasjonen *Landvik* på Sørkappland ble bemannet med to nordmenn i tysk tjeneste – Karsten Wosnitza og Roald Kvammen fra kirkesområdet. Planen var opprinnelig å legge stasjonen på sørøstkysten av Sørkappland da isen legger seg tidligere her, og stedet derved ville ligge bedre beskyttet. Men kraftig vind fra øst gjorde at ubåten de ble fraktet med i midten av oktober, måtte helt opp til Stormbukta på vestsiden før ekspedisjonen kunne landsettes i trygt farvann, på nordsiden av bukten i lavlandet mellom sjøen og Hilmarfjellet (Selinger 2001:294 ff). Roald Kvammen sto for første gang fram med sin historie i Polarboken 2003–2004. Her forteller han at de to ble utdannet til meteorologi-assistenten og telegrafister i Oslo høsten 1944. Tyskerne var redde

for at værstasjonene på Svalbard skulle bli avlyttet og peilet inn av de allierte. Dette var for så vidt ikke noe umiddelbart problem. Under landsettingen var noe av radioutstyret blitt skadet. Med en liten sender de hadde fått med seg opp til hytten, klarte de å formidle beskjed til den tyske stasjonen på Hopen at de behøvde erstatningsutstyr. Derfor kunne de ikke begynne å sende observasjoner til den meteorologiske stasjonen på Bardufoss før etter at de hadde fått nytt utstyr levert av en ubåt i midten av desember (Kvammen 2004:28 ff, Selinger 2001:298, Amundsen 2013).

Kvalrossbukta på Bjørnøya – lokaliteten og historikken

Dårlige vær- og landingsforhold andre steder langs kysten av Bjørnøya førte til valg av Kvalrossbukta som base for en bemannet værstasjon. Det hadde vært tysk aktivitet i området tidligere. Gitt de alltid grundige tyske forberedelser, må forholdene ha vært kjent for de militære planleggerne gjennom rapporter og publikasjoner fra disse ekspedisjonene – både når det gjelder meteorologi, topografi og farvannsbeskrivelser. I tillegg kom nyere, åpne norske kilder.

På slutten av 1800-tallet ble Bjørnøya betraktet som herreløst og ubebodd land. Dette avstedkom en økende tysk geopolitisk interesse for området. Sommeren 1898 dro ”*Kommision des Deutschen Seefischerei-Vereins*” til Bjørnøya med Sr. Maj. Schiff (Hans Majestets Skip) Olga. Ved denne anledningen ble det oppført flere nødhytter for tyske fangstfolk og fiskere. Ved Sørhamna ble det oppført to

hytter – den ene oppe på brinken innerst i viken.

Samme år var det en annen tysk ekspedisjon i farvannet med fiskedamperen *Helgoland* under kommando av den tyske journalisten og eventyren Theodor Lerner og korvettkaptein Rüdiger. Sistnevnte tok deler av Bjørnøya i besittelse. Følgen av denne okkupasjonen ble stiftelsen av ”*Deutschen Bären-Insel-Gesellschaft*” (Firma Knöhr und Burchard) i Hamburg. Formålet var utvinning av kullforekomstene på øya og fangst på fiskegrunnene i nærheten. Følgende sesong oppførte selskapet en okkupasjonshytte like ved siden av nødhytten til Deutsche Seefischerei-Verein på brinken over Sørhamna. Ved denne anledning ble også den berømte Lernervegen anlagt. Hensikten med plasseringen var å markere nærvær, og begge bygningene var godt synlige på langt hold – både fra Sørhamna og Kvalrossbukta (som tyskerne kalte Olga Hafen).

Sommeren 1899 sendte Deutsche Seefischerei-Verein ut nok en ekspedisjon til Bjørnøya – denne gang med hele tre fartøyer (Dittmer 1901:172 ff).

I 1905 etablerte Morten Andreas Ingebrigtsen (1848–1932) fra Tromsø hvalfangststasjon i Kvalrossbukta. Denne var i drift fram til 1908. Anlegget besto i sin tid av tre bygninger. Vinteren 1908–09 benyttet Claus Andersen fra Tromsø og en kamerat anlegget som fangststasjon. Sesongen 1910–1911 overvintret nok et fangstlag før Ingebrigtsens anlegg og kravsområder ble kjøpt i 1915 av I/S Bjørnøens Kulkompani. Bygningene ble reparert, og i 1915–16 overvintret to mann på anlegget. Men allerede påfølgende sommer var 35 mann i arbeid i området (Horn

Fig. 1. Juli 1900 – Panorama fra Kvalrossbukta til Sørhamna. Fra venstre: Kvalrossbukta fylt med is, Olgahytta fra 1898, Lernervegen og Lernerhuset ved Sørhamna fra 1899 (Kilde: Henking 1901).

& Orvin 1928:127–128). I forbindelse med den videre bergverksvirksomheten og gruvedriften i området ved Blyhatten og nord for Antarcticfjellet, ble det etablert en ny leir for mannskapet. På østsiden av Blyhatten foregikk det fra sommeren 1925 undersøkelser og prøvedrift på en blyglansforekomst. I september 1925 ble to hytter flyttet fra kullgruveanlegget Tunheim og satt opp ved østsiden av Krillvatnet i forbindelse med virksomheten i området (Horn & Orvin 1928:137).

Kvalrossbukta er første landingsmulighet sør for Lognvika/Russhamna. Nord og sør for Kvalrosselva styrter klippene rett i havet, men på begge sider av elven åpner det seg en stor og frodig slette sørover mot Sørhamna. Mot nord er terrenget brattere, men med noen flater avsatter. Havneforholdene er gode for mindre fartøyer med kjennskap til det krevende farvannet:

”Kvalrossbukta and the bay is much used by fishing vessels, but on account of the above mentioned dangers, it should only be entered by those with local knowledge. At the head of the bay the hills slope gradually to the shore and give

easy access to the interior of the island.” (Hydrographic Department, Admiralty 1949:310).

Om Sørhamna skriver Den norske los: *”NE i bukta ligger det noen mindre skjær, for øvrig er den ren og det kan ankres på jevne dybder, fra 5–6 m innerst til vel 20 m i munningen. Det er sandbunn i bukta, og brukbar holdebunn.....”*

Innerst i Sørhamna er det en liten sandstrand som gir mulighet for landing. Med noen vanskeligheter kan man klatre herfra og opp på brinkene. Sørhamna er normalt den eneste isfrie havnen i nordområdet.” (Norsk Polarinstitutt/Norges sjøkartverk 1988:179–180).

Opprinnelig var det planlagt å etablere værstasjonen ved Kapp Harry på vestkysten av Bjørnøya. I rolig vær kan det landes både i Båtvika og Hamnevika, og det er lett tilgang til landet innover øya. Den geskjeftige Lerner hadde i sin tid også satt opp en okkupasjonshytte på sørsiden av Fossåa som renner ned fra den nærliggende Ellasjøen, så tyskerne kjente sikkert godt til forholdene. Men langgrunt farvann og tunge dønninger gjorde landing umulig (Selinger 2001:298).

Fig. 2. Kartutsnitt av sørøstlige del av Bjørnøya – Kvalrossbukta og Sørhamna sør for denne. (Kilde: Norges Svalbard- og Ishavs-Undersøkelser 1944).

Kvalrossbukta var imidlertid ikke noe dårlig alternativ. Kunnskap om området, plassering med gode adkomst-muligheter til terrenget omkring, gode ankringsforhold og overveiende isfri havn, ferskvann og flere bygninger rundt om på øya for skjul og nødly, var blant lokaliseringfaktorene her. Dessuten lå den bemannede værstasjonen strategisk til for den sekundære oppgaven mannskapet hadde: mulige observasjoner av alliert konvoitrafikk til Murmansk.

Det virker derfor som et velbegrunnet valg av Oberleutnant zur See Ernst Balduhn å ankre opp i Sørhamna med *U-1163* for å etablere værstasjonen *Taaget* i Kvalross-

bukta – selv om det var forbundet med mer enn ”noen vanskeligheter” å frakte alt utstyr, proviant og bygningsmaterialer fra stranden og opp til brinken og derfra ned til Kvalrossbukta. Denne utfordringen kommer klart fram av oversiktsbildene over terrenget i fig. 1 og 3.

Men denne velkjente lokaliteten og tilgjengelige posisjonen innebar samtidig en risiko for å bli oppdaget. Gjennom overvåking av den tyske radiotrafikken og etterretningsmeldinger fra den norske motstandsbevegelsen, var de allierte fra slutten av 1944 klar over at det ikke bare var oppstilt automatiske værstasjoner på Bjørnøya, men sannsynligvis også etablert

Fig. 3. Strandbrinken ved Sørhamna. Personen på bildet står ved tuften av Lernerhuset. Halvparten er rast ut, noe som viser at abrasjonen i området foregår meget hurtig, konf. fig. 1. (Foto: G. Rossnes/LASHIPA 2008).

en mindre, bemannet observasjonspost. På grunn av isforholdene, ble det ikke gjort noen bestrebelser på å erobre stasjonen – heller ikke ble det gjort forsøk på luftrekognosering eller ødeleggelse ved luftangrep. Det er uklart hvorfor de allierte ikke ødela eller satte en stopper for observasjonene fra værstasjonen i Kvalrossbukta. Men fortsatt avlytting av den tyske værtjenesten i området hadde sannsynligvis større verdi (Selinger 2001:319).

Kulturminneregistrering

Lokaliseringen av en tysk værstasjon til Kvalrossbukta har vært kjent, men det var ikke før i 1997 at det ble gjennomført systematiske kulturminneregistreringer i området (Rossnes 1997). Ved et senere feltarbeid sommeren 2008 for å måle opp

restene etter Ingebrigtsens hvalfangststasjon, ble tuften etter værstasjonen nærmere dokumentert (Gustafsson 2008:129 ff).

Tuften inneholder svært få artefakter, og det virker som det har vært en senere oppryddingsaksjon på lokaliteten. Avtrykket av en bygningsstruktur er lett lesbart i bakken, og et par bygningselementer i form av trestolper ligger i tilknytning til tuften. Det lille som er igjen av gjenstandsmateriale, er deler av batterier som må ha tilhørt radioutstyret. En ildfast stein viser at det har kan ha vært installert en ovn (se fig. 5, 6, 7 og 8).

I skriftlige kilder blir det opplyst at stasjonsbygningen i Kvalrossbukta var prefabrikert og av samme type som den på Sørkappland. Med en grunnflate på 2,4 x 5,4 m inneholdt hytten et større arbeids- og oppholdsrom og et forrom

Fig. 4. Kvalrossbukta. Sporene etter Lernervegen i forgrunnen midt i bildet. Miseryfjellet i bakgrunnen. Tuften etter "Taaget" ligger ved utløpet av bekkeskjæringen tv. i bildet. (Foto: G. Rossnes/LASHIPA 2008).

Fig. 5. Tuften etter værstasjon "Taaget" i forgrunnen. Posisjonen ligger i ly og godt skjult for innsyn fra sjøen. I bakgrunnen nede ved sjøen dampkjele i restene av Ingebrigtsen hvalfangststasjon. (Foto: G. Rossnes/LASHIPA 2008).

som tjente som vindfang, lager for utstyr og proviant, samt strømaggregat (Selinger 2001:296, 298). Bygningen besto av vanlig reisverk med vannfast huntonitt utvendig og vanlig huntonitt innvendig. Mellom disse to lagene ble det lagt isolasjon av

aluminiumsfolie (Kvammen 2004:29).

Etableringen av Taaget

Utpå ettermiddagen 16. november anløp U-1163 Sørhamna på Bjørnøya og la seg

til ved sandstranden innerst i bukten for å etablere værstasjonen ved Kvalrosshamna som lå rett nord for landingsstedet. Ved hjelp av liner inn til land og en gummibåt, ble alt utstyret uten vanskeligheter losset i løpet av fire timer og stablet ved foten av den 80 meter høye strandbrinken opp til Lernerveien som førte ned til stedet der stasjonen skulle oppføres. For å komme opp den bratte brinken, monterte ubåtmannskapet klatretau til hjelp for adkomst og transport av bygningsmaterialer og utrustning. De følgende dagene ble stasjonsbygningen oppført og senderutstyret installert, før ubåten utpå ettermiddagen den 20. november returnerte til Harstad (Selinger 2001:300).

Mannskapet

De to som sto igjen på strandbrinken og så den tyske ubåten forsvinne i den grå disen, var begge blitt virvlet opp til denne øde ishavskysten av krigens kastevinder; med ulik bakgrunn, men begge preget av en dramatisk forhistorie.

Den ene hadde dekknavnet ”Josef Balkin” og ga et noe diffust inntrykk når det gjaldt nasjonalitet. Noen oppfattet ham som balter, andre trodde han var ukrainer eller polakk. Hans egentlige navn var imidlertid Ivan Pasjkurov, og han kom fra Kursk i Sovjetunionen. Her ble han født i 1920 og fikk sin skolegang. Noe som fikk betydning for hans senere skjebne, var at han hadde tysk som fag på skolen. Under verneplikten fikk han underoffisersutdanning og ble sersjant i artilleriet. Pasjkurovs regiment ble stasjonert i det vestlige Hviterussland like før krigsutbruddet i 1941. Da den

Fig. 6. Tuften etter værstasjon ”Taaget”. Batterielementer. (Foto: G. Rossnes/LASHIPA 2008).

Fig. 7. Tuften etter værstasjon ”Taaget”. Karbonstenger fra batterier. (Foto: G. Rossnes/LASHIPA 2008).

Fig. 8. Tuften etter værstasjon ”Taaget”. Ildfast stein til ovnskammer – produsert av Borgestad Fabrikker, Porsgrunn. Fabrikken har vært aktiv i det norske markedet siden 1930. (Foto: G. Rossnes/LASHIPA 2008).

tyske angrepsbølgen i forbindelse med ”Operasjon Barbarossa” rullet raskt og ustoppelig østover, havnet han sammen med tusenvis av andre sovjetiske soldater i krigsfangenskap oppe ved den polsk-litauiske grensen. Her gjennomførte han to fluktforsøk, men unngikk å få dødsstraff. Da 800 av de friskeste og sterkeste fangene ble sendt til Norge på tvangsarbeid for ”Organisation Todt”, var Pasjkurov blant dem, og havnet på Ørlandet for å bygge flyplass. Tyskkunnskapene var blitt bedre, og han fungerte som tolk ved forskjellige anledninger. Deretter ble han overflyttet til Dombås hvor han ble fangeleirens faste tolk.

I 1944 gikk Den andre verdenskrig inn i en avgjørende fase – og med tyskerne på vikende front. Det ble proklamert ”total krigføring” og gjort store anstrengelser for å utsette nederlag og sammenbrudd på alle fronter. Sammen med hundrevis av andre utvalgte russere fra forskjellige leirer i Norge, ble Pasjkurov på forsommeren sendt til en stor fangeleir ved Lillehammer. Dette var en samlings- og sorteringsleir, og her forsøkte tyskerne å verve russiske krigsfanger både til sivil tjeneste og til Wehrmacht. Under en oppstilling ble det gjort klart at tyskerne ville ha folk i forholdsvis god fysisk kondisjon og med solide kunnskaper og ferdigheter i tysk (Pasjkurov 1990:131). En russer i tysk oberstuniform, Morosov, talte til fangene om tjeneste for tyskerne. Han var fra Den russiske frigjøringsarmeen under ledelse av general Andrej Vlasov. Etter å ha blitt tatt til fange av tyskerne ved Leningrad i 1942, sa Vlasov seg villig til å kjempe mot Den røde armé for å befri Sovjet fra stalinismen. Som ledd i en vervekampanje

for denne armeen, ble det sendt emissærer til fangeleirer for å forklare at deres egen regjering hadde erklært de russiske krigsfangene som forrædere, og at det var umulig å unnsnippe deportasjon til Sibir hvis de vendte hjem. Da Morosov spurte om Pasjkurin ville gå i tysk tjeneste, hadde han ikke psykisk styrke til å avvise dette, men gjorde det klart at ingen av dem behøvde å gjøre seg illusjoner om å overleve en retur til Stalins Sovjet etter å ha vært i tysk tjeneste (Pasjkurin 1990:136). En uke senere satt han på et tog til Oslo for å begynne sin opplæring i værtjeneste.

I en intendantur på Skøyen ble Pasjkurov kledd opp og utstyrt med ny identitet – Josef Balkin med tysk mor og russisk far som hadde emigrert til Breslau (Wroclaw i Polen). Her traff han også tre yngre, norske menn som skulle på samme type oppdrag: Roald Kvammen og Karsten Wosnitza, samt den han skulle komme til å tjenestegjøre sammen med – ”Ludvig Kiberg”.

Kiberg var riktignok fra Kiberg, men hans egentlige navn var Leif Falk Utne. Da fortroppene til den tyske fjellarmeen rykket inn i Varanger høsten 1940 for å åpne et felttog mot Murmansk og Arkhangelsk, flyktet nærmere 100 personer fra kibergområdet til Sovjetunionen i fiskebåter; deriblant Harald Utne og hans nevø og pleiesønn Leif Falk Utne (Jacobsen 2004:33). Russerne fikk et sterkt behov for militær etterretning om den tyske virksomheten. Ved å utplassere små partisangrupper med radiosendere langs kysten av Troms og Finnmark, kunne disse identifisere og posisjonere konvoier som gikk i forsyningstjeneste til den tyske styrkeoppbyggingen i Kirkenes. Disse

observasjonene ga grunnlag for russiske angrep med fly eller ubåt. I tillegg skulle partisanene skaffe opplysninger om militæranlegg og troppeforflytninger (Raaum 2010).

Høsten 1941 ble det valgt ut en gruppe på 34 nordmenn som skulle få spesialopp-læring for denne type oppdrag; de fleste fra Kiberg. Den 19 år gamle Leif Falk Utne var en av de ni som fikk telegrafistutdan-ning (Raaum 2010). I oktober 1942 ble han sammen med onkelen Harald Utne og agentveteranen Trygve Eriksen transportert med ubåt til Nålneset – et av de mest øde stedene på kysten av Øst-Finnmark (Jacobsen 2004:34). Etter hvert forsto tyskerne at de målrettede angrepene på fraktfarten langs kysten måtte bygge på et godt utbygd etterretningssystem, og i juni–juli 1943 ble hele nettverket av russiske stasjoner rullet opp med alvorlige konsekvenser for dem som hadde vært involvert. I gruppen som først etablerte seg på Nålneset, hadde Frans Mathisen erstattet Eriksen. De forsto at de måtte redde seg unna hurtigst mulig, men etter to måneder på flukt ble de i slutten av august angrepet av tyske infanterister inne på Varangerhalvøya. Mathisen visste hva som hadde skjedd med broren Alfred da han ble tatt av tyskerne: etter måneder med tortur var han blitt henrettet. Mathisen valgte derfor å skyte seg umiddelbart. Bare timer etter at han hadde sett Mathisen rette en pistol mot sitt eget hode, satt Leif Falk Utne utmattet, sulten, våt og sterkt nedbrutt foran en tysk offiser. I avhørsrommet brøt han fullstendig sammen og tilbød seg å gå i tysk tjeneste. I tillegg til å måtte oppgi alt han visste om den sovjetiske spionasjen i Finnmark, ble han også tvunget til å delta i et såkalt ”Funkenspiel”, eller radiospill,

med sine oppdragsgivere i Murmansk – det vil si sende falske etterretningsrap-orter forfattet av tyskerne. Mer alvorlige konsekvenser fikk de meldingene Falk Utne måtte sende med anmodning om fallskjermslipp av forsyninger og agenter, og senere en ubåttransport. Resultatet ble at fire norske partisaner ble drept. Ubåten slapp så vidt unna landingsoperasjonen, men det kunne ikke Falk Utne vite. Han satt igjen med skyldfølelsen over å ha forrådt sine kamerater og forårsaket 50 menneskers død.

Etter hvert ble russerne klar over at de hadde mistet agentene sine langs finnmarks-kysten, og at Falk Utne sendte ra-diomeldinger for tyskerne. I Finnmark var det derfor ikke lenger bruk for ham, og den tyske etterretningstjenesten Abwehr sendte ham på videreutdanningskurs i telegrafi og meteorologi (Jacobsen 2004:34–35, Raaum 2010).

På kurset holdt Pasjkurov en viss av-stand til de tre andre, da han følte de ikke hadde så mye å snakke sammen om. Best likte han Kvammen – minst likte han sin framtidige kollega ”Ludvig”. Antipatien var gjensidig. ”Vi begynte å hate hverandre fra første stund” skrev Pasjkurov senere. Falk Utne opptrådte mer og mer dominerende, og siden han tydeligvis var tyskernes lydige tjener, kunne ikke Pasjkurov ta igjen (Pasjkurov 1990:135). Denne misstemningen var ingen særlig god optakt til en overvintring i isødet der de to skulle leve isolert i månedsvis tett innpå hverandre. Det dårlige personlige forholdet var noe som også tyskerne merket seg med bekymring. I følge ubekreftede meldinger visste de at Falk Utne hadde meldt seg til tjeneste på Bjørnøya for å unngå den

psykiske belastningen ved å være dobbel-agent. I tillegg til språkproblemene, anså de det ikke som uproblematisk å sende ut en tydelig traumatisert person på et slikt krevende oppdrag (Selinger 2001:298).

Overvintringen

De to var en del rundt i terrenget på skiturer; alltid hver for seg. Pasjkurov var fascinert av Tunheim på Bjørnøyas nordøstspiss – og så med vemod på de forlatte bygningene som hadde begynt å forfalle. Falk Utne drev med fangst på rev; noe Pasjkurov ikke likte, men heller ikke turde å opponere mot (Pasjkurov 1990:138).

Etter at de hadde etablert seg i stasjonen, var ordren at de skulle ordne proviant og forsyninger, og forberede værtjenesten og radiomeldinger som skulle sendes til Bardufoss når polarmørket falt på. Men det forble radiotaushet fra *Taaget*.

Tyskerne antok at radioutstyret eller motorgeneratoren ikke fungerte, og således hindret radiosendingene. Rundt årsskiftet fikk derfor *U-992* i oppdrag å sørge for at værstasjonen kom i drift. Overmaskinisten ledet arbeidet med å få brakt erstatningsutstyr i land. Opp bratthenget til brinken i Sørhamna kunne de benytte klatretauene som hang igjen etter den første landstigningen. Vel oppe på plataet kunne han konstatere at det var et noe uorganisert og dysfunksjonelt mannskap de hadde etterlatt på stasjonen: nedsnødd på bakken lå fremdeles det meste av utrustningen besetningen på *U-1163* hadde halt opp; rundt 40 bensinkanner og utallige proviantkasser. Hytten var helt dekket av snø, men det var godt og varmt innendørs. Da de to knapt snakket

med hverandre, virket det ikke til å være verken regelmessige måltider eller ordnete dagligrutiner: åpnete proviantkasser lå omkring, og bensinprimusen var ødelagt. Pasjkurin betrodde ubåtoffiseren at det kunne gå dagevis uten at han så noe til Falk Utne (Selinger 2001:300).

Det var enkelt å konstatere hvorfor senderanlegget ikke virket: batteriene var tomme og defekte og ladeaggregatet virket heller ikke. Reparasjonene tok to dager og netter. I hele denne perioden var Falk Utne knapt til stede, og virket helt uinteressert. Den tredje dagen ble de to fra værstasjonen bedt om bord i ubåten til avskjedsmiddag, der de etter alt å dømme for første gang på to måneder også kunne få vasket seg og se seg i et speil. Ubåten gikk til sjøs utpå kvelden 28. januar 1945. *Taaget* var endelig klar til innsats, og sendte fra denne dagen mer eller mindre regelmessig – noe stasjonene på Hopen og Sørkappland også kunne legge merke til. Signalbildet på meldingene viste klart når det var Falk Utne som satt ved morse-nøkkelen, og at Pasjkurin var den minst rutinerte telegrafisten (Selinger 2001:301).

Selv om den synoptiske værtjenesten fra Bjørnøya hadde begynt å fungere, kunne mottakerstasjonen på Bardufoss stadig konstatere at det ikke var den utpekte telegrafisten Leif Falk Utne som sendte meldingene, men at oppgaven var overlatt til Pasjkurov. Dette hadde sin grunn i at Falk Utne ofte var ute på fangst, eller bare streifet omkring på øya. Etter krigen ble det gjort funn som viste at han hadde benyttet både Krillvasshytta, Hausshytta og Tunheim (Selinger 2001:335).

Som et noe uforvarlig velferdstilbud, hadde tyskerne sendt med tobakk og sprit.

Utpå nyåret begynte Falk Utne å drikke tett. Så lenge han var edru, var han ikke farlig. Men når han drakk, ble han uforsiktig med pistolen han alltid hadde på seg, og siktet på Pasjkurov med trusler om å drepe. *"Noe å snakke om hadde vi ikke. Antipatien vokste til det rene hat, Ludvigs ladde pistol hang som et Damoklessverd over mitt hode"*, skriver Pasjkurin om denne tiden. Iblant snakket Falk Utne om at det bare var én av dem som kom til å vende tilbake fra Bjørnøya – underforstått at det var ham (Pasjkurin 1990:139–140).

En vakker vårdag i begynnelsen av april startet godt med Falk Utne i perlehumør. Men etter hvert ble han mer og mer beruset, og forkynte svaiende at han ville ut på vannet for å skaffe fersk fisk fordi han var lei all hermetikken. Pasjkurov ble beordret til å hjelpe med å få den lille gummibåten på vannet, og deretter å ro ut på bukten. Havet var isfritt og blikkstilte. Plutselig reiste Falk Utne seg, tok en drøy slurk av spritflasken og begynte å gyngte båten fra side til side. Deretter skjedde alt hurtig: båten kantret og begge havnet i det iskalde vannet. Pasjkurin svømte for livet, og klarte å kare seg opp på stranden der han besvimte. Da han kom til bevissthet, så han ikke spor etter Falk Utne (Pasjkurov 1990:141).

Slik er Pasjkurovs versjon over 40 år etter den dramatiske hendelsen. Ut fra historieforskningens kildekritiske krav, prøver en alltid å finne andre, uavhengige kilder som kan utsi noe om utsagnsgehalten i en framstilling. Omkring den 8. april hørte de to på Sørkappland en nervøs og usikker tasting på morsenøkkel fra *Taaget* til Bardufoss, og begge antok at det måtte ha skjedd noe usedvanlig på Bjørnøya.

Da de ikke kjente til hvilken kodenøkkel som ble benyttet, klarte de ikke å følge meldingen. Men i hovedsak ba Pasjkurov om å bli hentet fordi "Ludvig" ikke hadde kommet tilbake fra en fangsttur, og alene klarte han ikke å videreføre driften av værstasjonen (Selinger 2001:336). Siden tildragelsen skjedde på et isolert sted uten andre vitner, har vi bare Pasjkurovs egne ord for hva som skjedde. Men det er i alle fall merkelig at han har gitt to litt avvikende forklaringer på hvorfor han ble alene på stasjonen.

Om de kildekritiske aspektene ved mye av memoarlitteraturen fra Den andre verdenskrig, skriver historikeren Nina Drolsum Kroglund: *"Dette gir oss først og fremst de opplysningene de selv har ønsket å fortelle. Det betyr ikke nødvendigvis at det de sier er feil. Det betyr heller ikke at det er den hele og fulle sannheten. Den vil vi uansett aldri kunne få"*. (Kroglund 2010:397).

Allerede 10. april gikk en ubåt mot Kvalrossbukta og fyrte av skudd for å annonsere sin ankomst. En skikkelse dukket opp på Kapp Nilsson og gjorde tegn for at fartøyet skulle gå inn i Sørhamna. Da en gummibåt landet på stranden, sto Pasjkurov der med skulderlangt hår og ville straks hoppe i og bli brakt om bord i ubåten. Men mannskapet skulle først rekognosere i området og hente radioutstyr og papirer på stasjonen. Et parti gikk så langt nord som til Tunheim, andre undersøkte hytten. Her fant de den savnedes uniform og pistol, samt papirer. I et hjørne sto en grammofon sammen med en haug ødelagte grammofonplater. Den eneste intakte var en plate med julesanger. Provianten lå under snøen foran stasjonsbygningen.

Hermetikken ble gravd ut og tatt med til ubåten. Den hadde ligget på patrulje utenfor Kola i 7 uker, og det eneste de hadde igjen om bord av middagsforsyninger, var en påbegynt sildetønne. Etter at ubåten med noen vansker hadde tatt seg ut av Sørhamna, ble kursen satt for Narvik med både kjøttmat og den overlevende fra værstasjon "Taaget" (Selinger 2001:336).

Hvordan det gikk

Leif Falk Utne ble involvert i store hendelser han ikke hadde kontroll over, og fikk et sørgelig endelikt. Han fikk ingen grav, og heller ikke sitt navn på partisanbautaen i Kiberg (Raaum 2010).

Karsten Wosnitzer og Roald Kvammen fikk landssvikdommer på henholdsvis fire og to års fengsel for å ha gått i tysk tjeneste.

Ivan Pasjkurov må ha vært en overlevelseskunstner som klarte å benytte de sjansene som bød seg. Han så med uro på den skjebnen som kunne vente om han returnerte til Russland. Ved hjelp av Den polske militærmisjonen i Oslo og den polske marinekapteinen som var sjef for en oppsamlingsleir for "Displaced Persons" på Grünerløkka skole, fikk han ny, polsk identitet og ble forsørget sammen med andre i samme situasjon av United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA) – etablert i 1943 for å gi hjelp til områder befridd fra Aksemaktene. Etter å ha fått oppholdstillatelse i Norge, slo han seg ned på Røros og stiftet familie. Et stykke ut på 1960-tallet tok han tilbake sitt russiske etternavn. Først under glasnostpolitikken i Sovjet kunne han i 1974 se igjen sin mor i Kursk (Pasjkurin 1990:16, 148 ff).

De større perspektivene

De fysiske sporene i Kvalrossbukta etter hendelsene under Den andre verdenskrig er små og uanselige: rektangulære spor i bakken etter en bygningsstruktur, noen batterielementer og et par bygningsstolper. Men det som gjør at disse beskjedne levningene er et viktig og interessant kulturminne, er konteksten – både til noen av episodene denne øde ishavsstranden tangerer, og de mange direkte linjene til større og mer betydningsfulle historiske forløp.

Framstøtene til den tyske ishavs-imperialismen mot slutten av 1800-tallet er ennå ikke fullstendig belyst. Den norske hvalfangsten ved Svalbard i begynnelsen av 1900-tallet forflyttet seg raskt til nye og rikere fangstfelt, og er senere overskygget av hvalfangsthistorien i Antarktis. Bortsett fra kullgruvene på Tunheim, ble bergverksvirksomheten på Bjørnøya ikke noe mer enn prospektering og prøvedrift. Operasjonene knyttet til værtjenesten under Den andre verdenskrig inngår i et større hendelsesforløp over hele Arktis som involverte begge de stridende parter. Kontakten til Vlassovs antibolsjevikiske hær – Den russiske frigjøringsarmé – var et kuriøst innslag fra et nederlagsdømt initiativ. Mange av dem som meldte seg, trodde de etter hvert kunne kjempe mot kommunismen for de allierte – uten å være klar over at både Storbritannia og USA på Jalta-konferansen hadde gått med på å returnere alle sovjetiske krigsfanger og desertører som befant seg på vestlig side. Overenskomsten berørte i sterk grad krigsfange- og flyktningepolitikken i Europa etter Den andre verdenskrig, og

fikk fryktelige konsekvenser for mange av dem dette omfattet.

Dette er de historiske perspektivene. Men tidvis bringer den for visse formål strategiske posisjonen Bjørnøya inn i dagsaktuelle diskusjoner. Utviklingen av petroleumsvirksomheten i Barentshavet har blant annet medført forslag om mulig serviceanlegg og supplyhavn i Sørhamna. Bjørnøya ble vernet som naturreservat i 2002. Derfor må en håpe at de naturvitenskapelige og kulturhistoriske verdiene på øya også er sikret for framtiden.

Kilder

- Amundsen, B. 1985. Nordaustlandets sabelraslere. In B. Amundsen (Ed.), *Svalbardboka 1985–86* (pp. 8-27). Tromsø: Ursus forlag.
- Amundsen, B. (20.12.2013). Den hemmelige vinteren. *Svalbardposten*. pp. 30-39.
- Dittmer, R. 1901. *Das Nord-Polarmeer. Nach Tagebüchern und Aufnahmen während der Reise mit Sr. Maj. Schiff "Olga"*. Hannover: Der Deutsche Seefischerei-Verein.
- Gustafsson, U. 2008. Bear Island. In Y. Aalders & al. (Eds.), *LASHIPA 5 : Archaeological expedition on Spitsbergen 27 July–17 August 2008* (Vol. 5, pp. 108-150). LASHIPA (Large Scale Historical Exploitation of Polar Areas). Groningen: Arctic Centre – University of Groningen.
- Henking, H. 1901. *Die Expedition nach der Bäreninsel im Jahre 1900. Mittheilungen des Deutschen Seefischerei-Vereins, XVII(2)*, 1–88.
- Horn, G., & Orvin, A. K. 1928. *Geology of Bear Island : With Special Reference to the Coal Deposits, and With an Account of the History of the Island. Skrifter om Svalbard og Ishavet. Vol. 15*. Oslo: Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser.
- Hydrographic Department, Admiralty 1949. *Arctic Pilot: Comprising Iceland, Jan Mayen, Svalbard, and the East Coast of Greenland together with the Greenland and Barents Seas. (Fifth ed.)*. Vol. II. London: Hydrographic Department, Admiralty.
- Jacobsen, A. R. 2004. *Til siste slutt; skjebne drama i krigens avsluttende fase*. Oslo: H. Aschehoug & Co, (W. Nygaard).
- Kroglund, N. D. 2010. *Hitlers norske hjelpere*. Oslo: Forlaget Historie & Kultur.
- Kvammen, R. 2004. *Overvintringen i Stormbukta siste krigsåret 1944–45*. *Polarboken 2003–2004*, 28-31.
- Norges Svalbard- og Ishavs-Undersøkelser (Cartographer). 1944. *Svalbard Bjørnøya, 1:25 000 [Topografisk kart. Ekvidistanse 10 m]*. 1st ed. 1925, 2nd. Oslo: Norges Svalbard- og Ishavs-Undersøkelser.
- Norsk Polarinstittutt/Norges sjøkartverk. 1988. *Farvannsbeskrivelse Svalbard – Jan Mayen. Den norske los. Vol. 7*. Stavanger: Norsk Polarinstittutt/Norges sjøkartverk.
- Pasjkurov, I. 1990. *Tapte år*. Oslo: Falken.
- Raaum, A. 2010. *Partisanenes innsats i Troms og Finnmark under Den andre verdenskrig*. Nedlastet 01.03.2014, fra <http://raanett.no/?side=artikkel&tittel=Partisanenes-innsats-i-Troms-og-Finnmark-under-den-andre-verdenskrig>.
- Rossnes, G. 1997. *Bjørnøya. Rapport – kulturminneregistrering 1997*. Longyearbyen: Sysselmannen på Svalbard. Arkiv, Sysselmannen på Svalbard.
- Schwerdtfeger, W., & Selinger, F. 1982. *Wetterflieger in der Arktis 1940-1944 : Aus dem Tagebuch von Flugkapitän Olt. Rudolf Schütze "Erlebnisse und Erfahrungen der Wettererkundungs-Staffeln im Hohen Norden"*. Stuttgart: Motorbuch Verlag.
- Selinger, F. 2001. *Von "Nanok" bis "Eismitte". Meteorologische Unternehmungen in der Arktis 1940-1945. Schriften des Deutschen Schifffahrtsmuseums. Vol. 53*. Hamburg: Convent Verlag.

Sku ikke hunden på hårene!

Av Ian Gjertz

Ian Gjertz er biolog og har gjennom to tiår forsket på dyrelivet på Svalbard for Norsk Polarinstitutt. Han har også vært naturvernrådgiver hos sysselmannen i to perioder. I dag jobber han med biologi i Norges forskningsråd.

Det mest spesielle med Svalbard er ikke naturen eller dyrelivet, men at stedet er utenfor hverdagen. På Svalbard oppfører folk seg annerledes. Frihetsfølelsen der oppe gjør at hemningene legges på is, man gjør ting som man neppe ville gjort andre steder. Etter mange år på Svalbard har jeg sett og opplevd mye, men en hendelse høsten 2006 tar kaka.

I Longyearbyen forsvinner midnattsola 23. august. Etter dette blir dagene kortere og kveldene gradvis mørkere. Rypejakten på Svalbard begynner 10. september og varer i praksis til vintermørket faller på. I slutten av september er dagene korte, og det blir lite tid til jakt etter arbeidstid. Helgene egner seg imidlertid godt, og en lørdag midt på dagen dro Berit og jeg på jakt i retning flyplassen. Der er enkelte jaktområder lett tilgjengelig fra veien.

Vi parkerte og gikk inn til jaktområdet. Der ladet vi haglene og vandret innover på jakt etter ryper. Det lå et lett snølag i terrenget, så selv om de hvite rypene var vanskeligere å oppdage ville sporene deres avsløre hvor de var. Etter en stund oppdaget vi, oppe i fjellsiden, noen spor som gikk over brinken og innover platået

som lå der oppe. Vi jobbet oss derfor opp dit og hadde haglene klare da vi kom over brinken. Da fikk vi dagens overraskelse. Noen ti-talls meter unna stod en underlig fremtoning på to og viftet med fremlabbene. Den lignet litt på en isbjørn som stod på to bein, hadde store labber, kort hvit rufsete pels, stor kjeft, svart snute og runde små ører høyt satt på hodet. Det som skilte den fra en isbjørn var at den hadde et menneskeansikt inne i den litt for store kjeften, at den vinket fortvilet med frambeina og ikke minst at den skrek gjentatte ganger ”Ikke skyt”!

Det å skyte på dette utysket var det siste vi ville ha gjort, det var innlysende at dette ikke var jaktbart vilt. Vi brakk derfor haglene og gikk bort til ”dyret”. Det viste seg å være en kvinne iført en litt barnslig isbjørndrakt. Hun kunne oppskjørtet fortelle at hun var en del av et stunt som skulle skje om kort tid. En busslast med tilreisende flypassasjerer skulle settes av i skråningen på den andre siden av platået. Der var det alt fyr på grillen. De tilreisende skulle trakteres på vanlig Svalbard vis med god mat og drikke. For å sette en spiss på serveringen skulle selskapet angripes av en ”isbjørn” som skulle komme springende ned fra platået. En av grillkokkene skulle så skyte ”bjørnen”, altså vår utkledd kvinnelige bekjent, som så hadde i oppdrag å trille ned skråningen mot grillen. For full teatralisk effekt skulle hun helle pelsen full av medbrakt solbærsaft!

Den utkledd binna var blitt livredd da to personer med ekte våpen plutselig dukket opp på scenen. Hun hadde såpass tro på kostymet sitt at hun ble engstelig for å bli skutt med våpen som gjorde solbærsaften overflødig! Vi rypejegere kunne

knapt vente på å komme hjem og berette om denne enestående jaktoplevelsen. I motsetning til vanlige jakthistorier var det denne gang ikke nødvendig å pynte på fortellingen, den sanne versjonen var mer enn god nok.

Mindeord om Ivar Ytreland fra en af hans danske venner

Av Peter Schmidt Mikkelsen

Ivar Ytreland døde den 27. december 2012 fredfyldt i sit hjem i Drøbak efter et langt, godt og indholdsrigt liv. Han blev 86 år og efterlod sig hustru samt tre sønner og en stor flok børne- og oldebørn.

For mig var Ivar gennem mange år en nær ven og i den anledning vil jeg gerne skrive nogle ord, der kan illustrere ham og hans liv. Ikke nogen helt enkel sag, når man tænker på alt, hvad han formåede at udrette i sin tid. Derfor vil jeg her blot nøjes med at fokusere på den del jeg kendte ham bedst for.

Ivar var i sandhed en kæmpe i alt hvad han foretog sig. Et utroligt vidende menneske med en enorm indsigt, energi og forståelse. Han ragede højt op, uanset hvilket selskab han befandt sig i. Han havde format, var visionær, og man var ikke et sekund i tvivl om, at han havde prøvet det meste. Og at gnisten brændte længere end sædvanligt, ja, helt til det allersidste.

Ivar var et menneske, der altid satte sig selv store mål og udfordringer. I 1946, da han netop havde rundet de 20 år, tog han til Grønland, nærmere bestemt Nordøstgrønland. Området havde dengang en lille og spredt befolkning af en ganske særlig støbning, danske og norske fangstmænd, der bosatte sig med mange mil til nærmeste nabo. Med sig bragte

Ivar Ytreland i 2007. (Foto: Peter Schmidt Mikkelsen).

de forsyninger til et par år samt en god portion mod og udholdenhed. Formålet var at indsamle skind af ræv og isbjørn, der kunne sælges i Europa og sikre fremtiden derhjemme. Heroppe i det kolde højarktiske klima udvikler polarræven den allerfineste pels; men ræven skal tages om vinteren, medens pelsen er hårdfast, og da besejling af Grønlands østkyst selv i vore dage kun kan lade sig gøre om sommeren på grund af havisen, måtte fangstmændene overvintre mindst et år.

Fangstmandserhvervet er urgammelt, men er i dag næsten forsvundet og glemt. I Nordøstgrønland foregik fangsten i årene 1908–60 og blev drevet af fangstselskaber

Fangstmændene Ivar Ytreland (t.h.) og Odd Lindhjem ved Kap Herschell fangststationen i Nordøstgrønland primo august 1946. Det var før huset blev flyttet længere op i land. (Foto: Ivar Ytreland).

og fangstmænd fra Norge og Danmark. Området, der ikke har nogen fast grønlandsk befolkning, har siden 1974 været udlagt som verdens største nationalpark.

For Ivar og hans fangstkammerat, der også var fra Ålesund, blev fangststationen Kap Herschell det fælles holdepunkt i de følgende to år. De var på det første hold norske fangstmænd, der kom til Nordøstgrønland efter krigen, og de fik et stort arbejde med at genopbygge fangstterrænet og reparere fangsthytterne, der ikke havde været vedligeholdt siden krigsudbruddet. I sommeren 1947 flyttede de hovedstationen 60 meter op i land og fik den bygget større. Huset var nemlig ved at blive taget af havet, der vaskede brinken ud. Det var første gang Ivar var med til at redde Kap Herschell stationen.

Der er ingen tvivl om at årene som

fangstmand var med til at forme Ivar som mand og som menneske. Kun få er i stand til at forstå de belastninger, som en ung fangstmand dengang blev stillet over for. Livet som fangstmand var uhyre krævende, fysisk og psykisk, men også en skole for livet. Om vinteren var han i ugevis alene afsted på slæderejse i det menneskeøde land, blot i selskab med sig selv og sine slædehunde. Slid, afsavn og sult var hans hverdag. Gik noget for alvor galt, var han prisgivet sin egen vilje til at overleve. Kontakt med hjem og familie var begrænset til nogle få breve og telegrammer, som kunne dukke op hvert halve eller hele år. Det var lang tid før man opfandt satellittelefoner og GPS-udstyr. Naturen i Nordøstgrønland er enestående, men også aldeles nådesløs. Her fik han afprøvet sine yderste fysiske og mentale ressourcer.

Nordøstgrønland og den frie og udfordrende tilværelse som fangstmand har uden tvivl tiltalt Ivar. Her fandt han også venner blandt de andre fangstmænd, norske såvel som danske. Venskaber der varede livet ud.

Efter de to år i Grønland rejste Ivar hjem til Norge, dels for at uddanne sig og realisere andre mål i tilværelsen, og ikke mindst for at gifte sig med sin kæreste og livs udkårne, Gerd, der havde ventet på ham derhjemme i disse to år. Sidenhen beviste Ivar, med Gerd ved sin side, at en fangstmand kan drive det til hvad som helst.

En kortfattet biografi ser således ud: Fangstmand 1946–48. Værnepligtig (ubåd) 1948–49. Maskiningeniør 1950–52. Forskning ved Norges Tekniske Universitet i Trondheim 1952–54. Produktdesigner inden for norsk metal- og støbejerns-industri 1954–65. Adm. direktør for støbejernsvirksomheden Trolla Brug 1965–75. Adm. direktør for Norsk Vikingolje 1975–84. Ekspeditionsleder for olieeftersøgning med Norsk Polarnavigasjon på Svalbard 1962–88. Bestyrelsesmedlem for Trondheims Universitet 1984–89. Byrådsmedlem i Trondheim byråd 1966–74. Vararepræsentant nr. 2 på Stortinget for Sør-Trøndelag 1973–1977. Fylkesordfører for Sør-Trøndelag 1980–91.

Ivar var specielt engageret i virksomheds- og samfærdselspolitiske spørgsmål, og som fylkesordfører tilskrives han meget af æren for fastlandsforbindelsen Hitra-Frøya. Han blev tildelt Kongens Fortjenstmedalje i guld. Han var i øvrigt aktiv i Norsk Polarklubb, Arktisk Forening Tromsø og Det norske Svalbardselskap

samt Explorers Club. Ivars mange initiativer rakte også langt ud over Norges grænser. Langt mere end der kan omtales her.

Til trods for at Ivar var travlt beskæftiget med andre ting i mange år glemte han aldrig Nordøstgrønland, selvom fangstvirksomheden for længst var slut og den sidste fangstmand var rejst hjem i 1960. De to år som fangstmand havde nemlig påført Ivar en sælsom og uheldelig ”sygdom”, kaldet polarbacillen. En lidelse der vel nærmest karakteriserer sig som en evig længsel tilbage til de øde, snedækkede vidder højt mod nord.

I sommeren 1991 var vi en lille håndfuld danskere, som også var blevet ramt af polarbacillen, der fandt sammen om et fælles mål. Et par af os var, som jeg selv, tidligere medlemmer af den danske militære hundeslædepatrulje Sirius. I denne lille kreds besluttede vi os for at prøve at bevare mindet om den nordøstgrønlandske fangstmandsperiode ved at tage op til Nordøstgrønland hver sommer for at istandsætte nogle af de gamle fangsthytter. Frivilligt og non-profit. Vi kaldte vores projekt for ”Nanok” – efter navnet på det gamle danske fangstkompani.

Sideløbende arbejdede jeg dengang på at samle materiale til en bog om de glemte fangstmænd og deres eventyrlige liv. Dette projekt bragte mig snart i forbindelse med Ivar for at få hans del af historien om fangstmandsperioden. Dette blev for mig starten på et varigt venskab med Ivar.

Det viste sig hurtigt, at Ivar havde en kolossal viden om Nordøstgrønland og fangstmandslivet. Snart blev jeg inviteret til Norge for at besøge ham og Gerd i deres pragtfulde sæterhytte, Pustut,

Ivar Ytreland fotograferet ved den nyistandsatte Kap Herschell station i sommeren 2002, hvor han stod i spidsen for et Nanok-hold, der denne sommer redede den gamle historiske fangststation fra at gå til grunde. Prøv i øvrigt at sammenligne dette foto med fotoet taget samme sted i 1946. (Foto: Nanok).

ved Røros. Det var i forsommeren 1992; men jeg husker det endnu tydeligt. Deres varme gæstfrihed, og at Gerd serverede en pragtfuld middag. Næste dag tog vi videre til deres hjem i Trondheim. Her oplevede jeg for første gang for alvor Ivars helt fænomene evner som fortæller. Sent på aftenen, da Gerd forståelig nok var gået til ro, tog Ivar en flaske Chivas Regal whisky og en pakke cigaretter frem fra barskabet. ”Nu skal du høre et par historier, Peter” sagde han. Jeg tændte for båndoptageren. Ivar tændte en cigaret. Og og så gik han i gang med at fortælle. Den ene historie efter den anden om fangstmandslivet og om liv og mennesker i Arktis. Ivar fortalte uafbrudt indtil 4–5 tiden næste morgen.

Det var for mig en helt utrolig oplevelse, for Ivar var en fantastisk fortæller.

I sommeren 1996 tog han og Gerd med på en turistrejse til Nordøstgrønland med I/S *Polarstar* af Brandal. Her fik Ivar lejlighed til at gense Kap Herschell stationen og alle de andre kendte steder fra hans ungdom. I årene derefter blev Ivar også mere og mere involveret i Nanoks arbejde i Nordøstgrønland. Han var ekspeditionsleder for Nanoks ekspeditioner i somrene 1997 og 1999, hvor de gamle stationer Kap Humboldt og Myggbukta blev istandsat under hans kyndige ledelse.

I 2002 kom turen så til hans egen elskede Kap Herschell. Her fik han bl.a. ledsagelse af sin søn Knut. Kap Herschell

huset var da i stærkt forfald, nærmest en ruin, men det lykkedes for Ivar og hans team i løbet af tre uger at sætte det gamle historiske hus i flot stand. Det var så anden gang, at Ivar var med til at redde Kap Herschell stationen. Da jeg besøgte Kap Herschell i sommeren 2012, stod huset lige så flot, som da den blev opført for omtrent 85 år siden.

Ivar var også en trofast deltager i vore Nanok-møder. Han tog altid gerne turen til Danmark for at være sammen med sine danske Grønlandsvenner. Og dem blev der efterhånden mange flere af. Gang på gang blev vi overvældet over hans enorme indsigt og levende interesse i alt, og vi oplevede ved mange lejligheder Ivars helt fænomenale evner som fortæller. Dette alt

sammen til trods for at han i sine senere leveår havde en stærkt reduceret hørelse.

Ivar boede i sine sidste år sammen med Gerd i Drøbak og han udgav i 2010 sine erindringer og fortællinger i bogen ”Polarminner – Fortællinger om et glemte land og yrke”. Bogen udkom så sent som i 2014 i en særlig engelsk udgave oversat og redigeret af englænderen David Matthews under titlen: ”A Trapper in North-East Greenland – Tales of a forgotten way of life”.

I dag mindes jeg Ivar som en prægtig repræsentant for fangstmandsperioden, for Nordøstgrønland og for gamle Norge. En ægte kæmpe og sand opdager, som jeg føler mig oprigtigt privilegeret og taknemmelig over at have kendt som min ven.

Norsk Polarklubb

Klubben hadde pr. 31.12. 2013 totalt 651 medlemmer, derav 125 livsvarige. Klubben har hatt følgende møter i 2012 og 2013, alle på Polhøgda:

2012

• 15. februar: Professor Jøran Moen, Universitetet i Oslo, holdt foredraget: *"Forskningsraketter fra Ny-Ålesund i et nordområdeperspektiv"*.

• 14. mars: Tom Bloch-Nakkerud holdt foredraget: *"Polarforskeren Eivind Asstrup. Med Robert Peary til Nordpolens naboer"*.

Møtet var årsmøte. Nytt styre ble: leder Fridtjof Mehlum, styremedlemmer Susan Barr, Magne Bentzen, Trond Eiken og Øystein Wiig, varamenn Torbjørn Severinsen og Armann Norheim, revisor John Sundsby.

• 17. oktober: John Giæver holdt foredraget og viste film: *"Nordmenn på Grønland før og nå"*.

• 21. november: Vidar Bakken holdt foredraget: *"Ismåker på Svalbard – er de sårbare for klimaendringer?"*

2013

• 13. februar: Forskningsdirektør i ConocoPhillips Ole Lindefjeld holdt foredraget: *"Utfordringer for oljeselskapene i Arktis"*.

• 20. mars: Tidl. direktør for Norsk Polarinstittutt Olav Orheim holdt foredraget: *"Hvem var først på Nordpolen? - fra de første spe forsøk, til turistene som i dag setter stadig nye rekorder i oppfinnsomhet"*.

Møtet var årsmøte. Nytt styre ble: leder Fridtjof Mehlum, styremedlemmer Susan Barr, Magne Bentzen, Trond Eiken og Øystein Wiig, varamenn Torbjørn Severinsen og Monica Sund, revisor John Sundsby.

• 16. oktober: Glasiolog Monica Sund holdt foredraget: *"Isbreer på rømmen – om bresurge på Svalbard"*.

• 13. november: AMAP-leder Lars-Otto Reiersen holdt foredraget: *"Arktis – fra kald krig til arktisk nedsmelting"*.